

T.C
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ
HÂKKA SÛRESİNİN ARAP DİLİ VE BELÂGATI AÇISINDAN
İNCELENMESİ

MEVHİBE KAYNAR

Danışman
DOÇ. DR. ÖMER İSHAKOĞLU

İSTANBUL-2020

ÖZ
HÂKKA SÛRESİNİN ARAP DİLİ VE BELÂGATI AÇISINDAN
İNCELENMESİ

MEVHİBE KAYNAR

Kur’ân-ı Kerîm’deki sûrelerin filolojik çalışmaları ilk dönemlere kadar dayanmaktadır. Zira tefsir çalışmaları hem dil ilimleriyle ilişki içindedir hem de lafız ve cümlelerdeki anlamı ortaya çıkarmaktadır. İmâm Mâturîdî’nin de dediği gibi *“Tefsir, Kur’ân lafzı ile kastedilenin ne olduğunu kesin olarak bildirmektir.”* Belâgat ilmi ise, Arapçanın edebî mahsullerinin derlenmesi ile sanatlarının ortaya çıkmasında büyük rol oynamıştır. Bu çalışmada Kur’ân-ı Kerîm’in 29. cüzünde bulunan Hâkka sûresi ile ilgili filolojik bir çalışma yapılmıştır. Âyet-i Kerîmeler öncelikle lugavî manada tetkik edilmiş, kelimelerin asıl manası şerh edilip, muhtelif manalara da vukûfiyet sağlanmıştır. Nahiv ve belâgat çalışmalarında ise kelimelerin irâb özelliklerine ve edebî sanatlarına dikkat çekilmiştir.

Anahtar kelimeler: Hâkka, Sûre, Filoloji.

ABSTRACT

EXAMINATION OF SURAH HAKKA IN TERMS OF ARABIC LANGUAGE AND RHETORIC

MEVHIBE KAYNAR

The philological studies of the suras in the Qur'an date back to the first periods. Interpretation studies reveal the meaning in words and sentences while in relation to linguistics. As Imam Maturidi said "Interpretation states exactly what is meant by the Qur'an." On the other hand, the science of rhetoric has played a major role in the compilation of the literary products of Arabic and the formation of arts of these products. In this study, a philological research was made about Hakka Surah in the 29th part of the Qur'an. The verses were first examined in glossary, the original meaning of the words were commented on and various meanings were provided. In grammar and rhetoric studies, attention was drawn to the grammatical features and literary arts of the words.

Keywords: Hakka, Surah, Philology

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerîmin anlaşılmasında hadîs-i şeriflerin, dil çalışmalarının ve şiirlerin önemi büyüktür. Eskiden beri şiir, hitâbet, savaş kıssaları (eyyâmu'l-arab) ve neseb bilgilerinden oluşan kültürlerini şifahi yolla nakletme geleneğine sahip olan Araplar, Kur'ân-ı Kerîmin vahyolunmasıyla beraber yeni bir döneme başlamışlardır.

Kur'ân-ı Kerîmin indiği şekilde tesbiti, korunması ve anlaşılması için gereken faaliyetler, Rasulullâh (s.a.v) zamanında başlamış ve filolojik çalışmaların hızla gelişmesine vesile olmuştur. Arap filolojisinin ortaya çıkışı ve buna bağlı olarak gramer ve lügat çalışmaları, hicri I. asrın başlarında inşa edilmiş olan Basra ve Kûfe şehirlerinde gerçekleşmiştir. Surelerin luğavî, nahvî ve belâğî tetkikleri, âyetlerin, dolayısıyla Arap dilinin anlaşılmasında gayret ve iştihakımızı artıracak muhakkak. Hâkka sûresinin de Arap dili ve belâğatı açısından tetkikinin yapılmamış olması bu minvalde bir incelemeye bizleri sevk etmiş, azmimizi perçinlemiştir.

Bütün bu gayretlerle tez çalışmamda, planlamasında, araştırılmasında, yürütülmesinde ve oluşumunda engin bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım, çalışmamı Arap dili temelleri ışığında şekillendiren danışman hocam Doç. Dr. Ömer İshakoğlu'na medyunu şükranım.

İlmî kişiliğini örnek edindiğim, insanî ve ahlakî değerleri ile bana örneklik teşkil eden, eğitim hayatım boyunca maddî manevî desteğini hiç eksik etmeyen, hassaten tez çalışmamda engin kütüphanesinden faydalandığım babam Halil Kaynar'a sonsuz müteşekkirim.

Yine ilmî hayatımın şekillenmesinde, özellikle arap diline olan vukûfiyetimde bizleri birer fidan gibi yetiştiren muhtereme Cemile Koç ve Feyza Koç hocalarıma gönülden teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca akademik hayatımdaki çalışmalarında şevk ve gayretimi artırıp titiz bir çalışma ortamı hazırlayan, tezimi okuyup tashîh çalışmasında yardımını esirgemeyen değerli eşim Müslüm Kaynar'a, yine çalışma ve tashîh kısmında yanımda olan, özellikle lügat çalışmasının oluşumunda ilgi ve desteğini esirgemeyen kadim dostlarım Tuğba Doruk ve Emine Atak'a, duâlarıyla manevî hissiyatını hiç eksik ettirmeyen annem, aile efrâdım ve hafızlarıma şükranlarımı arz ederim.

Mevhibe KAYNAR

İstanbul, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SÛRENİN LUGAT İLMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

1.1.(حَاقَّةٌ) Kelimesi	5
1.2.(قَارِعَةٌ) Kelimesi.....	8
1.3.(سَخَّرَهَا) İfadesi.....	11
1.4.(صَرُّعِي) Kelimesi	14
1.5.(وَالْمُؤْتَفِكَاثُ بِالْخَاطِئَةِ) Terkîbi	17
1.6.(وَتُعِيَهَا أُنْوَاعُهَا) Terkîbi.....	20
1.7.(فَدَكْنَا دَكَّةً وَاحِدَةً) İbaresi	24
1.8.(هَاقُومٌ أَقْرَأُ كِتَابِيَّةً) İfadesi.....	26
1.8.1.(إقْرَأُوا) Kelimesi	27
1.8.2.(كِتَابِيَّةً) Kelimesi	29
1.9.(سُلْطَانِيَّةً) Kelimesi.....	33
1.10.(فَعْلُوهُ) Kelimesi	37
1.11.(عَسْلِيلٍ) Kelimesi	40
1.12.(وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضُ الْأَقَاوِيلِ) Terkibi	43

İKİNCİ BÖLÜM

SÛRENİN NAHİV İLMİ AÇISINDAN TAHLİLİ

2.1.Birinci – Üçüncü Âyetler	46
2.2.Dördüncü - Altıncı Âyetler	47
2.3.Yedinci – Sekizinci Âyetler	49
2.4.Dokuzuncu – Onikinci Âyetler	52
2.5.Onüçüncü -Onsekizinci Âyetler.....	56
2.6.Ondozuncu – Yirmiüçüncü Âyetler.....	60
2.7.Yirmibeşinci – Yirmidokuzuncu Âyetler	65
2.8.Otuzuncu – Otuzikinci Âyetler	67
2.9.Otuzüçüncü ve Otuzdördüncü Âyetler	68
2.10.Otuzbeşinci – Otuzyedinci Âyetler.....	69
2.11.Otuzsekizinci – Kırküçüncü Âyetler.....	71
2.12.Kırkdördüncü – Kırkyedinci Âyetler.....	75
2.13.Kırk sekizinci – Elli ikinci Âyetler	77

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÛRENİN BELÂGAT İLMİ AÇISINDAN TAHLİLİ

3.1. İTNÂB	81
3.2. İSNÂD	83
3.3. LEFF-Ü NEŞİR	84
3.4. KASR- TAHSİS	86

3.5. TEŞBÎH.....	87
3.6. İSTİÂRE.....	88
3.7. CİNÂS-I İŞTİKÂK.....	90
3.8. MUKÂBELE.....	91
3.9. TIBÂK.....	92
3.10. KİNÂYE.....	93
3.11.MURASSA'.....	95
SONUÇ.....	96
KAYNAKÇA	98

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.e.	: Aynı Eser
a.s.	: Aleyhiselâm
b.	: Bin
bkz.	: Bakınız
DİÂ	: Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
m.	: Mîlâdî
nşr.	: Neşreden
s.a.v.	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
thk.	: Tahkîk
v.b.	: ve benzeri

GİRİŞ

İslâmiyet'ten sonra Arap edebiyatında filoloji, çok erken bir devrede çeşitli şubeleriyle başlamış, îzahı güç bir hızla gelişmiştir. Kur'ân-ı Kerîmin doğru anlaşılması, her türlü bozulma tehlikelerine karşı korunabilmesi, klasik Arapça'nın lûgat hazinesinin derlenmesini, yapısının ve gramerinin tesbitini, hatta üslup araştırmalarını gerektirmiştir. Bu sebeple Arap edebiyatında filolojiye ait çalışmalar Kur'ân-ı Kerîm'in yazılması ve kitap haline getirilmesiyle başlamış, bu arada gramer Kur'ân-ı Kerîm'de yazının ıslâhı çalışmalarına bağlı olarak doğmuştur.¹

Bu sahadaki bilgilerin en eskisini ise Arap filolojisinde ilk lûgat çalışmalarını Kur'ânî tetkiklere bağlı olarak başlatan İbn Abbâs'a (ö. 68/ 687-88) borçluyuz. Bütünü ile Arap filolojisinin kuruluşu ve bu arada gramer ve lûgat çalışmaları ise, klasik dil ve edebiyat malzemesinin derlenmesi gayretleriyle bir arada hicri ilk yüzyılın başlarında kurulan iki yeni şehirde, önce Basra'da sonra Kûfe'de gerçekleşti. Buradan hareketle dönemin Basra, Kûfe ve Endülüs mensubu filologlarından bahsedecek olursak; Basra mektebi mensupları arasında Sîbeveyhi'den sonra Ahfeş'i (ö.207/822) ve Asma'î'yi (ö.216/831), Kûfe mektebi mümessillerinden ise Kisâî (ö.189/805), onun talebesi ve bu mektebin en büyük sîması Ferrâ (ö.207/823) ve Sa'leb (ö.291/904) vb. filologları sayabiliriz. Daha sonra teşekkül eden Endülüs vb. mekteplerde dil âlimleri daha ziyade hicri IV. yy. sonuna kadar toplanan malzemeyi, yazılan eserleri kaynak edinmişler ve eski çalışmaları, bazen yeni görüşler, yeni tasniflerle tekrar ele almışlar, hülâsâ veya şerhetmişlerdir.²

Endülüs mensubu filologlar arasında Türkçe'ye dâir eserler de yazmış olan Kitâbu'l-İdrâk³ sahibi Gırnatalı Ebû Hayyân ve meşhur el-Elfiyye⁴ müellifi İbn Mâlik de (ö. 672/1274) Endülüs mektebi mensuplarındandır.

¹Nihat M. Çetin, "Arap", **DİA**, İstanbul, 1991, C. III. s. 274-276.

²**A.m.**, C. XL, s. 290-294.

³Eserin tam adı '**Kitâbu'l-idrâk li-lisâni'l-etrâk**' olup, Ebû Hayyân el-Endelûsî'nin (ö.745/1344) Türkçe kaleme aldığı sözlük ve gramer kitabıdır.

⁴Elfiyye üzerine sayıları yetmişe yaklaşan şerh, hâşiye ve ta'lîk yazılmıştır. Arap dili ve edebiyatının en büyük sîmalarından biri olan İbn Mâlik bu eserini, daha önce yazdığı 2794 beyitlik **el-Kâfiyyetu's-şâfiyye** adlı kitabından özetlemiştir. Çalışmamızın 'sûrenin nahiv ilmi açısından tetkiki' bölümünde açıklamaları ve i'râbına ihtiyaç duyduğumuz **Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik** eseride, Elfiyye üzerine yazılan şerhlerden biridir.

Bu bilgiler ışığında konuyu tetkîke girişirken sûrenin daha iyi fehmedilebilmesi için öncelikle lûgat çalışmasına başvurulmuş ve anlamları üzerinde durulmuştur. Zira lûgat çalışmaları iki ana temel kaynağın; Kur'ân-ı Kerîm ve Hadislerin doğru anlaşılması gayesini taşır.

Birinci bölümde sûrenin luğavî açıdan tetkîki yapılp, Kur'ân-ı Kerîm'de geçen ve dilde çok yaygın olmayan kelimeler araştırılmış, eş anlamlı kelimeler yahut aynı kelimenin muhtelif âyetlerde taşıdığı farklı manalar incelenmiştir. Ayrıca kullanımı az olan bu kelimelerin manalarını tesbite dâir çalışmamızda hadîs-i şerifler şiir ve emsâl gibi edebi mahsuller izâh unsuru olmuştur. Kaynak taramasında ez-Zebîdî'nin Tâcu'l-Arûs'u, el-Cevherî'nin es-Sihâh'ı ve İbn Manzûr'un Lisânu'l-Arab adlı sözlükleri, birinci bölümde ele aldığımız lûgat çalışmamıza ışık tutmuştur. Ayrıca bu bölümde faydalandığımız tefsir kitapları arasında el-Halebî'nin el-Lubâb'ı, ez-Zuhaylî'nin et-Tefsîru'l-Munîr'i ve ez-Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ı sayılabilir.

Nahiv âlimleri dil kâidelerinin tespitinde Kur'ân-ı Kerîm'den temel bir kaynak olarak yararlanmışlardır. Biz de tespit edilen dil kâidelerinin inceliklerini, ikinci bölümde nahvî bilgiler doğrultusunda tetkîk etmeye gayret gösterdik. Âyetlerdeki manalar doğru orantılı olması hasebiyle irâb açıklamaları serdedildikten sonra âyetlerin birincil-ikincil manaları tefsîrler ışığında verilmiştir. Özellikle irâb çalışmalarında Basra ve Kûfe ekolleri yer yer zikredilmiş, elde edilen farklı tefsîr cümleleri, ekollerin muhtelif görüşleri gözönünde bulundurularak açıklanmıştır. Irâb açıklamaları yapılırken idrâki muğlak konular İbn Hişâm'ın Şerh Katru'n-Nedâ ve Evdahu'l-Mesâlik v.b. eserler vasıtası ile şerhedilmiştir.

Nahiv âlimi olan müfessirler, Kur'ân-ı Kerîmdeki garib lafızların anlamlarının öğrenilmesi ve âyet-i kerîmelerin irâbına yönelik Meâni'l-Kur'ân, Garîbu'l-Kur'ân vb. isimlerle telîf ettikleri ilk çalışmalarda tabîi olarak Kur'ândaki mecâz, istiâre, teşbîh vb. edebî sanatlara da yer vermişlerdir.⁵ Üçüncü ve son bölümümüz de bu sanatsal incelikleri inci misali dizmek adına sûre belâgat açısından tahlîl edilmiştir. Öncelikle sûrenin edebî sanatları itina ile seçilip şerh edilmiş,

⁵ Ali Bulut, **Belâgat Terimleri Sözlüğü**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015, s.27.

belirlenen âyet-i kerîmelerdeki kinâye, murassa, istiâre vb. incelikler detaylı bir şekilde incelenmiştir. Çalışmada belâğat öncülerinden es-Sekkâkî'nin⁶ 'Miftâhu'l-Ulûm'u, Taftazânî'nin 'Muhtasarü'l-Meânî'si', Abdulkâhir el-Curcânî'nin 'Delâilu'l-i'câz'ı', müfessirlerden ise Vehbe ez-Zuhaylî ve es-Sâbûnî, Muhyiddin Dervîş vb. ulemâdan istifâde edilmiştir.

Hâkka sûresi Mekke'de inen sûrelerden olup 52 âyettir. Kıyâmet günü ve hâl manalarına gelen hâkka sûresi Kur'ân-ı Kerîmde 78. sıradadır.⁷ Fâsılası (yani âyetlerinin son harfleri) lâm, nûn, mîm, he ve kâf harfleridir.

Sûre, adını birinci âyette geçen el-Hâkka kelimesinden almıştır. Müfessîrler hâkkanın kıyâmet gününden kinâye olduğunu söylerler. Bu konuda el-Ferrâ; "sûreye Hâkka denilmesi onda hak olan işlerin olmasındandır" derken, ez-Zeccâc "Hâkka denilmesi her insana hayır ve şer amelini hak ettirmesindendir," der.⁸ Bu sûre Nûn sûresinde "Hakk'ın emrinin şiddetlenip hakikatlerin ortaya çıkacağı gün" diye işaret olunan Kıyâmet günü hallerini açıklayarak öğütler vermiş ve buna bir giriş olmak üzere peygamberlere inanmayan geçmiş ümmetlerin dünyadaki âkıbetlerini de hatırlatmıştır.⁹

Hâkka sûresi Âd, Semûd, Lût, Firavun, Nûh ve yeryüzünde fesat çıkaran diğer azgın kavimleri de ele alıp, peygamberleri yalanlayan kavimlerden ve bunların başına gelenlerden de bahsetmiştir. Fakat sûrenin üzerinde durduğu ana konu, Kur'ân'ın doğruluğunu ve onun hâkim ve âlim olan Yüce Allah'ın kelâmı olduğunu; Rasulullâh (s.a.v)'in sapıkların itham ettiği şeylerden uzak olduğunu göstermektir.

es-Sâbûnî'ye göre sûre genel olarak şöyle şekillenmektedir;

"Sûre kıyâmetin korkunç durumlarını, onu yalanlayanları ve Yüce Allah'ın kâfir ve inatçıları nasıl cezalandırdığını anlatarak başlayıp, Sûr'a üfürüldüğünde meydana gelecek olan, dünyanın harap olması, dağların dağılması ve göklerin yarılması gibi

⁶ Ebû Yakûb Yûsuf b. Muhammed b. Ali Sekkâkî ve Kazvinî gibi belâğat ustaları vesilesiyle, bu ilimde 'Miftâhu'l-Ulûm', 'Telhîsu'l-Miftâh', adlı çalışmalar ile belâğat ilminde meânî, beyân ve bedî şeklindeki üçlü tasnif yerleşmiş ve telifler artık bu taksime göre sürdürülmüştür. Ali Bulut.

⁷ Muhammed Âbid el-Câbirî, **Fehmu'l-Kur'ân, Nüzûl Sırasına Göre Hikmetli Kur'ân'ın Anlaşılır Tefsiri**, 3 c., Manâ Yayınları, İstanbul, 2013, C. II, s.355.

⁸ İmâm Ebu'l-Ferec Cemâluddîn 'Abdurrahmân Ali b. Muhammed el-Cevzî, **Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-Tefsîr**, 4 c., Kahraman Yayınları, İstanbul, 1990, C. IV, s. 266.

⁹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'ân Dili**, 10 c. Huzur Yayınları, İstanbul, 2003, C. IX, s.11.

korkunç ve feci olayları anlatarak devam eder.” *“Artık Sûr’a bir defa üflendiği ve dağlar kaldırılıp birbirine tek çarpışla darmadağın edildiği zaman...”*

Sûre, kitabı sağ tarafından alan müminlerle, sol tarafından alan kâfirleri anlattıktan sonra, Hz. Peygambere atılan iftiraları reddedici bir üslupla *“Görebildikleriniz ve göremedikleriniz üzerine yemin ederim ki, hiç kuşkusuz o Kur’ân, çok şerefli bir elçinin sözüdür”* âyetindeki yemin ile muhatabı düşündürür. Daha sonra Kur’ân’ın yüceliğini ifade ederek ve onun, müminler için bir rahmet ve kâfirler için de bir pişmanlık olduğunu açıklayan şu âyetle sona erer; *“Doğrusu o Kur’ân sakınanlar için bir öğüttür.”*¹⁰

¹⁰ Muhammed Ali Sâbûnî, **Safvetu’t-tefâsîr**, 7 c., Ensâr Neşriyât, İstanbul, 1992, C. VII, s.32.

BİRİNCİ BÖLÜM

SÛRENİN LUGAT İLMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Çalışmanın bu bölümü sûredeki kelime ve terkipler Kur'ân-ı Kerîm Hadîs-i Şerîf ve atasözlerinden misaller getirilerek incelenmiştir. Lugavî manalar çoğu yerlerde, diğer sûrelerde geçen emsâl kelimelerle anlam karşılaştırması yapılarak çalışılmıştır.

Bu vesileyle Arap dili ve Kur'ân filolojisiyle ilgili en önemli ilim dallarından olan sarf-iştikâk, vücuḥ ve nezâir ilminden faydalanılmıştır. Kelimelerin kök ve türevleri titizlikle incelenmiş yahut semâin aşına olduğu fakat birçok muhtelif manaya gelen kelimelerden de tetkikler yapılmıştır. Dolayısıyla seçilen kelimelerde nadir görülen, anlamı muğlak olan sözcükler olduğu kadar nevâdir den sayılmayanlarda mevcuttur. Bu sebeple tez çalışmamızda sarf ilmiyle ilgili farklı bir bölümde çalışma yapılmamıştır.

1.1.(حَاقَّةٌ) Kelimesi

(حَاقَّةٌ) kelimesi hak günü 'kıyâmet günü' demektir, çünkü o gün her şey ortaya çıkacaktır.¹¹ el-Ferrâ ve ez-Zeccâc; "kıyâmet (حَاقَّةٌ) olarak isimlendirilmiştir çünkü bütün işlerin yahut bütün kavimlerin amelleri o gün ortaya çıkacaktır," buyurmuşlardır.¹² (حَاقٌ) fiilinde 'hak iddiasında bulunmak' (حَاقٌ فُلَانٌ فُلَانًا)¹³ ve 'birşeyin ortası' manaları vardır. (ضَرَبَهُ فِي حَاقٍ رَأْسِهِ) cümlesi ise 'başının ortasına vurdu' demektir.¹⁴ Hz. Muhammed (s.a.v)'in hadîs-i şeriflerinde konuyla ilgili şöyle bir metin bulunmaktadır; O, kadınlara hitaben şöyle buyurmuştur:

"أَلَيْسَ لَكُنَّ أَنْ تَحْقُقْنَ الطَّرِيقَ عَلَيْكُنَّ بِحَافَاتِ الطَّرِيقِ"

¹¹ Muhammed Murtezâ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, 25 c., et-Turâsu'l-Arabî, 1989, C. XXV, s. 168.

¹² Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer el-Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl tefsîru'l-beydâvî*, 2 c., Dâr's-Sadr, Beyrut, 2001, C.II, s.1089.

¹³ Ebû Hüseyin Ahmed b. Fâris, *Mekâyisu'l-luġa*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 2008, s.192

¹⁴ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, C. XXV,s.169.

(حَاقَّةٌ) kelimesi ismi faildir, bu kelime için (الْعَاقِبَةُ) ve (الْعَافِيَةُ) gibi mastardır diyenlerde olmuştur. (حَاقَّةٌ) kelimesi (حَقَّ - يَحِقُّ) yahut (يَحِقُّ) kökünden gelmekte olup mastarı (الْحَقُّ) kelimesidir. (مُفَاعَلَةٌ) babı müşareket manası içerdiğinden (فَعَلَبْتُه - غَالَبْتُهُ) (حَاقَّقْتُه - فَحَقَّقْتُه) ifadelerinde ona galip geldim manasını bulmak mümkündür. el-Ezherî'ye göre (حَاقَّةٌ) kelimesinin müşareket manası burada ortaya çıkar ki; o şöyle der:

“Kıyâmet hâkka'dır, hakikattir çünkü oğün din, bâtıl olan her şeyin karşısında gâlip olacaktır.”¹⁵

(الْحَقُّ) kelime manası olarak ‘bir şeyin sâbit ve köklü olması’ demektir.¹⁶

(الْحَقُّ) Allah’u Teâlâ’nın ve Kur’ân-ı Kerîm’in isim ve sıfatlarından olup bâtıl kelimesinin zıddıdır. ‘Gerçekleşecek olan iş, adâlet, islam, mal, saltanat, doğruluk’ gibi manalara gelir.¹⁷ (الْحَقُّ) Kelimesinin Allah’u Teâlâ’nın isimlerinden olduğuna örnek olarak yüce yaratıcımız Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyurmuştur;

{ فَذَالِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمُ الْحَقُّ }

“İşte o sizin gerçek rabbiniz olan Allah’tır.”¹⁸

ez-Zebîdî ise şöyle der; (حَقُّ) kelimesinin tekili olan (حَقٌّ) kelimesi Allah’u Teâlâ’nın isimlerinden olup, ‘Kur’ân-ı Kerîm, olacak olan iş, adâlet, İslâm, mal, bâtılın zıttı olan hakikat ve sadâkat’ manalarına gelir.¹⁹ Sadâkat anlamını Kur’ân-ı Kerîm’den örneklendirecek olursak:

{ وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ }

“Ve ölüm sarhoşluğu hak ile geldiğinde ...”²⁰

Bununla birlikte (حَقٌّ) ve (حَقَّةٌ) kelimeleri aynı manalardada kullanılırlar.

Fakat el-Ezherî der ki; (حَقَّةٌ) ve (حَقَّةٌ) “daha özel yahut kesin şeyler için kullanılır.”

¹⁵ es-Sâbûnî, a.g.e., s. 33.

¹⁶ Şeyh Ahmed b. Yûsuf b. Abdi ed-Daim Semîn Halebî, Tahkik, Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd, **Umdetu'l-huffâz fi tefsîri eşrefi'l-elfâz**, 4 c. Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrût-Lübân, 1996, C. I. s. 437.

¹⁷ Muhammed b. Yakûb el-Firûzabâdî, **el-Kâmûs'ul-muhît**, Dâru'l-hadîs, Kâhire, 2008, s. 385.

¹⁸ Yûnus sûresi, 32. âyeti kerîme.

¹⁹ ez-Zebîdî, a.g.e. s.167.

²⁰ Kâf sûresi, 19. Âyet-i kerîme.

Mesela (هَذِهِ حَقَّتِي) derken (هَذِهِ حَقِّي) ‘bu benimdir’ demiş olursun.²¹ el-Cevherî ise (حَقَّةً) kelimesinin (حَقُّ) kelimesinden daha kapsamlı olduğunu söyler. el-Cevherî ‘ye göre (حَقَّةً) kelimesi ‘bir işin gerçek yüzü’ manasına gelir.

(لَمَّا عَرَفَ الْحَقَّةَ مِنِّي هَرَبَ) cümlesi ise “İşin iç yüzünü öğrendiği zaman benden kaçtı.”²² Birde (حَقُّ) kelimesinde yemin ifadesi vardır ki tenvinsiz merfu’ olarak gelir. (لَحَقُّ لَا آتِيكَ) ‘yemin ederim sana gelmeyeceğim’ gibi. Lâm izâle edildiğinde ise mensup olarak gelir. (حَقًّا لَا آتِيكَ) cümlesinde olduğu gibi. el-Kisâî’de bu görüşe katılmış (حَقًّا لَا أَفْعَلُ ذَلِكَ) ifadesi için yemindir demiştir.

(حَقِيقُ) kelimeside (فَعِيلُ) kalıbından (حَقَّ) fiilinin isimlerindendir. ‘Lâyık, uygun ve yakışan şey’ manalarında kullanılır. Bazı ilim ehli Hz. Mûsâ (a.s)’ın kıssâsında geçen;

{حَقِيقٌ عَلَى أَنْ لَا أَقُولَ عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقُّ}

“Benim vazifem, Allah’a karşı doğru olanı ve gerçekleri söylemektir.”²³

İfadesindeki (حَقِيقُ) kelimesi için bir işi yapmanın vacip olduğunu anlatır derken, bazı ilim ehlide ‘bir işe karşı istekli olmak’ manasındadır derler.²⁴ Bu kelimeyi biraz daha incelersek (مَحْقُوقُ) kelimesi ile kullanıldığını görürüz.

(حَقِيقٌ عَلَى أَنْ أَفْعَلَ كَذَا) cümlesi ile;

(وَإِنِّي لَمَحْقُوقٌ أَنْ أَفْعَلَ خَيْرًا) cümleleri ‘ben bunu yapmaya layığım’ manasındadır.

Çoğulları (مَحْقُوقُونَ) ve (أَحْقَاءُ) kalıpları ile kullanılır.

(الْحَقُّ) Kelimesi ise 3 yaşını bitirip 4 yaşına girmiş deve demektir. Bu şekilde isimlendirilmesi yük taşıyabilmesi ve artık ihtiyaç görebilecek bir yaşa girmesindendir.²⁵ Müennesi için (حَقَّةً) kullanılır çoğulu (حَقَائِقُ) ve (حَقَائِقُ) dur.²⁶ Ebu

²¹ İmâm Allâme İbn Manzûr, **Lisânu’l-Arab**, 15 c., Dâru ihyâu’t-Turâsu’l-Arabî, Beyrut-Lübnan, C. XIV, s.257.

²² ez-Zebîdî, **a.g.e.**, s.167.

²³ A’râf suresi, 105. Ayet-i Kerime.

²⁴ İbn Fâris, **a.g.e.**, s.193

²⁵ Ebû Nasr İsmâil ibn Hammâd el-Cevherî, **Tâcu’l-luğa ve sihâhu’l-arabiyye**, Dâru’l-hadîs, Kâhire, 2009, s.267

²⁶ Halebî, **a.g.e.**, s. 439.

Ubeyde bu kelimelerin mastar olduğunu söyler.²⁷ Yine bu kökten (حُقُّ) kelimesi ‘mafsal boşluğu’ manasına gelmektedir ki çoğulu (حُقَّاق) şeklinde gelir.

1.2. (قَارَعَةُ) Kelimesi

(قَارَعَةُ) kelimesi (قَرَعَ) kökünden gelmekte olup ‘vurmak yahut çalmak’ manalarına gelir. (قَرَعَ - يَفْرَعُ - قَرَعٌ) ve (قَرَعًا) gibidir, nitekim aynı manalarda kullanılırlar. (قَرَعَ الثَّوْرُ الْبَقْرَةَ قَرَعًا) ‘öküz ineğe vurdu’ manasında kullanılmaktadır.²⁸ (الْقَرَعُ) kelimesinde bir mana daha vardır ki, (قَرَعَ الرَّأْسُ) ‘başında hiç saç kalmadı’ demektir.²⁹ Dolayısıyla (قَرَعَ) fiilini birçok manada görmek mümkündür. (قَرَعْتُ رَأْسَهُ) ‘kapıyı çaldım’ manasına gelirken, (بِالْعَصَى قَرَعًا) ‘onun başına sopayla vurdum’ demektir. (قَرَعَ) sözcüğünün ‘çalmak-vurmak’ manasına geldiğine delil olarak Arap atasözü vardır ki; (مَنْ قَرَعَ بَابًا وَلَجَّ وَلَجٌ) ‘kim bir kapıyı çalarsa oraya girer’.³⁰ (قَرَعَ الشَّارِبُ بِالْإِنَاءِ جَبْهَتَهُ) cümlesi ise ‘kabın içindeki bütün suyu içti’ demektir. Bu cümleye Hadis-i Şerif’ten örnek getirecek olursak; Hz. Ömer’in rivayet ettiği bir Hadis-i Şerifte;

أَخَذَ قَدَحَ سَوِيْقٍ فَشَرِبَهُ حَتَّى قَرَعَ الْقَدْحُ جَبِيْنَهُ

‘Rasulullah (s.a.v.) buğday-hurma karışımı suyun hepsini bitirene kadar içti.’ (كَذَّبْتُ ثَمُوْدُ وَعَادٌ بِالْقَارَعَةِ)³¹ kelimesi kıyamet isimlerinden olup, kerîmesi; ‘öyle bir kıyâmet ki, yeryüzü ve gökyüzünde yaşanacak olayların dehşetinden bütün insanlar panik ve korku içinde olacaktır’³² manasını çıkartan müfessirlerimize göre (قَرَعٌ) kelimesini ‘şiddetli bir darb’ olarak incelemek mümkündür. (قَارَعَةُ) kelimesi için ‘yere çalmak’ manası vardır diyen İbni Kuteybe

²⁷ ez-Zebîdî, a.g.e., C.XXI,s.173.

²⁸ A.e., s.534.

²⁹ İbn Manzûr, a.g.e., C.II, s. 118.

³⁰ Cevherî, a.g.e., s.932.

³¹ Afif Abdulfettâh Tabbâra, Rûhu'l-kur'âni'l-kerîm, Dâru'l-ilm, Beyrut-Lübnan, 2005, s. 44.

³² Şihâbuddîn Mahmûd b. Abdullâh el-Âlûsî el-Bağdâdî, Ruhu'l-meâni fi tefsîri'l-kur'âni'l-azîm ve sebi'l-mesânî, Dâr risâleti'l-âlemiyye, Beyrut-Lübân, 25 c. 2015, C. VII, s.373.

“ *kâria kıyamettir çünkü yere çalar*” (أَصَابَتْهُمْ قَوَارِغُ الدَّهْرِ) denir ki ‘*zaman onları yere çarptı*’ manasındadır demiştir.³³ Nitekim (قَارَعَةً) kelimesi için ‘*kalplere korku salmak*’ ‘*Allah’u Teâla’nın düşmanlarına azâb etmesi*’ ‘*kalplerin kapısını korku ile çalmak*’ ‘*zamanın onları çarpması*’ şeklinde mana veren dilcilerde olmuştur.³⁴ (قَارَعَةً) kelimesi için kullanılan son birkaç anlamı da aktaracak olursak; (قَارَعَةً) kelimesi ‘*evin bahçesi*’ ‘*yolun ortası*’ manaları içerir. Yolun ortası yahut üstü anlamı ile ilişkilendireceğimiz bir Hadis-i Şerifimiz şöyledir;

نَهَى عَنِ الصَّلَاةِ عَلَى قَارَعَةِ الطَّرِيقِ

Bu hadîs-i şerifteki (قَارَعَةً) kelimesinden kasıt ‘*yol ortası*’ dır. ‘*Yol üstü*’ diyen muhaddisler de olmuştur. Dolayısıyla Hadîs-i Şerîf’in açıklaması “*Rasûlullâh (s.a.v.) yol ortasında namaz kılmayı yasaklamıştır*” şeklinde verilmiştir. (قَارَعَةً) kelimesinin çoğulu olan (قَوَارِغُ) kelimesinde ise benzer manalar ile biraz daha farklı manalar bulmak mümkündür. Misalen (أَصَابَتْهُمْ قَوَارِغُ الدَّهْرِ) ‘*zamanın sıkıntısı ve zorlukları ona dert oldu*’ anlamına gelirken; (نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ قَوَارِعِ فُلَانٍ) ‘*falancanın iğneleyici ve kırıcı laflarından Allah’a sığınırım*’ demektir.³⁵ Birde (قَوَارِغُ الْقُرْآنِ) ifadesi vardır ki; okuyan kişiyi sıkıntı ve musibetten koruyacak olan âyet ve sûreler için kullanılır. ³⁶ Okuyan kişinin şeytanlardan, insan ve cinlerden emin olduğu bu ayet ve surelere; Âyete’l-Kursî, Bakara Sûresi’nin son iki ayeti ve Yâsin suresi örnek olarak verilebilir.³⁷

(قَرَعَ) kökünden olan diğer kelimeleri inceleyecek olursak, aynı kelime kökünün birçok manada kullanıldığını ve arap edebiyatını zenginleştirdiğini görmek mümkün.

³³ İmâm Ebu’l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahman Ali b. Muhammed Cevzî, **Zâdu’l-mesîr fî ilmi’t-tefsîr/ Tefsir İlminde Yolculuk Azığı**, 6 cilt, Kahraman Yayınları, İstanbul, 2009, C.VI, s.266.

³⁴ Abdulbâki b. Abdilmecîd el-Yemânî, **Kitâbu’t-tercümân an garîbi’l-kur’ân**, eserin tahkik ve ta’lîki / Yrd. Doç. Dr. Halit Zavalı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 233.

³⁵ Muhammed Ali Tâhâ ed-Durre, **Tefsîru’l-kur’âni’l-kerîm ve i’rabuhû ve beyânuhû**, 10 cilt, Dâr ibn Kesîr, Dimeşk-Beyrut, 2009, C. X, s. 111, ez-Zebîdî, **a.g.e.** s.544.

³⁶ İbn Fâris, **a.g.e.**, s.768.

³⁷ el-Fîrûzabâdî, **a.g.e.**, s.1310

(قَرَعَ الْحُجُّ) ‘bütün malı helak oldu’ manasına gelirken (قَرَعَ مَأْوَى الْمَالِ قَرَعًا) ‘hac görevini tamamladı’ demektir. Bu konuda Hz. Ömer (r.a)’dan rivâyet edilen bir Hadis-i Şerifte ise; (قَرَعَ حَجُّكُمْ) ifadesi tamamlanmış hac görevi için kullanılmıştır.³⁸

(قَرَعَ) ‘sütten kesilmiş deve’ için kullanılır, çoğulu (قَرَعَى) olarak gelir tıpkı (مَرَضَى مَرِيضٌ) gibi. (الْقَرِيعُ) ‘seyyid-lider’ manasında da kullanılır. Bu şekilde isimlendirilmesi; işlerde O’na danışıldığı içindir. Ve sanki seyyit, sürekli istişare edilip görüşünün alınması için kapısı çalınan kişidir. Yine (الْقَرِيعُ) ‘malın en hayırlı, değerli kısmını’ ifade için kullanılırken, ‘evin çatısı’ için de kullanıldığını son örneğimizde görmekteyiz. Nitekim (مَا دَخَلْتُ لِفُلَانٍ قَرِيعَةً بَيْتٍ قَطُّ) Cümlesi ‘falancanın evinin çatısına hiç çıkmadım’ demektir.³⁹

(قَرَعَ الرَّجُلُ قَرَعًا) ifadesi (صَلَعَ - صَلَعًا) gibidir. ‘Saç dökülmesi’ yahut ‘bir hastalıktan dolayı saçları dökülen kimse’ için kullanılır. Müzekker için (أَقْرَعَ) müennes için ise (قَرَعَاءُ) kelimesi kullanılır.

Çoğulları (قُرْعٌ - قُرْعَانُ) yani (فُعْلَانٌ - فُعْلٌ) kalıplarından gelmektedir. ‘Kelleşen kısım için’ (قَرَعَةٌ) kelimesi kullanılır, tıpkı bu manalardaki (فَعْلَةٌ) vezninden olan (صَلَعَةٌ جَلَحَةٌ) gibi. (ضَرَبَ عَلَى قَرَعَةٍ رَأْسِهِ) cümlesi ‘O’nun keline vurdu’ demektir. (أَرْضٌ قَرَعَاءُ) ise ‘nebat yetişmeyen toprak’ için kullanılır.⁴⁰

Aynı fiilden farklı bir mana daha türemiştir ki, (قَرَعَ -قَرَعًا) ‘söylenen sözü, nasihati dinledi’ demektir, (قَرَعَ الرَّجُلُ فَهُوَ قَرِعٌ) cümlesi ‘istişareyi kabul etti, nasihati dinledi’ demektir.⁴¹

(مُقَارَعَةٌ) sözcüğü için (قِرَاعٌ) ve (مُقَارَعَةٌ) sözcükleri ise aynı manalarda kullanılır. Kelimenin birinci manası;

- ‘Kılıçlar ile dövüşmek’ yahut ‘iki kavmin savaşta dövüşmesi, karşı karşıya gelmesi’ demektir.
- (مُقَارَعَةٌ) sözcüğünün ikinci manası ise ‘ortaklık’ dır.⁴²

³⁸ ez-Zebîdî, a.g.e., s.542.

³⁹ İbn Fâris, a.g.e., s.768; ez-Zebîdî, a.g.e., s.545.

⁴⁰ ez-Zebîdî, a.g.e., s.541;

⁴¹ el-Cevherî, a.g.e., s.933; ez-Zebîdî, a.g.e., C. XXI, s.541.

Son olarak bu kökten (الْأَقْرَغ) kelimesini inceleyecek olursak kelimenin ‘yeni, demir kılıç’ için kullanıldığını görmemiz mümkündür.

1.3. (سَخَّرَهَا) İfadesi

(سَخَّرَ) kelimesi tef’îl babından mâzî kalıbıdır. Öncelikle bu fiilin sülâsi kalıbı ve türevlerini inceleyelim. (سَخَّرَ) sözcüğü lügatta; ‘gülmek, alay-istihzâ etmek, eğlenmek’ manalarına gelir. Fiilin kök halinde birkaç master görmekteyiz. Bu masterlar (سَخَّرَ-مَسَخَّرَ) fâu-1 fiili üstün hareke ve cezimli gelebilir (سَخَّرَ-مَسَخَّرَ)’dır. (سَخَّرَ) fiilinin (ب) harfî cerri ile yahut (مِنْ) harfî cerri ile mi kullanıldığına dâir ihtilaf vardır. Ebû Zeyd’e göre (سَخَّرْتُ بِهِ) fasih değildir ve kullanımı çok yanlış hatta çirkindir. Fakat bu konuda Ahfeş “(سَخَّرْتُ مِنْهُ) ve (سَخَّرْتُ بِهِ) tıpkı (ضَحِكْتُ) (هَزَنْتُ بِهِ / هَزَنْتُ مِنْهُ) (ضَحِكْتُ مِنْهُ / بِهِ) gibi kullanılır ve doğrudur” der.⁴³ Meşhur Tâc’ul-Arûs lugatında ise “سَخَّرَ مِنْهُ” (سَخَّرَ) fiilinin (مِنْ) harfî cerri ile kullanımının en fasih kullanım olduğunu söyler ve buna örnek olarak şu âyet-i kerîmeleri verir:

{فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ}

‘Türlü laf atarak bunlarla eğlenenler, Allah onları maskaraya çevirmenin dışında, bir de kendileri için çok acı verici bir azap vardır.’⁴⁴

{قَالَ إِنْ تَسْخَرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ كَمَا تَسْخَرُونَ}

‘Dedi ki; “bizimle eğleniyorsanız biz de sizinle, sizin eğlendiğiniz gibi eğleneceğiz.”⁴⁵

İmâm Nevevî’de şu eklemeyi yaparak bu görüşe katılır; (سَخَّرَ) fiilinin harfî cer ile kullanımında doğru olan fasih ve meşhur olan (مِنْ) harfî ceri ile kullanılmasıdır. (ب) harfî cerrinin kullanımı ise (هَزَأَ) fiili ile aynı manayı kapsamasından kaynaklanır ki (هَزَأَ) (ب) harfî cerri ile kullanılır.⁴⁶

⁴² İbn Manzûr, a.g.e., s.120.

⁴³ Cevherî, a.e., s.525; ez-Zebîdî, a.g.e., C. XI, s.522.

⁴⁴ Tevbe sûresi, 79. Âyet-i Kerîme.

⁴⁵ Hûd sûresi, 38. Âyet-i Kerîme.

⁴⁶ ez-Zebîdî, a.g.e., s.522.

(سَخَرَ) fiilini mazi fiilinde ayne'l-fiilini esreli ve üstünlü olarak görmek mümkündür (سَخَرَ-سَخَر). (سَخَرَهُ) fiili ise (مَنَّعَ) gibi 'alay ederek engel oldu' manasındadır. Bu bâbdan gelen (سُخْرٍ-سُخْرِيٌّ) sözcükleri ise 'alay konusu olan şey, 'ücretsiz yâhut zorla yaptırılan iş' demektir. İsim olarak kullanılan (سُخْرَةٌ) sözcüğü fualatun kalıbından olan (هُمَزَةٌ) sözcüğü ile aynı manayı ifâde eder. Kur'ân-ı Kerîm'de humezetun kelimesi ile ilgili ayet-i kerimemiz şöyledir;

وَيَلِّ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةً

(سَخَرَتِ السَّيْفِينِ) cümlesinde 'insanlarla alay eden kişi' demektir. (رَجُلٌ سُخْرَةٌ) ise fiilin değişik manalarına rastlamak mümkündür. Zira burada (سَخَرَ) 'güzel oldu, rahat seyretti, rüzgarın gidişatı güzeldi' manalarındadır. (وَالسَّيْرُ طَابَتْ لَهَا الرِّيحُ) cümlesinde 'rüzgar hafif ve geminin seyri güzeldi' anlamını bulabiliriz.⁴⁷

'Alay konusu, zorla yaptırılan iş' manasına gelen (سُخْرِيًّا) sözcüğünün (سُخْرِيًّا) ötreli kullanımı istihzâ etme manasının dışında 'istihdâm etme' anlamı da taşır.⁴⁸ Muhtelif manalara gelen bu sözcükleri Kur'ân-ı Kerîm'den delillerle inceleyelim;

a. (هَزَأَ): Alay etmek

فَاتَّخَذْتُمُوهُمْ سُخْرِيًّا حَتَّى أَنْسَوَكُمْ ذِكْرِي

'Siz onlarla alay ettiniz, hatta size benim zikrimi unutturdular.'⁴⁹

وَقَالُوا مَا لَنَا لَا نَرَى رَجَالًا كُنَّا نَعُدُّهُمْ مِنَ الْأَشْرَارِ أَتَّخَذْنَاهُمْ سُخْرِيًّا

'İnkarcılar derler ki; "kendilerini dünyada iken kötülerden saydığımız kimseleri burada niçin görmüyoruz?" alaya aldığımız onlar değil miydi?'⁵⁰

⁴⁷ el-Firûzâbâdî, a.g.e., s.755.

⁴⁸ İsfehânî, a.g.e., s.233.

⁴⁹ Mu'minûn sûresi 110. Âyet-i Kerîme.

⁵⁰ Sâd sûresi, 62-63. Âyet-i Kerîmeler.

b. (اِسْتِخْدَام): Destek olmak

وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِّيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّا

‘Birbirlerine işlerini gördürsünler diye, biz onların bir kısmını diğerlerinden derecelerle üstün kıldık.’⁵¹ Ebû Hayyân burada ötreli olarak gelen (سُخْرِيًّا) sözcüğü için; “istihzâ anlamı taşımaz bilakis istihdâm manası vardır” demiştir.

c. (سَلَّطَ): Musallat etmek

Hâkka suresi 7. Âyet-i Kerîmede geçen (سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ) ‘alay ve istihzâ, zorla yaptırılan iş, otorite altında bulunmak, emrine amade kılmak, musahhar etmek’ manalarının tamamen dışında ‘musallat etmek’ manasına gelmektedir.

سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيَالٍ وَثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ حُسُومًا فَتَرَى الْقَوْمَ فِيهَا صَرْعَى كَأَنَّهُمْ أُعِجَازٌ تَخِلْ خَاوِيَةً
“Allah o fırtınayı onların üzerine yedi gece sekiz gün, kesilmeksizin aralıksız peşpeşe musallat etti. Sanki onlar içi boş hurma kütükleri gibidirler.”⁵²

(فَعَلَ-تَفْعِيل) (سَخَّرَ تَسْخِير) bâbından gelen bir mastardır. Bu kelime, Kur’ân-ı Kerîm’de en çok ‘musahhar kıldı emrine âmâde etti, hazırladı, özel bir sebep dolayısıyla bir iş sundu’ anlamlarına gelir.⁵³

Allahu Teâla kudretiyle bu felaketi onların üstüne musallat etmiştir. Fakat bu Âyet-i kerîmede geçen (سَخَّرَ) farklı manada kullanılmıştır, ez-Zeccâc; “Allah başlarına getirdi, onları o hal üzere terk etti” derken diğer müfessirlerden Mukâtil; “Allah başlarına gönderdi, musallat etti,⁵⁴ birşeyi, kudretiyle kullanıma sundu” manalarını vermiştir.⁵⁵

İbni Muhammed Cevzî; “سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ” üzerlerine saldı ve musîbeti onlara musallat etti. Teshîr: ‘bir şeyi güç yetirerek kullanmaktır’” demiştir.⁵⁶ Kur’ân-ı Kerîm’de geçen teshîr ile ilgili âyet-i kerîmeleri inceleyecek olursak;

وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ مُسَخَّرَاتٌ بِأَمْرِهِ

‘Güneş ve ay ve bütün yıldızlar emrine boyun eğmiş’.⁵⁷

⁵¹ Zuhurf sûresi 32. Âyet-i Kerîme.

⁵² Sâbûnî, a.g.e., s.38.

⁵³ Semîn Halebî, a.g.e., C. II, s.207; Âlûsî, a.g.e., C. VII., s.376.

⁵⁴ el-Yemânî, thk. Hâlit Zavalı, a.g.e. s.233.

⁵⁵ Muhammed b. Yusuf ebû Hayyân el-Endelûsî, el-Bahru’l-muhît, 9 c., Dâru’l-kutubu’l-ilmiyye, Beyrût-Lübnân, 2017, C. VIII, s.316; Râzî, a.g.e., s.92.

⁵⁶ İbn Muhammed Cevzî, a.g.e., s.265.

وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ

‘Ve güneşi ve ayı kudreti altına aldı.’⁵⁸

Bu âyet-i kerîmede yıldızlara ve ateşe tapınmaya red vardır, zira yıldızlar ve ateş ibadet etmeye uygun ve lâyük olsaydılar kulların emrine âmâde kılınmazlardı. Şüphesiz güneş ve ay kıyâmete kadar kendi yörüngelerinde döneceklerdir. Âyet-i kerîmede Allahu Teâlanın birlik ve kudretine delâlet ile, Mekke halkı ve benzerleri için öldükten sonra dirilme ve hesap gününe dair dikkat çekme söz konusudur.⁵⁹

Allahu Teâlanın irâde ve emriyle musahhar kılması manasını taşıyan bu kelimeye Câsiye sûresinden bir örnek daha sunacak olursak;

{وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ}

‘Göklerde ve yerde ne varsa hepsini sizin için hizmetkâr kıldı’.⁶⁰

Âyet-i kerîme örneklerinde görüldüğü gibi teshîr kelimesi aslen daha geniş manasıyla (كَلَّفَهُ مَا لَا يُرِيدُ وَقَهَرَهُ) ‘istemediği birşeyle onu mükellef tuttu ve zorladı’ demektir şöyle ki; iznimiz dışında gerçekleşen ve sonlandıramadığımız herşey emrimize âmâde kılınmış musahhar olduğumuz şeylerdir.

(تَفَعَّلَ) bâbından olup (تَسَخَّرَ - يَتَسَخَّرُ - تَسَخَّرَ) fiil ve kökünde ise teshîr kelimesine benzer manalar bulmak mümkündür. (سَخَّرَ-تَسَخَّرَ) fiilinde, ‘ücretsiz ve karşılıksız çalıştı’ manası, (تَسَخَّرَ) fiilinde aynı manaları içermektedir. Misâlen: (تَسَخَّرْتُ دَابَّةً لِفُلَانٍ) ‘falancanın hayvanına ücretsiz bindim’ demektir.⁶¹

1.4(صَرَعى) Kelimesi

(فَعِيلٌ) kalıbından olan (صَرِيعٌ) kelimesi (صَرَعى) kelimesinin tekilidir.

(صَرِيعٌ - صَرَعى) kelimeleri ; ‘yere atılmış, vurulmuş, çarpılmış, deli, çılgın,’⁶² kişiye bir hastalık isâbet edip sâraya tutulması ve bu hastalıktan dolayı onu yere çalması’

⁵⁷ A'râf sûresi 54. Âyet-i Kerîme.

⁵⁸ R'ad sûresi, 2. Âyet-i Kerîme.

⁵⁹ Dr. Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-vecîz ala hâmişi'l-kur'âni'l-azîm*, Dâru'l-fîkr, Suriye- Dimeşk, h.1425, s.567; Halebî, *a.g.e.*, C.II, R'ad Sûresi 2. Âyet-i kerîme şerhi, s.207.

⁶⁰ İbn Fâris, *a.g.e.*, s.433; Câsiye sûresi, 13. Âyet-i Kerîme.

⁶¹ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 522-523; İbn Manzûr, *a.g.e.*, C.VI, s.203.

⁶² İbn Manzûr, *a.g.e.*, s.326.

demektir.⁶³ Birçok müfessir (صَرْعَى) kelimesine ‘مَوْتَى’ yani ‘ölüler’, ‘هَلَكَى’ yani ‘helak edilmişler’ anlamlarını vermiştir. Vehbe Zuhaylî “8. Gün olduğunda ne zaman ki sabahladılar, o şiddetli rüzgar onları denize attı ve onlardan hiç kimse sağ kalmadı” şeklinde mana vermiştir.⁶⁴ Mukâtil (صَرْعَى) kelimesi için; “ ‘مَوْتَى’ yani onlar ölümlerdir, ölümün onları tutmasıyla yere çalınmışlardır” demiştir.⁶⁵ (رَجُلٌ مَصْرُوعٌ) ‘yıkılıp yere çalınmış adam’ ibâresi (فَعِيلٌ) kalıbına örnek olurken (صَرْيَعٌ) kelimesi mefulün vezninde⁶⁶ ‘yere çalınmış’ manasındadır. Çoğulu (قَوْمٌ صَرْعَى) ‘yere çalınmış kavimler’ olarak gelir.⁶⁷

(الصَّرِيعُ) yine ‘yontulmamış yahut şekil verilmemiş yay’ için kullanılır. ‘Ağacın kurumuş dalı’ ‘işlenmemiş kırbaç’ anlamları taşıyan kelime aslen ‘ağacın, gölgede kalıp, güneş vurmayan, yumuşak ve kokusu latîf dalı için kullanılır’ ki bu dal aslen misvak yapımında kullanılır. Çoğulu (صُرْعٌ) olan bu kelime ile ilgili hadîs-i şerîf rivâyeti şöyledir;

أَنَّ النَّبِيَّ (ص) كَانَ يُعْجِبُهُ أَنْ يَسْتَاكَ بِالصُّرْعِ أَوْ بِالصَّرْعِ

‘Rasulullâh (s.a.v.) sur’ ‘misvak’ ile diş temizliği yapmaktan hoşlanırdı.’⁶⁸

Hakka suresinde geçen 7. Ayet-i kerimemizde;

{فَقَتَرَى الْقَوْمَ فِيهَا صَرْعَى}

‘O kavmi onda çarpılmış görürsün.’ Yani o gecelerde ve gündüzlerde, zira onlar ölererek çarpıldılar. Ey muhatap! O kavmi sen evlerinde hareketsiz, ölümler olarak görürsün.⁶⁹

Bu kökten gelen diğer bazı kelimeleri inceleyecek olursak; (الصَّرْعُ) ve (الصَّرْعُ) yere çalmaktır. Çekimleri (صَرَعه-صَرَعاً) ve (فَعَلَهُ-فَعَلًا) kalıbındandır.

⁶³ Halebî, a.g.e., C.II, s.331.

⁶⁴ Zuhaylî, a.g.e., s.114; Âlûsî, a.g.e., s.377.

⁶⁵ Râzî, a.g.e., s.92.

⁶⁶ (مَصْرُوعٌ) vezni ismi meful manası yüklenen sıgalarındandır. Dolayısıyla (صَرْيَعٌ) kelimesi (فَعِيلٌ) kelimesi ile aynı manayı taşımaktadır. Emsal örneklerimizden (مَقْتُولٌ) kelimesi ile aynı anlamı taşıırken (جَرِيحٌ) kelimesi de (مَجْرُوحٌ) kelimesi ile aynı anlamı taşır. Ahmed Hamlâvî, **Şeze’l-arf fi fenni’s-sarf**, Dâru’l-beyrûtî, Lübnân, 2002, s.136.

⁶⁷ İsfahânî, **Müfredât Kur’an Kavramları Sözlüğü**, Çeviren ve notlandıran Yusuf Türker, Pınar yayınları, İstanbul, 2007, s.846.

⁶⁸ İbn Fâris, a.g.e., s. 506; ez-Zebîdî, a.g.e., C.XXI, s. 331; İsmail b. Buhârî, **el-Edebu’l-müfred**, Müessesetu’r-risâle, Beyrût-Lübnân, 2007, s.76.

⁶⁹ İbn Muhammed Cevzî, a.g.e., s. 267; Sâbûnî, a.g.e., s.38.

(الصَّرْعَةُ) kelimesi ‘yere çalınanın hali’ manasında isimdir. Kelime sarf ilminde (فَعْلَةٌ) kalıbındandır. Bir arap atasözünü bu kelimeye örnek verecek olursak; (سُوءُ الْإِسْتِمْسَاكِ خَيْرٌ مِنْ حُسْنِ الصَّرْعَةِ) ‘kötü bir şekilde tutmak, iyi bir şekilde yere çalmaktan daha hayırlıdır.’ Yine (صَرَغَ) fiilini ‘bir işin iki tarafı’ ‘gece-gündüz’ gibi anlamlarda bulmak mümkündür. Kelime bu haliyle ikil olarak kullanılabilir. (أَيُّ غُدُوَّةٍ وَعَشِيَّةٍ) (أَتَيْتُهُ صَرَغِي النَّهَارِ) ‘ona sabah ve akşam uğradım’ manasını verebiliriz.⁷⁰

(صَرَغَ) kelimesi ‘gündüzün ortasından güneşin batımına kadar olan vakittir’. (الصَّرْعَانِ) ise; ‘gündüz-gece’ yahut ‘öğle vaktinden, gündüzün bitimine kadar olan vakittir.’ Gece ve gündüze yahut sabah ve akşam vaktine, hatta sabahtan zeval vaktine kadar olan zaman dilimi için ‘صَرَغَ’ kelimesi kullanılır. (صَرَغِي النَّهَارِ) ‘sabah ve akşam vakti’ demektir.⁷¹

Son olarak (صَرَغَيْنِ) kelimesinden türeyen (صَرَاعَانِ) ve (مِصْرَاعَانِ) kelimelerini inceleyecek olursak; (لِلْأَمْرِ صَرَاعَانِ) cümlesinde (طَرَفَانِ) yani ‘bir işi iki kısımda ele almak’ manasını bulmak mümkündür. Buradan türeyen (مِصْرَاعَانِ) kelimesi ise ‘kapıların iki kanadı’ anlamındadır. Buna benzetme yapılarak şiirde ‘iki kafiye’ye sahip tek bir beyte’ (مِصْرَاعَانِ) denmiştir.⁷²

(صَرَغُ الْبَابِ) ‘kapının iki tarafı’ demektir. Ebu İshâk “(مِصْرَاعَانِ) kasidenin her bir beyti demektir (صَرَغَيْنِ) kelimesinden türemiştir, (صَرَغَيْنِ) ise gün ortasıdır” der.⁷³

Hiz. Peygamber’in hadîs-i şerifinde gelen;

الصَّرْعَةُ الرَّجُلُ الْحَلِيمُ عِنْدَ الْغَضَبِ

(صَرَغَةُ) sözcüğü ‘öfke anında yumuşayan kişi’ için kullanılır. Çünkü öfke anında öfkesine hâkim olan kişi en güçlü düşmanı bile kahreder, bu sebeptendir ki dilcilerin

⁷⁰ ez-Zebîdî, a.g.e., s.329; el-Fîrûzâbâdî, a.g.e., s.924.

⁷¹ el-Cevherî, a.g.e., s.641; ez-Zebîdî, a.g.e., s.333; el-Fîrûzâbâdî, s.924.

⁷² İsfahânî, a.g.e., s.846; İbn Manzûr, a.g.e., C.XI, s.327.

⁷³ İbn Manzûr, a.g.e., s.327.

bu konuda naklettikleri bir ifade vardır; “*En şiddetli düşmanın her an seninle olan nefsidir.*”⁷⁴

1.5 (وَالْمُتَّفِكَاتُ بِالْخَاطِئَةِ) Terkîbi

(مُتَّفِكَاتُ) kelimesi (أَفَكَ-يَأْفُكُ) fiilinden türeyip, diğer bazı türevleri şöyledir; (أَفُوكَا-أَفُكَا-أَفَكَ-إِفُكَا) şeklindedir. ‘Yalan söylemek’ anlamında kullanılan kelime sulâsi çekimde aynu’l-fiili üstün olunca; (أَفَكَ النَّاسَ) ‘insanlara bâtil ve doğru olmayan şeyler söyledi’ anlamında kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu fiilin mastarından gelen (الْأَفُكُ) cümlesi ‘onu yalan ve bâtil olan şeye yönlendirdi ve sürükledi’ demektir.⁷⁵

Bâtil olana sürüklemek ile ilgili Kur’ân-ı Kerîm’de örnek sunabileceğimiz âyet-i kerîmemiz;

يُؤْفِكُ عَنْهُ مَنْ أَفَكَ

el-Ferrâ bu âyetin meâli için “*îmân etmekten alıkondular*” demiştir. Aynı manada bir diğer âyet-i kerîmemiz;

قَاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ

“Allah onları kahretsin; nasıl da çevriliyorlar?”⁷⁶ Yani ‘inançta, haktan bâtila, sözde doğrudan yalana, fiilde ise güzelden çirkine çevriliyorlar’.⁷⁷ Hâkka sûresinde gelen; (وَالْمُتَّفِكَاتُ بِالْخَاطِئَةِ) âyetimizde ise ‘Mutefikat’ kelimesi “altı üstüne gelen kasabalar, altüst edilmiş kasabalar demek olup, Lût Kavminin kasabalarıdır. Maksat da oranın ahalisidir.”⁷⁸ Haktan batıla götüren manasına gelen (أَفَكَ) kelimesi ise Kur’ân-ı Kerîm’de ‘sahtekâr’ ifâdesiyle kullanılmıştır.

وَيْلٌ لِّكُلِّ أَفَاكٍ أَثِيمٍ

‘Veyl o her bir vebâl yüklü sahtekâra.’⁷⁹

⁷⁴ İbn Manzûr, a.e., s.326;

⁷⁵ İbn Manzûr, a.g.e., C. I, s. 166.

⁷⁶ Tevbe sûresi 30. Âyet-i Kerîme.

⁷⁷ İsfehânî, a.g.e., s. 136.

⁷⁸ Dr. Vehbe Zuhaylî, et-Tefsîru’l-munîr fi’l-akîdeti ve’ş-şerîati ve’l-menhec, 15 c., Dâru’l-fikr, Beyrût-Lübân, C. XV, s.82.

⁷⁹ Câsiye sûresi 7. Âyet-i Kerîme.

(خَاطِئَةً) kelimesi (فَاعِلَةٌ) kalıbından (أَلْعَاقِبَةُ) ve (أَلْعَاقِبَةُ) kelimeleri gibi mastardır. ‘Büyük günah’ anlamında olan kelime (أَخْطَأَ - يُخْطِئُ - إِخْطَاءً) kökünden gelir.⁸⁰

وَالْمُؤْتَفِكَاتُ بِالْخَاطِئَةِ

‘Yurtları altüst olan toplumlar, inkâr ve isyandan ibaret olan o çirkin fiili işlediler.’ Mücâhid bu âyette geçen (خَاطِئَةً) kelimesinden maksat “işledikleri günah ve hatalardır” der.⁸¹ ez-Zeccâc, (خَاطِئَةً) “büyük hatadır” demiştir. “Rablerinin elçisine isyân ettiler, yani yalanladılar” demektir.⁸² et-Tefsîr’ul-Munîr kitabının yazarı Vehbe Zuhaylî; (خَاطِئَةً) kelimesi (الْوَاقِعَةُ) ve (أَلْعَاقِبَةُ) gibi mastar olup (خَطِيئَةً) kelimesi gibi “masiyet-günah demektir” der.⁸³

Fahru’r-Râzî ise buradaki (خَاطِئَةً) kelimesi için iki görüş sunmuştur, Birinci görüş;

- “(خَاطِئَةً) kelimesi (خَطَأً) kelimesi gibi mastardır” der.

İkinci görüşü ise;

- Buradaki kelimedenden kasıt; “çok büyük hatalı işler” anlamındadır, demiştir ki; gramerde karşılığı sıfattır.⁸⁴ Sıfat olduğunu söyleyenler arasında Ebû Hayyân el-Endelûsî de vardır, “(بِالْخَاطِئَةِ)” sıfattır yani çirkin iş demektir ki, o da “büyük günah” yahut “küfre girmektir” demiştir.⁸⁵

Bu açıklamalar doğrultusunda (خَاطِئَةً) kelimesi (خَطِيئَةً) kelimesiyle en çok benzerlik gösteren kelimedir. Öncelikle (خَطِيئَةً) kelimesini inceleyelim. (فَعِيلَةً) kalıbından gelen (خَطِيئَةً) kelimesi (الدَّنْبُ) ‘günah’ (السَّيِّئَةُ) ‘kötülük’ anlamına gelir ve çoğunlukla ‘kasıtsız olarak yapılan hatalar’ için kullanılır. Kasıtsız yapılan fiil için Kur’ân-ı Kerîm’de;

{وَمَنْ يَكْسِبْ خَطِيئَةً أَوْ إِثْمًا}

⁸⁰ İbn Manzûr, C. IV, a.g.e., s.134.

⁸¹ Sâbûnî, a.g.e., s.38.

⁸² İbn Muhammed Cevzî, a.g.e., s.268.

⁸³ Zuhaylî, a.g.e., s.116.

⁸⁴ Râzî, a.g.e., s.93.

⁸⁵ Ebû Hayyân, a.g.e., s.320.

'Kim bir hata veya bir günah işler ise...' ⁸⁶ (خَطِيئَةٌ) kelimesi burada 'küçük günah' manasındadır.

{وَالَّذِي أَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لِي خَطِيئَتِي يَوْمَ الدِّينِ}

'Ve hesap günü, hatamı bağışlayacağını umduğumdur.' ⁸⁷ (خَطِيئَةٌ) kelimesinin buradaki karşılığı ise (أَخْطَأَ) fiili gibi 'kasıtsız yapılan hata demektir' yâhut 'bir şeyi yapmak isteyip aksini yâhut doğru olmayanı yapan kişi' için kullanılır. ⁸⁸ Çoğulu (خَطِيئَاتٌ) ve (فَعَائِلٌ) kalıbından (خَطَايَا) kelimesidir. (خَطِيئَاتٌ) kelimesiyle ilgili âyetleri ve manalarını inceleyecek olursak;

{إِنَّا نَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لَنَا رَبُّنَا خَطَايَانَا}

'Muhakkak biz Rabbimizin bize mağfiret buyuracağını ümit ederiz.' Âyet-i kerîme'de gelen 'hataya' sözcüğü 'istemeden yapılan kusur ve hatalar'ı içerir.

{وَلَنَحْمِلَ خَطَايَاكُمْ وَمَا هُمْ بِحَامِلِينَ مِنْ خَطَايَاهُمْ مِنْ شَيْءٍ}

'Bizim yolumuza uyun günahlarınızı da yüklenelim, dediler. Halbuki onlar, onların günahlarından hiçbirşey yüklenecek değiller.' Bu âyette geçen (hatayakum) ifâdesi 'müminlerin işledikleri hataları' içerir.

{نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ}

'Sizin hatalarınızı affedelim.' Âyetinde ise Allahu Teâla 'nimetlerden istifade edin secde edin ki sizi affedelim' hitâbını salih kullarına yapmıştır. ⁸⁹

(الْخُطْوَةُ) ötreli olarak gelen bu kelime 'adım atmak' manasına gelir. Çoğulu cem'ul-kille olarak (خُطَوَاتٌ - خُطَوَاتٌ - خُطَاءٌ) kelimeleriyle gelir. Cem'ul-kesre ise (خُطَى) kelimesidir. Kelimenin üstün harekeli hali ise 'خَطْوَةٌ' 'tek kadın' demektir. Çoğulu (خِطَاءٌ) şeklinde gelir. Bu çoğullar (رُكُوءٌ-رُكَاءٌ) 'küçük bakır cezve' tekil ve çoğullarıyla benzerlik gösterir. ⁹⁰ (خُطُوتٌ) kelimesine Kur'ân-ı Kerîm'den örnek olarak şu âyet-i kerîmeyi verebiliriz;

وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوتَ الشَّيْطَانِ

⁸⁶ Nisâ sûresi 112. Âyet-i Kerîme.

⁸⁷ Suarâ sûresi 82. Âyet-i Kerîme.

⁸⁸ İbn Manzûr, a.g.e., C.IV, s.133.

⁸⁹ Suarâ sûresi 51. Âyet-i kerîme, Ankebût sûresi 12. Âyet-i kerîme, Bakara sûresi 58. Âyet-i kerîme.

⁹⁰ Cevherî a.g.e., s.327.

‘Şeytanın adımlarına uymayın!’⁹¹

Ezherî “bu kelime için tekili ‘خَطِيئَةٌ’ olarak gelen “خُطُءَاتٌ” şeklinde de okunmuştur” der. Ebû Mansûr ise “hiçbir belde hemze ile (خُطُنَاتٌ) şeklinde okunduğunu duymadık” demiştir.⁹²

1.6 (وَتَعِيَهَا أذُنٌ وَاعِيَةٌ) Terkîbi

وَتَعِيَهَا أذُنٌ وَاعِيَةٌ

Kavrayan kulaklar kavrasın diye. Bu terkîb için ‘işittiğini kavrayan ve gereğince amel eden kulaklar’ meâli verilmiştir. (وَاعِيَةٌ) kelimesinin kullanımı titizlik içermektedir, belirlilik yahut nekira olması arasında fark vardır. Zira (وَاعِيَةٌ) kelimesi ‘anlayan, kavrayan, belleyen’ anlamında iken (الْوَاعِيَةُ) sözcüğü (الْ) takısı ile ‘yardım yahut destek isteme sesi ya da feryadı’ için kullanılır. Bu sebepten (سَمِعْتُ) (وَعِيَ الْقَوْمَ) topluluğun anlayış ve kavrayışını değil; ‘topluluğun feryadını işittim’ demektir.⁹³

(الْوَعِي) ‘hadisi, haberi yahut hikâyeyi ve benzeri birşeyi hıfzetmek’ demektir. (وَعِيْتُهُ فِي نَفْسِي) ‘onu aklımda tuttum’ anlamında kullanılır. Bu konuda birçok ulema (كُلُّ مَا حَفِظْتُهُ فِي نَفْسِي فَقَدْ وَعِيْتُهُ) ‘nefsinde (aklında) tuttuğun herşeyi fehmetmişsindir’ iyice kavramak anlamında bu ifadeyi kullanırlar.⁹⁴

(الْوَاعِيَةُ) kelimesi (وَعَى) fiilinden ismi fâil olup (فَاعِلَةٌ) veznindendir. Beydâvî (أُذُنٌ وَاعِيَةٌ) ‘kulaklar onu bellesin’ ifadesi için ‘duyduğunu tezekkür ve tefekkür edip başkalarına ulaştırarak muhafaza etmesi ve gereğince amel etmesidir’ der.⁹⁵ İbn Fâris (الْوَاوِ) (الْعَيْنِ) ve (الْيَاءِ) “birşeyi kapsamak muhafaza etmek ile ilgili harflerdir” der. (لَا وَعَى عَنْ كَذَا) cümlesi ise ‘nefsin şunun dışında ya da ötesinde bir temâsükü;

⁹¹ Bakara sûresi 208. Âyet-i Kerîme.

⁹² İbn Manzûr, a.g.e., s.134.

⁹³ el-İsfahânî, a.g.e., s.1559; İbn Kesîr burayı (وَتَعِيَهَا) şeklinde ayn harfini cezmederek okumuştur, imam nâfi’ ise (أُذُنٌ) kelimesini (أُذُنٌ) şeklinde cezimli olarak okumuştur, el-Beydâvî, a.g.e., s.1090; el-Fîrûzâbâdî, (الْوَاعِيَةُ) kelimesi için ‘bağırarak’ anlamını kullanmıştır, a.g.e., s.1766

⁹⁴ Zâdulmesîr 268; Halebî, c.4, s.325; İsfahânî, a.g.e., s.1559; Zemahşerî, a.g.e., s.449.

⁹⁵ Beydâvî, a.g.e., s.1090; Şîrâzî, a.g.e., s.362; Müfessirlerden el-Ferrâ ve Ebû İshâk’da bu görüştedirler.

'kudreti yok' anlamında kullanıldığı duyulmuştur. 'Benim için şu kaçınılmazdır; ondan kaçınma ya da kaçma şansım yok' anlamındaki (مَا لِي عَنْهُ وَعِيٌّ) sözü buradan gelir.⁹⁶ Çekimi (وَعَى - يَعِي - وَعِيًّا) şeklinde gelir. (وَاعٍ) ve (وَاعِيَّة) çekimleri fiilin ismi fâilidir.

(وَتَعِيَّهَا أُذُنٌ وَاعِيَّةٌ) için 'Allah 'tarafından gelen herşeyi kulak dinlemeli ve muhafaza etmelidir' der. Ferrâ ise; "kulaklar onları saklasın kendilerinden sonra gelenlere ibret olsun diye." Katâde ise (الْوَاعِيَّةُ) kelimesi için şöyle der; "Allahu Teâlayı anlayan kavrayan ve kitabından duyduklarından da istifade eden kişidir."⁹⁷

Öyleyse bu kökten gelen ve if'âl bâbından olan (أَوْعَى) fiili ise 'muhafaza etti, anladı ve kabul etti' anlamına gelip (وَاعٍ) ismi faili ise 'anlayan' demektir. Fakat mastar olan (الْإِيعَاءُ) kelimesinin en yoğun kullanımı 'emtiâyı, eşyayı, bir kabın (وَعَاءٌ) içinde hıfzetmek ve saklamaktır.' Akılda ve kalpte hıfzedilen, unutulmayan şeyler için (وَعَى) fiili kullanılır. (وَعَيْتُ الْعِلْمَ) 'ilmi hıfzettim' 'söylediğin şeyi anladım' gibi. Kişinin başka bir yerde muhafaza ettiği şeyler için ise (أَوْعَى) fiili kullanılır. (أَوْعَيْتُ الْمَتَاعَ فِي الْوَعَاءِ) 'eşyayı kapta sakladım.'⁹⁸ Kurân-ı Kerîm'de (أَوْعَى) anlamını içeren iki âyet-i kerîmeyi inceleyelim;

تَدْعُوا مَنْ أَدْبَرَ وَتَوَلَّى (١٧) وَجَمَعَ فَأَوْعَى (١٨)

'O Hakka arkasını döneni ve imandan yüz çevireni, servet toplayıp yığanı kendine çağırır.'⁹⁹ Âyet-i kerîme de (فَأَوْعَى) cümlesi servetin muhafazasını ifade etmektedir 'yığmak' olarak şerhedilmiştir. (وَعَاءٌ) kelimesi 'kap, yük, kutu' anlamında kullanılır.¹⁰⁰ Bu manaları içeren kelimeye Yûsuf (a.s.) kıssâsında bir göz atalım;

فَبَدَأَ بِأَوْعِيَّتِهِمْ قَبْلَ وَعَاءِ أَخِيهِ ثُمَّ اسْتَخَرَهَا مِنْ وَعَاءِ أَخِيهِ (٧٦)

⁹⁶ İbn Fâris, a.g.e., s.960; İsfahânî, a.g.e., s.1559.

⁹⁷ ed-Durre, a.g.e., s.117; ebû Hayyân, a.g.e., s.317.

⁹⁸ el-Vâhidî, a.g.e., s.150; Ebû Hayyân, a.g.e., s.322,323;er-Râzî, a.g.e.,s.94; Semîn Halebî (وَتَعِيَّهَا أُذُنٌ) ifadesi için "söylenen şeye kulak verip hiçbirşeyi ihmal etmeden muhafaza etmek" der, Halebî, a.g.e., s.325.

⁹⁹Meâric sûresi 17 ve 18. Âyet-i kerîmeler.

¹⁰⁰ Kap, kaçak anlamına gelen (وَعَاءٌ) sözcüğü (أَوْعَى) fiilinde bu anlamı barındırmaktadır. Mesela (أَوْعَى) fiilinde 'bir kaba bir şey koymak doldurmak' anlamı vardır. (أَوْعَيْتُ الزَّادَ وَالْمَتَاعَ) cümlesi 'yemeği yahut eşyayı bir kaba koymak' demektir. el-Cevherî, a.g.e., s.1257.

'Bunun üzerine kardeşinin kabından evvel onların kaplarından başladı, sonra onu kardeşinin kabından çıkardı.'¹⁰¹

(أَفْضَلَ) ifal bâbından farklı olarak, hadîs-i şerifte geçen kelime ise (أَفْهَمُ) (أَوْعَى) (وَاعٍ) kelimesini inceleyecek olursak kelimenin (أَوْعَى) kalıbından geldiğini göreceğiz. Öyle ise (أَوْعَى) sözcüğüne 'daha iyi anlayan' anlamını vermek mümkündür.¹⁰² (فُلَانٌ أَوْعَى مِنْ فُلَانٍ) 'falanca diğerinden daha iyi fehmediyor' anlamındadır.¹⁰³

Müfessirlerden Mukâtil bin Süleyman (وَتَعْيَهَا أَذُنٌ وَاعِيَةً) âyet-i kerîmesi için 'onu belleyen kulaklar bellesin (yani, işittiğini iyice öğrenen, işittiği öğütlerden yararlanan bir kulak bunu bellesin)' diye mana vermiştir. Mukâtil gibi birçok müfessir (أَذُنٌ وَاعِيَةً) terkibi için 'fehmeden akıl-kalp, yararlanan bir öğüt, uygulanan ibadet' anlamlarını vererek 'aslen bunların muhafazası' manasını yüklemişlerdir.¹⁰⁴

Kurtubî ise (وَتَعْيَهَا أَذُنٌ وَاعِيَةً) âyet-i kerîmesinin nazîri;

إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرًا لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ (۳۷)

'Şüphesiz bunda akli olan kimseler için bir öğüt vardır.'¹⁰⁵ Kâf sûresinde geçen bu âyet-i kerîmedir der. Zira Hâkka sûresindeki âyet-i kerîmemizde 'uzun-kulak' sözcüğü, Kâf sûresindeki ayette ise 'kalbun-kalp' sözcüğü 'akleden duyu organı' olarak ifade edilmiştir. Tabîinden Katâde bunu şöyle açıklar "(الْأَذُنُ الْوَاعِيَةُ)" allahu teelayı akleden bir kulaktır ve Allahu Teâlanın kitabından duyduğu herşeyden faydalanmıştır."¹⁰⁶ Kâf sûresinde geçen 'kalbin akletmesi' anlamını destekleyen İyaz bin. Halîfe'den rivâyet edilen bir hadîs-i şerifte;

إِنَّ الْعَقْلَ فِي الْقَلْبِ

¹⁰¹ Yûsuf sûresi, 76. Âyet-i kerîme; İsfahânî, a.g.e., s.1559.

¹⁰² İsmi Tafdîl; Arapçada üstünlük bildirip sülâsi fiilden elde edilen erkek için (أَفْعَلُ) dişi için (فُعْلَى) (مَمْنُوعٌ مِنَ الصَّرْفِ) Mastardan elde edilen bir 'memnu' min'es-sarf kalıbıdır diyen dilciler de vardır. İsmi Tafdîl, renk ve sakatlık dışında, bir vasfın bir niteliğin, bir varlıkta başka bir varlıktakinden daha çok olduğunu gösterir. Hamlâvî, a.g.e., s.143; İbn Manzûr, a.g.e., c.15, s.349.

¹⁰³ İbn Manzûr, a.g.e., s.349.

¹⁰⁴ Mukâtil, a.g.e., s.267; Şirâzî, a.g.e., s.362, ed-Durre, a.g.e., s.117.

¹⁰⁵ Kâf sûresi 37. Âyet-i kerîme;

¹⁰⁶ Kurtubî, a.g.e., s.198; ebû Hayyân, a.g.e., s.322.

‘Akıl kalptedir’ rivâyeti kalbin fehmeden, düşünen, akledebilen bir organ olduğunu bizlere sunmaktadır.¹⁰⁷

(تَعِيَهَا) âyet-i kerîmesinde gelen (تَعِيَهَا) sözcüğünü bazı kırâat uleması (أُذُنٌ) şeklinde ayn harfini cezmederek okumuşlardır. İmâm nâfî’ ise (أُذُنٌ) (تَعِيَهَا) şeklinde zâl harfini cezmederek okumuştur.¹⁰⁸

(الْإِيْعَاءُ) kökünden gelip ‘kötü olanı gizlemek’ yahut ‘kalplerinde yalan ve günah barındırmak’ anlamında kullanılan bir diğer kelime Kur’ân-ı Kerîm’de îmân ehli olmayan, Kur’ân-ı yalanlayıp inkâr edenin hali anlatılırken zikredilmiştir;

وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُوعُونَ (۲۳)

‘Halbuki Allah, içlerinde ne sakladıklarını çok iyi bilir.’ el-Ezherî ve el-Ferrâ (يُوعُونَ) ifadesi için ‘kalplerinde biriktirdikleri günah ve yalanlardır’ der.¹⁰⁹

(وَعِي) kelimesinin en farklı manası ise (الْمِدَّةُ) yani ‘irin’ ve (الْفَيْحُ) ‘iltihâb’ dır. (وَعَى الْجُرْحُ) ‘yarada irin toplandı’ anlamına gelirken, (وَعَتْ الْمِدَّةُ فِي الْجُرْحِ وَغِيًّا) ‘yaranın iltihabı aktı demektir.’ yine (وَعَى الْجُرْحُ) cümlesi de İsfehânî’ye göre ‘yarada irin toplandı’ anlamındadır.¹¹⁰ Dilcilerden Ebû Zeyde der ki; “(الْوَعِي) (وَعَى) ifadesinin bu kökten gelen en değişik manalarından biri ise ‘güç kuvvet toplamak’ anlamıdır. Misalen (وَعَى الْعَظْمُ) ‘kemik kırıldıktan sonra pekleşti ve güç kuvvet topladı’ anlamına gelir.¹¹¹

¹⁰⁷ el-Edebu’l-Mufred, s.277.

¹⁰⁸ İbn musarrîf, ebû Amr, Kunbul gibi kırâatçiler ayn harfini cezimle okuyan kırâat imamlarıdır. İmâm Hamza ise (تَعِيَهَا) şeklinde ya harfini cezmederek okumuştur. Âlûsî, s.380; Râzî, a.g.e., s.94; Beydâvî, a.g.e., s.1090.

¹⁰⁹ İnşikâk sûresi 23. Âyet-i kerîme; ibn Manzûr, a.g.e., s.348.

¹¹⁰ İsfehânî, a.g.e., s.1559; el-Cevherî, a.g.e., s.1257.

¹¹¹ İbn Manzûr, a.g.e., s.348; İsfehânî, a.g.e., s.1559; el-Firûzâbâdî, a.g.e., s.1766.

1.7 (فَدَكَّنَا دَكَّةً وَاحِدَةً) İbaresı

(فَعَلَ - يَفْعُلُ - فَعْلًا) (دَكَ - يَدُكُّ - دَكًّا) (فَعْلَةٌ) kelimesi (فَعْلَةٌ) kalıbından isimdir. (دَكَ) fiilin mastarıdır ve ‘dağı yâhut duvarı yıkmak’ ‘kırmak’¹¹² anlamında kullanılsada en çok ‘toprağı yumuşak ve düz yer’ anlamlarında kullanılır. Fiil olarak ise (دَكَّةً) ibâresi ‘arzdaki yerdeki yükseltileri ve çöküntüleri tesviye etti, düzeltti,’ anlamında kullanılır. Aynı zamanda sıkıştırıp düzenlediğimiz şeyler için de kullanılır, (دَكَ الثَّرَابُ عَلَيْهِ دَكًّا) cümlesi ‘üzere toprak ile sıkıştırılıp dümdüz hale getirilen yer’ için kullanılır.¹¹³ Zîra Kur’ân-ı kerîmde bu anlamda kullanılan âyet-i kerîmeler mevcuttur. (دَكَّا) kelimesinin geçtiği âyet-i kerîmemiz;

{ فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا }

‘Rabbi dağa tecellî edince onu darmadağın ediverdi.’¹¹⁴ Bu âyet-i kerîmede gelen (دَكَّا) ifadesi de ‘dümdüz hale getirilmiş darmadağın olmuş’ anlamında kullanılmıştır. Buradaki (دَكَّا) ibaresi kıraatlerde¹¹⁵ elif-i maksûra ve elif-i memdûde ile okunduğu için iki anlam veren dilciler de olmuştur.

1. (إِذَا دَكَ) manasında ‘darmadağın olduğu vakit,’
2. Yahut (نَقَّى دَكًّا) terkinde olduğu gibi ‘yerin dümdüz olması’

anlamında kullanılmıştır.¹¹⁶

‘Üzerine oturulan üstü düzlenmiş yassılanmış yer’ anlamına gelen (دَكَّا) ve (الدَّكَّاكُ) ‘yumuşak kum’ kelimeleri de bu kökten gelmektedir.

İbn Abbâs (دَكَّنَا دَكَّةً) ibâresi için (فُتِّنَا فِتْنَةً) anlamındadır der. (الْفِتْنَةُ) ‘birşeyi eline alıp parmaklarının arasında ufalamam parçalaman’ demektir, yani (فُتْنَةً) tıpkı aynı manada kullanılan (دُكَّاكَ) gibi. İbn Fâris ise ‘(ف) ve (ك) harflerinin bir şeyi parçalamaya ve kırmaya delâlet eden harfler olduğunu söyler.’¹¹⁷ Mukâtil ‘yere

¹¹² İbn Manzûr, a.g.e., s.381;

¹¹³ İsfahânî, a.g.e., s.552; ibn Manzûr, a.g.e., s.382.

¹¹⁴ A’râf sûresi 143. Âyet-i kerîme; İsfahânî, a.g.e., s.552.

¹¹⁵ İmam Âsim, Hamza, el-Kisâî, E’meş ve Halef (دَكَّا) şeklinde okumuştur.

¹¹⁶ Halebî, a.g.e., s.19.

¹¹⁷ et-Tefsîru’l-Basît, a.g.e., s.156.

çalınmak' manası verirken,¹¹⁸ Kurtubî 'zilzal-deprem' manası vermiştir.¹¹⁹ İbn Sâib İbn Cevzî'nin Zâdü'l-Mesîr tefsirinde (فَدَكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً) cümlesi için 'tek bir ufalanma ile ufalandıkları zaman' 'yani kırılıp da un ufak edildiği, üzerinde bir girinti olmadan yayılmış deri gibi dümdüz edildiği zaman,' manasını vermiştir.¹²⁰

Şirâzî ise (أَرْضٌ دَكَّاءٌ) 'dümdüz ve geniş yer' manasında kullanılır der. Âlûsî bu anlamı genişletmiş ve şöyle demiştir; (دَكٌّ) kelimesinin aslı 'yüksek bir şeyi alçaltmak için vurmaktır ve genellikle sonrasında dümdüz etmek gerekir' der. (بَعِيرٌ) (أَذْكٌ) ve (نَاقَةٌ دَكَّاءٌ) terkipleri ise 'güçten düştüğü ve zayıf-cılız kaldığı için hörgücü yükselmemiş sırtı ile aynı hizaya gelmiş deve' için kullanılır.¹²¹

Sâbûnî (دَكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً) cümlesine 'ufalanarak ağır ağır akıp giden kum yığını' manasını vermiştir.¹²²

el-Ferrâ der ki (فَدَكَّتَا) deyip (فَدَكَّتَا) dememesi dağları tek bir şey kabul etmesindendir.

أَنَّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا (۳۰)

Âyet-i kerîmesi de böyledir.¹²³ Âyette geçen (دَكَّتَا) ibaresi için arz ve dağları kapsadığı için sarfî değişim olmayışına farklı âyetlerden misaller getirilmiştir. Müzzemmil sûresinde geçen;

يَوْمَ تَرْجُفُ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ وَكَانَتِ الْجِبَالُ كَثِيبًا مَّهِيلًا (۱۴)

Âyeti kerîmede¹²⁴ geçen (كَثِيبًا مَّهِيلًا) ifâdesi için 'kum tepesi' manası verilmiştir. Bir başka âyet-i kerîme ise;

إِذَا رُجَّتِ الْأَرْضُ رَجًا (۴) وَبُسَّتِ الْجِبَالُ بَسًّا (۵) فَكَانَتْ هَبَاءً مُنْبَثًا (۶)

Yine bu âyet-i kerîmede¹²⁵ geçen (هَبَاءً مُنْبَثًا) terkîbi 'dağılmış, toz olmuş' manasındadır. Bu âyet-i kerîmeler sûremizde geçen (دَكَّتَا دَكَّةً) terkibine delil olarak

¹¹⁸ et-Tefsîru'l-Kebîr, s.266.

¹¹⁹ Kurtubî. C, a.g.e., s.199.

¹²⁰ İbn Cevzî, Zâdü'l-Mesîr, s.270.

¹²¹ Şirâzî, s.363; Âlûsî, a.g.e., s.383,384; el-Firûzâbâdî, a.g.e., s.555.

¹²² Sâbûnî, a.g.e., s.39.

¹²³ İbn Manzûr, a.g.e., s.382; Enbiyâ sûresi 30. Âyet-i Kerîme.

¹²⁴ Müzzemmil sûresi 14. Âyet-i Kerîme

¹²⁵ Vâkıa sûresi 4,5,6. Âyet-i Kerîmeler.

sunulmuştur. Yani mana ‘dağılmış un ufak olmuş ve dümdüz hale gelmiştir’ anlamıyla birebir uygundur. Tabi bu terkiib için ‘arz ve dağlar dümdüz olup öylece tekbir şekilde hiçbir yamukluk olmaksızın yeryüzü oldular’ diyenlerde olmuştur. (دَكُّ) sözcüğü ile (دَقُّ) sözcüğü aynıdır denilsede (دَكُّ) kelimesi kullanılan bu manalar karşısında daha kapsamlı bulunmuştur.¹²⁶

Ahfeş “(دَكُّ) kelimesinin çoğulu (دَكُّ) ‘dur’” der. A’râf sûresinde geçen (جَعَلَهُ) âyetindeki (دَكَّا) ifadesinin (دَا دَكُّ) manasında kullanılmış olması muhtemeldir der. (جَعَلَهُ أَرْضًا) şeklinde hemze ile med halinde okunmuştur. İbarenin aslı (دَكَّا) olup (أَرْضُ) kelimesi hazfedilmiştir der. Hatta bu açıklamasına örnek olarak fecr suresinde geçen (كَلَّا إِذَا دَكَتِ الْأَرْضُ دَكًّا دَكًّا) ¹²⁷ âyet-i kerîmesini verir.

Bu kökten gelen (دَكُّ) sözcüğü ise ‘zelîl’ anlamında olup çoğulu (دَكَّةً) ‘dur. Sarfi açıdan vezni (جُحْرُ) ‘yuva, in’ (جَحْرَةٌ) kelimesi ile benzerlik gösterir.¹²⁸

1.8 (هَأُؤْمُ أَفْرُؤُاِكِتَابِيَه) İfadesi

(هَأُؤْمُ) kelimesi çoğunluk dilcilere göre isim fiildir. ez-Zeccâc şöyle demiştir; “(هَأُؤْمُ) sözcüğü (هَأُؤْمُ) sözcüğü gibi çoğul emir kalıbıdır. Tekil için (هَأُؤْمُ) ikil için (هَأُؤْمُ) ‘alın tutun’ dersin.”¹²⁹ (هَأُؤْمُ) çoğul için ise (هَأُؤْمُ) (هَأُؤْمُ) harfi (هَأُؤْمُ) gibi savt-ses¹³⁰ ifadelerindendir.¹³¹ Sîbeveyhi’nin (هَأُؤْمُ) kelimesindeki (هَأُؤْمُ) ile ilgili görüşü lügatçiler arasında en kıymet bulanı olmuştur, bu bağlamda örnekler şöyledir; (هَأُؤْمُ) ‘buyur-al genç’ cümlesinde (هَأُؤْمُ) harfinde hemze müzekkerlik alâmeti olarak üstün almıştır (هَأُؤْمُ) örneğinde de (كاف)

¹²⁶ Kurtubî, a.g.e., s.199, 200; Halebî, a.g.e., s.19-20; İbn Manzûr, a.g.e., s.382.

¹²⁷ Fecr sûresi 21. Âyet-i Kerîme, kum tepesi tefsiri, s.119; basit, s.155.

¹²⁸ İbn Manzûr, a.g.e., s.382.

¹²⁹ İbn Muhammed Cevzî, a.g.e., s.271-272.

¹³⁰ Savtlar; bazı sesleri taklid etmek, hayvanları kovmak ve çağırmak için söylenen mebnî kelimelerdir. İsim fiillerle benzerlik gösteren savt ifadelerine bazı nahiv kitaplarında nidâ harfleri ve taaccubda eklenmiştir. (طَقِ طَقِ) terkiibi atın dört nal sesi için, (أَخْ) deveyi çöktirmek için, (صِهْ) sus! Demek için kullanılır ve savt ifadelerinin diğer örnekleridir. M. Meral Çörtü, a.g.e., s.69.

¹³¹ İmâm Fahreddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin b. Hasan İbn Ali et-Temîmî el-Bekrî er-Râzî eş-Şâfiî, et-Tefsîru’l-Kebîr = Mefâtihu’l-Ğayb, Dâru’l-kutubu’l-ilmiyye, Beyrût-Lübnan, C. XV, s.97-98.

harfi müzekkerlik alâmeti olarak gelmiştir. İkil için (هَؤُمَا) cemi' için yine (هَؤُمَا) ve (هَؤُمُ) kullanılır, tıpkı (أَنْتُمْ) ve (أَنْتُمَا) gibi. (هَؤُمُ) ifadesinde mim harfine ötre verilmesinin sebebi ise hazfedilen harflerin yerine getirilmesindendir. (هَؤُمُ) sözcüğünde (ا- و) harfleri ve yine (أَنْتُمْ) sözcüğünde (ا- و) harflerinin hazfî ile damme getirilmiştir. İbn Zeyd¹³² (هَؤُمُ) sözcüğü (تَعَالَوْا) yani 'gelin' manasında kullanılır derken, Mukâtil "(هَؤُمُ) manasındadır" der. İsim-fiil olduğu için (هَاءَ يَهَاءُ/ خَافَ يَخَافُ) gibi, (نَادَى يُنَادِي/ يُهَانِي هَانِي) gibidir diyenlerde olmuştur.¹³³ Bazıları ise (خُدُوا) 'alın' manasında olduğunu söylemiştir. Fâiz hadisinde bulunan 'ha' ifadesini örnek olarak getirebiliriz.

(إِلَّا هَاءَ وَ هَاءَ)

'Hz. Ömer'den merfu' olarak rivayet edilen bu hadis-i şerif'te 'elden ele peşin almak' manasını görmekteyiz.'¹³⁴

(هَؤُمُ) ifadesi 'mutluluk ve sevinç anında cevap olarak söylenir' diyenler de olmuştur. Nitekim bir Hadîs-i Şerîf'te şöyle buyrulur; Nebi aleyhissalâtu vesselâm bir bedeviye seslenmiş o da büyük bir mutlulukla (s.a.v) 'e "هَؤُمُ" ifadesiyle yanıt vermiştir. Bu Âyet-i Kerîmede ise mevtâ kitabını sağ eline aldığını sevinçli ve heyecanlı bir şekilde akraba ve arkadaşlarına sunmak için büyük bir coşkuyla

(هَؤُمُ اقْرَؤْ كِتَابِيهٗ) demektedir.¹³⁵

1.8.1 (اقْرَؤْ) Kelimesi

(اقْرَأْ) fiili 'ulaştırmak' manasındadır ki bu manasıyla (فَعَّلَ - يَفْعَلُ) kalıbından (اقْرَأْكَ السَّلَامُ) ve (فُلَانٌ قَرَأَ عَلَيْكَ السَّلَامُ) ile aynı manaları taşırlar. (قَرَأَ - يَقْرَأُ)

¹³² Meşhur er-Risâle adlı eserin sahibi olan İbn Ebû Zeyd (ö. 389/999) dönemin önemli ilim merkezlerinden biri olan Kayrevân'da Arap dili ve edebiyatı, fıkıh, tefsir, hadis, kelâm ve kıraat dersleri almış meşhur dilcilerdendir. Devrinde Malikilerin önderi olup mezhebin gelişmesinde büyük hizmetler yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: H. Yunus Apaydın, "İbn Ebû Zeyd", *DİA*, C. XIX, s. 451- 453.

¹³³ Ebû Kâsım Hüseyin b. Muhammed Râğıb el-İsfehâni, *el-Mufredât fi ġaribi'l-kur'ân*, Dâru'l-mârifet, Beyrût- Lübnân, 2014, s.513.

¹³⁴ Ebû Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidi, *et-Tefsîru'l-basît*, 25 c., dâru'l-musavveru'l-arabî, Mısır-İskenderiyye, C. XXII, s.164-165.

¹³⁵ Âlûsî, *a.g.e.*, s.392.

cümlelerinin ikisinde ‘falanca kişi sana selam gönderdi’ demektir. (أَفْرَأَ) fiilinin en yaygın kullanılan manalarından birisi de ‘kıraat okuttu öğretti’dir. (أَفْرَأَهُ الْقُرْآنَ فَهُوَ) (مُفْرِئٌ) cümlesi ‘ona kuran öğretti ve o mukri’ kıraatçi oldu’ anlamındadır. (مُفْرِئٌ) kelimesi (أَفْرَأَ - يُفْرِئُ - مُفْرِئٌ) kalıbından (أَفْعَلَ - يَفْعِلُ - مُفْعِلٌ) kökünden ifal bâbının ‘ismi meful’u’ dur. (أَفْرَأَتِ النَّجُومَ) cümlesi ise ‘geciken yağmur’ için kullanılır.

Birşeyi toplatıp biraraya getirmek ve birbirine katmak için (قَرَأْتُ الشَّيْءَ قُرْآنًا) deriz. Bir araya getirip sonlandırdığını ifade etmek için (قَرَأْتُ الْكِتَابَ قِرَاءَتًا) ve (قُرْآنًا) denilir. Bu minvalde içerisinde sûreleri barındırması ve biraraya getirmesi sebebiyle Mushaf-ı Şerife ‘Kurân’ denilmiştir.¹³⁶ Bu bilgiye en açık örnek Kur’ân-ı Kerîm’de verilmiştir:

{إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ}

Onun toplanması ve okunması muhakkak ki bize aittir.¹³⁷

{اقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا}

“Oku kitabını, hesap görücü olarak bugün üzerinde nefsin yeter.”¹³⁸

(الْقُرْآنُ) kelimesi için Kur’ân-ı Kerîmdeki bazı âyetlerden örnekler nakledecek

olursak; {إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ}

“Haberiniz olsun ki, bu Kur’ân insanları en doğru yola hidâyet eder.”¹³⁹

{وَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ حِجَابًا مَسْتُورًا}

“Bir de sen, Kur’ân’ı okuduğun zaman biz, seninle âhirete inanmayanların arasına görünmez bir perde çekeriz.”¹⁴⁰

{وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ}

“Yemin olsun ki, gerçekten, biz bu Kur’ân’da insanlara ibret olacak her türlü örnekten açıklamışızdır.”¹⁴¹

¹³⁶ Cevherî, a.g.e., s.923-924.

¹³⁷ Kiyâme sûresi 18.Âyet-i Kerîme.

¹³⁸ İsrâ sûresi 14.Âyet-i Kerîme.

¹³⁹ İsrâ sûresi 9.Âyet-i Kerîme.

¹⁴⁰ İsrâ sûresi 45.Âyet-i Kerîme.

¹⁴¹ Kehf sûresi 54. ve 3.Âyet-i Kerîmeler.

1.8.2 (كِتَابِيَّة) Kelimesi

Öncelikle (كِتَابِيَّة) kelimesinde geçen (هـ) harfini inceleyelim. (هـ) harfi kırâat ilminde (هَاءٌ لِلسَّكْتِ)¹⁴² olarak isimlendirilir. Kırâat âlimlerinin bu kelimeye geçen (هـ) harfi ile ilgili birçok ihtilafı vardır biz bunlardan konumuzla ilgili olan birkaçını alacağız. İbni Âmir, İbni Kesîr, İmâm Âsım, Ebû Amr, Nâfi, el-Kisâi, gibi kırâat uleması okuyuş esnasında vakıf ve vasılda (هـ) harfi mevcuttur der. İmâm Hamza ve Yakûb gibi kırâat âlimleri ise (هـ) harfi vasıl esnasında hazfedilip, vakıf yapılırken de sabittir demişlerdir.¹⁴³

(كِتَابِيَّة) kelimesi ise (صِيَاغَةٌ) ve (خِيَاطَةٌ) gibi meslek isimlerindendir. (كِتَابِيَّة) kelimesindeki asıl mana ‘çizgileri düzgün şekilde çizmek’ iken zamanla farklı manalarda kullanılmış, öyle ki kitap olarak yazılmamasına rağmen Kur’ân-ı Kerîm’de (كِتَابٌ) olarak isimlendirilmiştir.¹⁴⁴ Kur’ân-ı Kerîm’den örnek âyet verecek olursak;

قَالَ أَنِّي عَبْدُ اللَّهِ إِنِّي آتَانِي الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا

Çocuk dedi ki: “Haberiniz olsun ben Allah’ın kuluyum. O bana kitap verdi ve beni bir peygamber yaptı.”¹⁴⁵

Bazı nüshâlarda Behrâ lügati ile ilgili şu bilgiler verilmektedir; Behrâ lüğatinde muzaraât alâmeti olarak gelen ta’ların esre yapıldığı görülür. Buna göre (كَتَبَ) fiilinin muzâri müennesi (تَكْتَبَانِ) değil (تَكْتَبَانِ) olarak gelir. Farklı fiillerde (تَعْلَمُونَ) çekimi (تَعْلَمُونَ) çekimi ile gelmektedir.¹⁴⁶

¹⁴² (هَاءٌ لِلسَّكْتِ) olarak bilinen bu harf, vakıf esnasında kelime sonuna ziyade olarak getirilir. Sükûn üzere mebni olup irab da yeri yoktur. (وَا يُوسُفَا) şeklinde isimlerde de ziyade edildiği görülmüştür. **el-Mu’cemu’l-Mufasssal**, a.g.e., s.452.

¹⁴³ Muhammed Vâhidî, a.g.e., s.168.

¹⁴⁴ İsfahânî, a.g.e., s.425; İbn Manzûr, a.g.e., s.22.

¹⁴⁵ Meryem sûresi 30. Âyet-i Kerîme.

¹⁴⁶ İbn Manzûr, a.g.e., s.22.

Bazı âyet-i kerîmelerden yola çıkarak (كُتِبَ) fiili için (جَمَعَ) ‘toplamak biraraya getirmek’ manaları vardır diyen lügatçilerimiz de olmuştur. Bu bilgiye örnek olarak Kur’ân-ı Kerîm’de;

الم ذَالِكِ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ

‘Elif, Lâm, Mîm. İşte O kitap (Kur’ân), onda şüphe yoktur.’¹⁴⁷

Burada kitab kelimesinden kasıt Kur’ân-ı Kerîm’dir. Bu şekilde isimlendirilmesi ‘geçmişe dair haberleri, kıssâları, hükümleri, nasihat, mesel, emir-nehiy, kınama uyarı’ gibi birçok konuyu işlemesi ve bunlara açıklık getirip birarada tutmasındandır. (كِتَابٌ) kelimesi için Lihyâni “(لِبَاسٍ) kelimesi gibi isimdir” demiştede, aslen mastar iken sonraları isim olarak kullanılmıştır diyenler de olmuştur.¹⁴⁸ (كِتَابَةٌ) kelimesi, harfler biraraya getirildiği için kitâbe olarak isimlendirilmiştir, diyenler olduysada, asıl manası için ‘çizgileri düzgün çizmek, diyenlerde olmuştur.’¹⁴⁹

Kitab kelimesi için müfessirlerin bir diğer görüşü ise kitab kelimesinin ‘Tevrât’ manasına gelmesidir. Bu bilgiyi şu Âyet-i Kerîmelerle örneklendirebiliriz;

{نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللَّهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ}

“Eski kitap verilenlerden bir kısmı Allah’ın kitabını sanki hiç bilmiyorlarmış gibi omuzlarının arkasına attılar.”¹⁵⁰

ez-Zeccâc bu âyetler için; “buradaki (الْكِتَابِ) kelimeleri için “Tevrât” demek de “Kur’ân-ı Kerîm” demek de caizdir” demiştir. Ayrıca (الْكِتَابِ) sözcüğü, ‘üzerinde yazı yazılabilecek sayfa’ manasına da gelmektedir.¹⁵¹

(الْكِتَابِ) kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de ve Hadîs-i Şeriflerde birçok muhtelif manada kullanılmıştır, bunların başlıcaları; Farz kılma, hüküm koyma, kader tâyin etmedir. Şimdi bunları Kur’ân-ı Kerîm’den âyetler ile örneklendirelim;

a. Farz kılma ile ilgili âyet-i kerîmeler;

{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ}

¹⁴⁷ Bakara sûresi 1 ve 2. Âyet’i Kerîmeler.

¹⁴⁸ ez-Zebîdî, a.g.e., C. IV, s.100.

¹⁴⁹ Halebî, a.g.e., C. IV, s. 345-346.

¹⁵⁰ Bakara sûresi, 101. Âyet -i Kerîme.

¹⁵¹ İbn Manzûr, a.g.e., C.XII, s.22-23.

'Ey î mân edenler! Öldürülenler hakkında üzerinize kısas farz kılındı.'¹⁵²

{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ}

'Ey iman edenler! Sizden öncekilerin üzerine farz kılındığı gibi, sizin üzerinize de oruç farz kılındı.'¹⁵³

وَكُتِبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا

Tevrât'da Yahûdilere şöyle farz kılınıştık...¹⁵⁴

b. Hüküm manası ifâde eden Âyet-i Kerîmeler;

وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ

Bir de akrabalar, Allah'ın kitabında (hükümünde) birbirine mîrasta daha yakındır.¹⁵⁵

Hüküm manası ifade eden hadîs-i şerîfler'den Berire hadîsinde;

مَنْ اشْتَرَطَ شَرْطًا لَيْسَ فِي كِتَابِ اللَّهِ

'Kim ki Allahu Teâla'nın kânununda olmayan bir şart koşarsa...'¹⁵⁶

c. Allahu Teâla'nın kader tayin etmesi ile ilgili âyet-i kerîmeyi inceleyecek olursak;

{قُلْ لَنْ يُصِيبَنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا}

'De ki: "Hiçbir zaman bize, Allah'ın bizim için yazdığından başka bir şey dokunmaz. Yani Allah'u Teâla'nın takdir ettiği.'¹⁵⁷

(كَتَبَ) fiilinden türeyip ismi fâil olan (الكَاتِبُ) kelimesini inceleyecek olursak, (عَلِمَ) fiilinden türeyip yine ismi fâil olarak kullanılan (العالمُ) sözcüğü manasında kullanıldığını göreceğiz. Cevherî'nin İbni E'rabi'den yaptığı rivâyete göre (الكَاتِبُ) sözcüğü Kur'ân-ı Kerîm ve Hadîs-i Şerîfler'de (العالمُ) manasına gelmektedir. Âyet'i Kerîme'de Allahu Teâla şöyle buyurmaktadır;

{أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُمُونَ}

'Yoksa gayb onların yanındada, onlar mı yazıyorlar?'¹⁵⁸

¹⁵² Bakara sûresi 178. Âyet-i Kerîme.

¹⁵³ Bakara sûresi 183. Âyet-i Kerîme.

¹⁵⁴ Mâide sûresi 45. Âyet-i Kerîme.

¹⁵⁵ Enfâl sûresi 75. Âyet-i Kerîme.

¹⁵⁶ İsmâil b. Buhârî, **Sahîhu'l-buhârî**, 2 cilt, Müessesetu'r-risâle, Beyrût-Lübnân, 2012, C. II, s.699.

¹⁵⁷ Tevbe sûresi 51. Âyet-i Kerîme; İsfahânî, **a.g.e.**, s.426.

Hız. Peygamberin Yemen ehline yazısında ise hitâbı şöyledir;

قَدْ بَعَثْتُ إِلَيْكُمْ كَاتِبًا مِنْ أَصْحَابِي

Bu hadîs-i şerîfte kâtib kelimesinden kasıt âlim-bilgili kişidir. Çünkü Hz. Peygamber döneminde yazı yazmayı bilenler aynı zamanda ilim ve marifet ehli kişiler idi. İrfân ehli kişiler ise genelde azınlıktı. Son olarak (كَاتِبٌ) ismi failinin İbni E'râbi'ye göre çoğullarına bakacak olursak (فَاعِلُونَ), (كُتَّابٌ), (فَاعِلُونَ) vezninden (كَاتِبُونَ) vezninden (كَتَبَ) kalıplarını görebiliriz. İbni E'râbi (كَاتِبٌ) kelimesi için; “onlar yazardılar meslekleri ise yazı yazmaktır” demiştir. (كَاتِبٌ) sözcüğünün çoğulu olması dışında (كُتَّابٌ) kelimesinin farklı bir manası daha bulunmaktadır ki; ‘çocukların ok atmayı öğrendikleri baş kısmı yuvarlak olan oka’ (كُتَّابٌ) denilir.¹⁵⁹

(كَاتِبٌ) fiilinin (أَفْعَالٌ) bâbından türeyen (مُكْتَبٌ) sözcüğü ise ismi fail kalıbından olup (مُعَلِّمٌ) yani öğreten kişi manasındadır. Lihyânî “مُكْتَبٌ” sözcüğü “مُكْتَبٌ” sözcüğü ile aynı manadadır, ‘yazı yazmayı öğreten kişi’ demektir” demiştir. Denilir ki; Haccâc da Tâif’de (مُكْتَبٌ) yani ‘muallim’ idi.¹⁶⁰

Bu babdan ismi tasğîr olarak (كُتَيْبَةٌ) kelimesi Hayber kalelerine yahut köylerine verilen isimlerdendir. Bu konuda ünlü Muhaddis Zuhri’den rivâyet edilen hadîs ise: أَلَكُتَيْبَةُ أَكْثَرُهَا عَنُوةً

Yani ‘bu kalelerin çoğu barış yoluyla değil savaş yoluyla fethedilmiştir’.¹⁶¹ Yine bu kökten gelen (مُكَاتِبَةٌ) sözcüğü mufâale bâbından olup ‘yazışmak’ manasındadır. İstif’âl bâbından gelen (اسْتَكْتَبَ) fiili ise ‘yazı yazmasını istemek yahut kâtip edinmek’ manaları içerir.¹⁶²

(كَاتِبٌ) fiilinden gelip en değişik manada kullanılan kelime ise (كُتَيْبَةٌ)’dur. ‘Savaş atlarının aralarında bulunduğu, savaşa hazırlanan ordu’ için kullanılır.

¹⁵⁸ Tûr sûresi, 41. Âyet-i Kerîme ve Kalem sûresi 47. Âyet-i Kerîme.

¹⁵⁹ ez-Zebîdî, a.g.e., s. 104 -105.

¹⁶⁰ ez-Zebîdî, a.g.e., s.103.

¹⁶¹ ez-Zebîdî, a.g.e., s.106-107; Ebû Dâvûd Süleymân b. Eş’as es-Sicistânî, **Suneni Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi**, 16 cilt, Hazırlayanlar; Necâti Yeniel, Hüseyin Yenipınar, Şâmil Yayınevi, İstanbul, 1991, C. XI, s.323.

¹⁶² İbn Manzûr, a.g.e., s.23-24.

‘Yüz ila bin arasında değişebilen, savaşa hazır savaş atları’ için kullanılır diyenler de olmuştur. Çoğulu (كُتَائِب) olup (فَعَائِل) veznindendir.¹⁶³

1.9. (سُلْطَانِيَّة) Kelimesi

Sözlükte ‘güç, kuvvet, otorite, iktidar’ anlamında soyut bir kavram olan sultân kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de ‘hüccet’,¹⁶⁴ mucize, mutlak güç ve üstünlük’ manasında geçmekle birlikte, kelime Asrı saâdet’ten itibaren ‘yönetici, hükümdar, devlet başkanı,’ anlamlarında da kullanılmıştır.¹⁶⁵

Kelime (فُعْلَان) (سُلْطَان) olarak gelir. (سُلْطَان) ve (سَلْط - يَسْلُط - سُلْطَانَة) kelime kalıbından isim olarak gelmiştir çoğulu (سُلْطَانِيَّة) kelimesidir. Bazıları ise (سُلْطَان) kelimesi çoğul olup tekili (سَلِيط) kelimesidir der. Tıpkı (بُعَيْر) (فُعْطَان) (فَقِيط) benzer kalıplarında olduğu gibi.¹⁶⁶ Muhammed bin Yezîd “(سُلْطَان) kelimesi çoğul olup tekili (سَلِيط) kelimesidir. Kim ki (سُلْطَان) sözcüğünü cümle içerisinde kullanırsa tekil kullanmıştır, kim de müennes olarak (سُلْطَانَة) şeklinde kullandıysa cemi’ olarak kullanmıştır” der. Bu kökten dammeli olarak gelen (السُّلْطَة) kelimesi ise ‘yargı’ manasında isimdir.¹⁶⁷

Kelimenin ençok kullanılan köklerinden bir tanesinde (السَّلَاطَة) kelimesidir. ‘Galip, üstün gelmeye, yenmeye, boyun eğdirmeye veya hâkim olmaya muktedir olmak muktedir hale gelmek’. (سَلَّطْتُهُ فَتَسَلَّطَ) ‘onu gâlip, üstün gelmeye, boyun eğdirmeye muktedir hale getirdim o da buna muktedir hale geldi.’

(سَلَّط - يُسَلِّط - تَسْلِيط) kökünden gelen kelimemiz Kur’ân-ı Kerim’de de birçok yerde geçmektedir. Haşr sûresinin 6. Âyet-i kerimesinde;

وَلَكِنَّ اللَّهَ يُسَلِّطُ رُسُلَهُ عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ

Bir diğer âyet-i kerîme ise;

¹⁶³ Cevherî, a.g.e., s.525.

¹⁶⁴ İbn Fâris, a.g.e., s.414; İsfahânî, a.g.e., s.734.

¹⁶⁵ Osman Gâzi Özgüdenli, “Sultân”, DİA, İstanbul, 2009, C. XXXVIII. s.496-497.

¹⁶⁶ İbn Manzûr, a.g.e., c.6. s.327.

¹⁶⁷ Cevherî, a.g.e., s.552; İbn Manzûr, a.e., s.327.

وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ فَلَقَاتَلُوكُمْ

‘Eğer Allah dileseydi onları size musallat kıları da sizinle savaşırlardı.’¹⁶⁸

Âyet-i kerîmede Allahu Teâla (سَلَّطَ) fiilini ‘musallat olmak, boyun eğdirmeye muktedir hale getirmek’ manasında kullanmıştır.¹⁶⁹

Elmalılı Hamdi Yazır sûrede geçen;

هَٰلِكَ عَنِّي سُلْطَانِيَّةٌ

Âyet-i kerîmesi için iki mananın kullanılması da muhtemeldir der. Hamdi Yazır’ın ifade ettiği anlamlar şöyledir;

1. “Kendisiyle iftihâr ettiğim, böbürlendiğim, herkesin başına ekşidiğim, güvendiğim mülküm, hâkimiyetim, servet ve zenginliğim;
2. Yahut tutunduğum bütün delil ve tutanaklarım tükendi, felaketler içinde yoksul güçsüz ve çaresiz kaldım” der.

Bu şerhlerden anlıyoruz ki Hamdi Yazır (سُلْطَان) kelimesine ‘mülk ve hâkimiyet’ yahut ‘güç kuvvet’ manalarını yüklemiştir.¹⁷⁰

Tâhâ ed-Durre demiştir ki; (سُلْطَانِيَّة) kelimesi ‘mülküm, otoritem, nesebim’ yâhut, ‘kuvvet ve zorbalık’ olarak şerhedilmiştir.

(سُلْطَان) kelimesinin kur’ân-ı kerîm’de mûcize anlamında kullanıldığı âyet-i kerîme Hûd sûresinde geçmektedir;

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُّبِينٍ

‘Andolsun, biz Mûsâ’yı âyetlerimizle ve apaçık bir mucize ile Firavun’a ve onun ileri gelen adamlarına peygamber gönderdik.’¹⁷¹ Âyet-i kerîmede geçen (سُلْطَان) kelimesi bütün bu manalardan farklı olarak ‘mûcize’ anlamında gelmiştir. Buradaki mûcizelerden kasıt ‘hz. Mûsâ’nın âsâ’sı dır’ der Sâbûnî. Mûcize manasından farklı olarak ‘apaçık delil’ anlamını söyleyen dilciler de olmuştur. İbn Abbâs’da bu manayı desteklemiş ve “Kur’ân-ı Kerîm’de sultân ifâdesiyle geçen

¹⁶⁸ Nisâ sûresi, 90. âyet-i kerîme.

¹⁶⁹ Halebî, a.g.e., s.211; İsfahânî, a.g.e., s.734.

¹⁷⁰ Elmalılı Hamdi Yazır, a.g.e., s.11; Şirâzî, a.g.e., s.365.

¹⁷¹ Hûd sûresi, 96. Âyet-i kerîme.

bütün kelimeler hüccet-delil anlamındadır” demiştir.¹⁷² ‘Apaçık delil’ ifadesine örnek getirebileceğimiz âyet-i kerîmemiz;

وَفِي مُوسَىٰ إِذْ أَرْسَلْنَاهُ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ

‘Mûsa kıssâsında da ibret vardır. Hani biz onu açık bir delil ile Firavun’a göndermiştik’¹⁷³ Zâriyât sûresinde gelen bu âyet-i kerîmede (سُلْطَانٌ) sözcüğü ‘apaçık delil’ anlamında gelmiştir.

Buradan hareketle kânunları uygulayan kişiler oldukları için âmirlere ‘sultan’ denilmiştir. ¹⁷⁴ Râğıb İsfahânî ise ‘hüccet-delil’ de (سُلْطَانٌ) olarak adlandırılmıştır, böyle adlandırılmasının nedeni ‘hakkın kalplere hücum etmesidir’ fakat bunun tasallutu daha çok müminlerden ilim ve hikmet ehlinin üzerinde olur.¹⁷⁵

(سُلْطَانٌ) kelimesinin ‘üstünlük, gâlibiyet, hâkimiyet’ anlamlarını inceleyecek olursak kelimenin (سَلَّطَ) ‘musallat olmak’ kökünden geldiğini göreceğiz. Zîra Kurân-ı Kerîm’de bu manayı içeren birçok âyet-i kerîme görmek mümkündür. Sebe halkı kıssâsı anlatılırken;

وَمَا كَانَ لَهُ عَلَيْهِمْ مِنْ سُلْطَانٍ

‘Oysa şeytanın onlar üzerinde hiçbir hâkimiyeti yoktu.’¹⁷⁶ Âyet-i kerîmesinde (سُلْطَانٌ) kelimesi ile şeytanın hâkimiyetsizliği anlatılmaktadır. Bir diğer âyet-i kerîme ise hicr sûresinde geçen;

إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ إِلَّا مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغَاوِينَ

‘Azgınlardan sana uyanlar dışında kullarım üzerinde senin hiçbir hakimiyetin yoktur.’¹⁷⁷ Ferrâ bu konuda âyet-i kerîmenin tefsiri için “şeytanın sebe halkını dalâlete sürükleyecek hiçbir hâkimiyeti yoktu fakat biz (Allah), kimler âhirete îmân ediyordu bilelim istedik” yorumunda bulunmuştur.

Ezherî “(بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ) terkibi sebebiyle belki de (سُلْطَانٌ) kelimesi müzekker konumdadır demiştir.” ibn Sikkît ise (سُلْطَانٌ) kelimesi müennestir demiştir. Çünkü

¹⁷² Tabîinden İkrime ve Mücâhidin ve müfessirlerden Dahhâk’ın da bu görüşte olduğu bilinmektedir. el-Vâhidî, a.g.e., s.176.

¹⁷³ Zâriyât sûresi, 38. Âyet-i Kerîme.

¹⁷⁴ İbn Manzûr, a.g.e., cilt 6, s.327; Sâbûnî, a.g.e., s.41.

¹⁷⁵ İsfahânî, a.g.e., s.734; İbn Manzûr, a.e., s.327.

¹⁷⁶ Sebe sûresi 21. Âyet-i Kerîme.

¹⁷⁷ Hicr sûresi 42. Âyet-i Kerîme.

“(أَمْنَةُ السُّلْطَانِ) (قَضَتْ بِهِ عَلَيْهِ السُّلْطَانُ)” terkiplerinde olduğu gibi müennes kullanırsın” der. el-Ferrâ ise “araplar sultân kelimesine ‘hâkimiyet’ anlamı yüklerler ve bu kelime müennes ve müzekker olarak kullanılır. Kim müzekker olarak kullanırsa (رَجُلٌ) ifadesiyle kullanmıştır kim de müennes kullanırsa (حُجَّةٌ) hâkimiyet anlamında kullanmıştır” der.¹⁷⁸

(السَّالِيطُ) kelimesi ise yağ anlamında kullanılır. Başka lehçelerde ‘susam yağı’ manasında kullanılırken Yemen ehlinin lehçesinde ‘zeytinyağı’ manasında kullanılır. İbn Fâris bu kullanımın şâz bir kullanım olduğunu söyler. (سَلِيطٌ) kelimesinin başka bir anlamda kullanıldığı da birçok lügat de görülmüştür.¹⁷⁹ (سَلِيطٌ) kelimesi hem kadın hem erkek için ‘dili uzun’ anlamında kullanılır. (إِمْرَأَةٌ سَلِيطَةٌ اللِّسَانِ) terkihi iki anlamda kullanılır;

1. ‘Keskin dilli kadın,’
2. ‘Uzun dilli kadın.’

(رَجُلٌ سَلِيطٌ) terkîbi ise ‘fasîh-açık konuşan, keskin dilli adam’ demektir. (سَلِيطٌ) kelimesinin (سَلَطٌ) sözcüğü ile aynı manada kullanıldığı bir diğer anlam ise (لِسَانٌ سَلِيطٌ) (دَابَّةٌ سَلَطَةٌ) (بَعِيرٌ سَلَطٌ) ‘şiddetli, zor’ manasıdır. (سَلِيطٌ) cümlelerinde olduğu gibi kullanılabilir. Son olarak (السَّهْمُ الطَّوِيلُ) (السَّلْطَةُ) ‘uzun ok’ için kullanılır, el-Fîruzâbâdî “keskin olan boyu uzun ok’ için kullanır çoğulu ise (سِلَاطٌ) olarak gelir” der.¹⁸⁰

Kırâatçilerden İmâm Hamza (ma eġna anni maliyeh) âyet-i kerîmesindeki (سُلْطَانِيَه) (هَٰلِكَ عَنِّي سُلْطَانِيَه) (مَالِي) sözcüğünü de (سُلْطَانِيَه) olarak okumuş her iki ha harfinde de ‘hazf’ yapmıştır. Diğer bütün kırâat ulemâsı ise ‘ha’ harflerini olduğu gibi bırakmış ‘isbât’ ile okumuştur.¹⁸¹

¹⁷⁸ el-Fîruzâbâdî, a.g.e., s.791; el-Cevherî, a.g.e., s.552; İbn Fâris, a.g.e., s.414.

¹⁷⁹ İsfahânî, a.g.e., s.735; el-Cevherî, a.e., s.552, İbn Fâris, a.g.e., s.414.

¹⁸⁰ İbn Manzûr, a.g.e., s.327,328; İsfahânî, a.g.e., s.735; el-fîruzabâdî, a.g.e., s.791.

¹⁸¹ Beydâvî, a.g.e., s.1092.

{وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ}

*'Hem elini bağlayıp boynuna asma, hemde onu büsbütün açıp saçma'*¹⁸⁷

Âyet-i kerîme'de (مَغْلُولَةً) kelimesi cimrilikten kinayedir. Fakat aynı anda kelimenin asıl manası olan 'bağlamak' 'boynuna asmak' anlamlarını da zahiren görmek mümkündür.

{وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَلُعِنُوا بِمَا قَالُوا بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ}

*'Bir de Yahudiler "Allah'ın eli bağlı (sıkıdır)" dediler ve dedikleriyle elleri bağlandı ve lanetlenmiş oldular. Hayır! Onun iki eli de açık.'*¹⁸⁸

(فَهُوَ مَغْلُولٌ) (غُلَّ-يُغْلَى-غُلًّا) fiilini meçhul kipi ile inceleyecek olursak

Bu itibarla (غُلَّ) ve (يُغْلَى) sözcüğü 'kendisiyle esirin bukağılandığı, yahut mahpus kimsenin ve delinin bağlandığı' (esirin demirden yapılmış kelepçe ya da halka türünden şeylerle, boynunun veya boynuyla elinin bağlanması)'dır.¹⁸⁹ (غُلَّ فُلَانٌ) 'falanca kişi bağlandı demektir.' Sûremizin 30. Âyetinde geçen;

{خُذُوهُ فَغُلُّوهُ}

İfadesi için Kurtubî (شُدُّهُ بِالْأَغْلَالِ) 'onu zincirlerle bağlayın' anlamındadır der. el-Halebî ise (اجْعَلُوا فِي عُنُقِهِ غُلًّا) 'boynuna kelepçe vurun' manasını vermiştir. Ebû Hayyân ise bu emir cehennem zebanilerine verilir, (الْغُلَّ) ise 'elleri boyna bağlamak' demektir yani 'onu kelepçelerle bağlayın' demiştir.¹⁹⁰

Meçhul kökten gelen (يُغْلَى) kelimesi ile gelen bir diğer âyet-i kerîmemiz;

{وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ}

*'Bir Peygamber için, emanete hıyanet olur şey değildir.'*¹⁹¹

Âyet-i Kerîmede (يُغْلَى)¹⁹² kelimesi 'ihânet etmek' manasında kullanılmıştır.

Yalnız kelimeyi (يُغْلَى) kıraati ile okuduğumuz zaman anlam iki şekilde incelenebilir.

¹⁸⁶ Halebî, a.g.e., s.171; İsfahânî, a.g.e., 1079.

¹⁸⁷ İsrâ sûresi, 29. Âyet-i Kerîme.

¹⁸⁸ Mâide sûresi, 64. Âyet-i Kerîme.

¹⁸⁹ İsfahânî, a.g.e., s.1079; Firûzabâdî, s.1200.

¹⁹⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekr Kurtubî, el-Câmi' li-ahkâmi'l-kur'ân, 21 c., risâle yayınları, Beyrut-Lübnan, 2006, C. XXI, s.210; İbn Adil el-Hanbelî, a.g.e., s.492; Ebû Hayyân, a.g.e., s.336; Sâbûnî, a.g.e., s.437.

¹⁹¹ Âl-i imrân sûresi, 161. Âyet-i Kerîme.

1. (يُخَانُ) kelimesinin ilk manası (يُخَانُ) dur. (يُخَانُ) ‘ganimetinden alınması’ demektir.
2. (يُغَلُّ) kelimesinin ikinci manası ise (يُخَوِّنُ) dur. (يُخَوِّنُ) ‘güvenmemek, inanmamak, hain olduğunu düşünmek’ manalarında. Ve bu fiil anlam olarak (الْغُلُولُ) kelimesine nisbet ettirilir. ‘غُلُولُ’ ‘ihaneti ve düşmanlığı zırh gibi giymek, kuşanmak ya da bürünmek’ demektir.

Bu minvalden bakınca âyet-i kerîmenin manası ‘bir peygambere inanmamak itimat etmemek hain olduğunu düşünmek olur şey değildir’ şeklinde tefsir edilir.¹⁹³

Hz. Peygamber bir hadis-i şerifinde;¹⁹⁴

لَا إِغْلَالَ وَلَا إِسْلَالَ

Bu hadis-i şerifte iğlal ‘iharet’ islâl ‘hırsızlık’ manasında gelmiştir.¹⁹⁵ İbnu’l-Esîr hadis-i şerifte geçen (إِغْلَالَ) kelimesi için ‘ganimet taksiminde iharet içinde olmak’ (إِسْلَالَ) kelimesi için ise ‘ganimette hırsızlık yapmak’ yorumunda bulunmuştur. (غَلَّ) fiili ‘gizlice yapılan birçok iş’ için kullanılır denilmiştir.¹⁹⁶

İsim olarak bu kökten gelen (غِلَالَةٌ) sözcüğü ‘iki elbise arasında giyilen elbise’ demektir. Bu itibarla (شِعَارٌ) ‘bir elbisenin altına giyilenine’ (دِسَارٌ) ‘bu elbisenin üstüne giyilenine’ (غِلَالَةٌ) ise ‘bu ikisinin arasına giyilenine’ denir.¹⁹⁷ Yine (الْغَلَّالُ) kelimesi ‘akan su’ demektir. Ebû Hanîfe “(الْغَلَّالُ) sözcüğü ‘vâdinin içinden geçen miktarı az su’ için kullanılır” demiştir. Ebû Saîd “(لَا يَذْهَبُ كَلَامُنَا غَلًّا)” ‘sözümüz boşa gitmedi’ manasındadır” der. (تَغْلَعَلَّ) vezninden humâsî bir fiil olup ‘ağaçtaki su’ manasına gelir. İsfahânî “(تَغْلَعَلَّ) ‘mektup’ demektir” der. Ayrıca ‘bir topluluğun nefislerinin/ ruhlarının, içine girdiği (ya da içinde onların

¹⁹² Kelimeyi bu kıraatte, İmâm Nâfi’ İbn Âmir, Hamza, Kisâî, İbn Mes’ûd ve Hasen okumuştur. Halebî, a.g.e., s.170.

¹⁹³ Halebî, a.g.e., s.170; Firûzabâdî, a.g.e., s.1199; İbn Manzûr, a.g.e., s.106.

¹⁹⁴ Musned, Ahmed b. Hanbel, 4 c., C. IV, s.325.

¹⁹⁵ İbn Manzûr, a.g.e., s.107; Halebî, a.g.e., s.171.

¹⁹⁶ Firûzabâdî, a.g.e., s.1199; İbn Fârîs, a.g.e., s.693.

¹⁹⁷ İsfahânî, a.g.e., s.1079.

nefislerinin/ ruhlarının taşındığı, mektup ya da mesaj)’ anlamında olduğu da ifade edilmiştir.¹⁹⁸

1.11.(غسلين) Kelimesi

İbn Abbâs bu konuda “(غسلين) kelimesinin ne olduğunu bilmiyorum fakat zannederim ki zakkumdur” der. Müfessirlerin ortak görüşüne göre Duhân Suresi 43-44. Âyet-i kerîmeler (إِنَّ شَجَرَةَ الزَّقُّومِ طَعَامُ الْآثِمِينَ) âyeti, bu yorumu destekler durumdadır. Âyet-i kerîme’nin açıklaması;

‘Şüphesiz ki, o zakkum ağacı, günaha düşkün olanın yemeğidir.’

Ebû Hayyân el-Endelûsî “(الآثِمِينَ) kelimesi çokça günah işleyen için mübâlağa sıfatıdır ve ‘müşrikler’ olarak tefsir edilir” der. Bu habîs zakkum ağacı cehennemde yetişir ve facirlerin yiyeceğidir. Kurtubî ise “zakkûm ağacını Allahu Teâla cehennemde yaratmış ve lanetli ağaç olarak isimlendirmiştir” der.¹⁹⁹

Vehbe Zuhaylî (غسلين) “günah işleyen cehennemliklerin yiyecekleridir. Buda cehennemliklerin yaralarından ve herbir yerlerinden akacak olan irindir” der. Katâde²⁰⁰ ise “o en kötü ve en korkunç yiyecektir” demiştir.²⁰¹ Tâbiînden Atâ²⁰² “ateş ehlinin irinleridir” der. Kelbî “ateş ehlinin azab gördükleri vakit onlardan akan kan, irin ve diğer şeylerdir” demiştir.²⁰³ Şirâzî ise;

{وَلَا طَعَامٌ إِلَّا مِنْ غَسْلِينَ}

¹⁹⁸ İbn Manzûr, a.g.e., s.108-109; İsfahânî, a.g.e., s.1080-1081; Halebî, a.g.e., s.171.

¹⁹⁹ Muhammed Ali Sâbûnî, *Safvetu’t-Tefâsîr*, 4 c., Dâru’l-Kalem, Halep, 1994, C. III, s.177.

²⁰⁰ Şeybânogulları soyundan gelen Katâde b. Diâme (61- 680) yılında âmâ olarak doğmuştur. Öğrenmeye karşı büyük bir hevesi olan Katâde Basra’ya göç ettikten sonra Hasan Basrî’nin yanında kıraât, tefsir, hadis vb. ilimleri tahsil etmiştir. Yine kıraât ilminde Atâ b. Ebî Rebâh ve İkrime gibi tâbiînden bilgiler edinmiştir. Evzâî, Ebû Hanîfe ve diğerleri ise ondan rivâyette bulunmuştur. Takvâ sahibi olduğu belirtilen Katâde Vâsıt şehrinde veba salgını sebebiyle (117- 735) yılında vefat etmiştir. TDV, C. XXV, s.22-23.

²⁰¹ Zuhayli, a.g.e., s.98.

²⁰² Doğum tarihi bilinmeyen Atâ b. Ebî Rebâh Eslem el-Kureşî, küçük yaşta Mekke’ye gidip İbn Abbâs ve İbn Ömer gibi birçok meşhur sahabiden ilim elde etmiştir. Tefsire dair rivâyetleri birçok tefsir kitabına girmiş, özellikle garib olan lafızlara getirmiş olduğu açıklamalar âyet-i kerîmelerdeki fikhî hükümlerin anlaşılmasını sağlamıştır. İbn Abbâs’tan sonra Mescid’i Haram’da öğretim kürsüsüne oturan Atâ, Mekke’de halkın fetva mercii olmuştur. 732 yahut 733 yılında Mekke’de vefat etmiştir. Dr. Abdurrahman Râfet el-Paşa, *Suver min hayati’t-Tabîîn*, dâru’l-edebi’l-islâmî, Kâhire-Mısır, 2015, s.14-25.

²⁰³ Vâhidî, a.g.e., s.183.

Âyetinde geçen (غَسْلِينَ) kelimesi için; “onların etlerinden akacak olan kan ve irindir yahut orada bir ağaçtır” der.²⁰⁴

Dilciler (غَسْلِينَ) kelimesi (فَعْلِينَ) kalıbından olup, ğıslın kelimesindeki yâ ve nûn harfleri zâiddir diyenler de olmuştur²⁰⁵ ‘Yıkandığın zaman senden akan pislik’ manasına gelir diyenler varsada içlerinde ibn Abbâs ve İkrime’nin de bulunduğu bir grup ise; “ateş ehlinin etlerinden akacak kan ve sudur” derler.²⁰⁶

وَلَا طَعَامٌ إِلَّا مِنْ (لَيْسَ لَهُمْ طَعَامٌ إِلَّا مِنْ ضَرِيعٍ) âyet-i kerîmesi ile benzerlik gösteren (غَسْلِينَ) âyetimiz, müfessirler arasında bazı ihtilaflara sebep olmuştur. Buradaki taâm -yiyecek ğıslındır diyen müfessirlerin karşısında, başka türlü yiyecekleri de olacağı için bu manayı vermek uygun değildir, diyenler de olmuştur. Ancak (ضَرِيعٍ) kelimesi (غَسْلِينَ) demektir diyen bazı müfessirlere göre manayı hasretmek ve ‘onların yiyeceği ğıslın- darî’ dir demek uygun düşecektir, demişlerdir.²⁰⁷ (غَسْلِينَ) ve Ğâşiye suresinde geçen (ضَرِيعٍ) kelimeleri birbirinin aynıdır.²⁰⁸ Sonuç itibari ile (غَسْلِينَ) kelimesindeki görüş ayrılıklarını değerlendirecek olursak;

- a. Dilciler; ‘yıkandıkları vakit onlardan akan cerahattır’
- b. Müfessirler; ‘cehennem ehlinin irinidir’
- c. Diğer bazıları; ‘yiyecekleri bir ağaçtır’²⁰⁹
- d. İbn Abbâs; “ne olduğunu bilmiyorum fakat zakkum olabilir” demiştir.²¹⁰

(الْغَسْلَيْنِ) kelimesi ise ‘ateş ehlinin derilerinin kan ile yıkanması’ demektir. Bu kökten gelen (الْعُسُولُ) ve (مُغْتَسِلٌ) kelimeleri ise ‘kendisiyle yıkanılan su’ İbn Manzûr ise bu kelimeyle ilgili “(الْعُسُولُ) yıkadığın herşeydir, baş elbise vb.”²¹¹ anlamında

²⁰⁴ Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed b. Abdullah Şirâzî eş-Şâfiî, Beyrut-Lübnân, **Câmiu’l - beyân fî tefsîr’il-kur’ân**, C. IV, s.366.

²⁰⁵ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, s.339.

²⁰⁶ Âlûsî, **a.g.e.**, s.401; Beydâvî **a.g.e.**, C.II, s.1093.

²⁰⁷ Âlûsî, **a.e.**, s.402.

²⁰⁸ İbn Âdil el-Hanbelî, **a.g.e.**, s. 495.

²⁰⁹ İbn Âdil el-Hanbelî, **a.e.**, s.496.

²¹⁰ Ebû Hayyân, **a.g.e.**, s.339.

²¹¹ İbn Manzûr, **a.g.e.**, C. X, s.71.

kullanılır” der.²¹² Âyet-i kerîmede geçen (مُغْتَسِلٌ) kelimesi ise iki manada kullanılmıştır. Sâd sûresi’nde;

أَرْكُضْ بِرِجْلِكَ هَذَا مُغْتَسِلٌ بَارِدٌ وَشَرَابٌ (٤٢)

‘Ayağını yere vur! İşte yıkanacak ve içilecek soğuk bir su (dedik).²¹³ Sâd suresindeki bu kıssâda Eyyûb (a.s.) ayağını yere vurduğunda bir gözeden berrak bir su fışkırmıştır. Sabuni²¹⁴ ayeti “biz ona bir gözeden su içeceğini, diğer gözeden yıkanacağını emrettik” şeklinde tefsir etmiştir. Ebû Hayyân “(هَذَا مُغْتَسِلٌ) yani yıkanacağı yer, (وَشَرَابٌ) içeceği su demiş, yıkandığı su ile dışı, içtiği su ilede içi temizlenecektir” manasını vermiştir. Cumhûr ise “iki göze fışkırmıştır; birinden su içmiş, diğeri ile ise yıkanarak şifa bulmuştur” der.²¹⁵ Zira Râğıb el-İsfahânî’de bu görüşe katılmış (الْمُغْتَسِلُ), ‘içinde yıkanılan yer ve kendisiyle yıkanılan su demektir’ demiştir.²¹⁶ Yıkanılan yer ve zamanı ifade etmesi, ismi meful manası taşıması sebebiyle (مُغْتَسِلٌ) kelimesi mastardır denmiştir.²¹⁷

Bu kökten gelen diğer birkaç kelimeyi inceleyecek olursak; (مُفْعَلٌ) kalıbından gelen (مَغْسِلٌ) sözcüğü ‘içinde bir şey yıkanan kab’ hatta çamaşır makinası için de kullanılır. Esre ile gelen (مَغْسِيلٌ) sözcüğü ise ‘ölünün yıkandığı yer’ demektir. (الْغَاسُولُ) Şam’da bir dağ adı (غَاسِلٌ-غَسَوِيلٌ) sözcükleri ise bir ağaç çeşididir. Bir arap atasözünde geçen ‘غَسَلَ اللَّهُ حَوْبَتَكَ’- ‘أَيُّ إِثْمِكَ’- sözü ‘Allah günahlarını temizlesin-silsin’ anlamında kullanılır²¹⁸ ki, bu atasözünü destekleyen, dua içeren hadîs-i şerîfimiz şöyledir;

اللَّهُمَّ اغْسِلْ خَطَايَايَ بِالْمَاءِ وَالتَّلَجِّ وَالْبَرْدِ

²¹² Cevherî, a.g.e., s.848.

²¹³ Sâd sûresi, 42. Âyet-i Kerîme.

²¹⁴ Muhammed Ali Sâbûnî, arapça ve ferâiz ilimlerinde yetişmiş Suriye’nin önde gelen âlimlerindendir. Daha sonra Mekke-i Mükerrreme’de 28 yıl tedris hizmetinde bulunmuş Ummu’l-Kurâ’da birçok eserin tahkîkini yapmıştır.

²¹⁵ Sâbûnî, a.g.e., s.60.

²¹⁶ İsfahânî, a.g.e., s.1072.

²¹⁷ Halebî, a.g.e., C.III, s.163.

²¹⁸ İbn Manzûr, a.g.e., s.69-70.

‘Ya Rabbi! hatalarımı su, kar ve dolu ile izale et!’²¹⁹

Yine bu kökten gelen (غَسِيلٌ) kalıbından (غَسِيلٌ) sözcüğü için sahabeden Hanzala bin er-Râhib’e (Ebu Âmir) lakap takılmış (غَسِيلُ الْمَلَائِكَةِ) denmiştir. Çünkü Hz. peygamber “uhud günü şehid edildiğinde onu melekler yıkamıştır” demiştir.²²⁰ Rasulullah (s.a.v.)’den rivâyet edilen hadîs-i şerîf’te;

رَأَيْتُ الْمَلَائِكَةَ يُغَسِّلُونَهُ وَآخَرِينَ يَسْتُرُونَهُ فَسَمِّيَ غَسِيلُ الْمَلَائِكَةِ وَأَوْلَادُهُ يُنْسَبُونَ إِلَيْهِ: الْغَسِيلِيُّينَ

‘Hz. Peygamber (s.a.v.) “Hanzala’yı meleklerin yıkadığını bir kısmının ise onu örttüğünü gördüm”der. Bu sebeple ‘meleklerin yıkadığı kişi’ olarak isimlendirilmiştir. Evlatlarına ise ‘Meleklerin yıkadığı adamın nesli’ denmiştir.’²²¹

1.12. (وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضُ الْأَقَاوِيلِ) Terkibi

(تَقَوَّلَ) fiili tefeul babından gelir. (تَقَوَّلَ - يَتَقَوَّلُ - تَقَوُّلاً) şeklinde çekimi yapılır. (تَقَوَّلَ) fiili (عَلَى) harfî ceri ile kullanımında ‘dedikodu çıkarmak, yalanlar uydurmak, bir şey iddiâ etmek’ anlamlarında kullanılır. (الْأَقَاوِيلِ) sözcüğünü ise sülâsi fiilin mastar eki ile ilişkilendirebiliriz. Zira kök kelime (قَوَّلٌ) olup çoğulu (أَقْوَالٌ) kelimesidir. (أَقَاوِيلِ) kelimesi ise cem’ul- cemi’dır. Benzer örneklerdeki (قِيَالٌ - قِيَالٌ) (أَبَايِيَّتْ - أَبَايِيَّتْ) (أَنَاعِيْمْ - أَنَاعِيْمْ) sözcükleri diğer örnekler arasında sayılabilir.²²² (قَوْلًا - قَوْلًا) fiilin diğer kök kelimeleridir. (الْقَالَةُ) sözcüğünde (الْقَوْلُ) kelimesi ile aynı manadadır. (كَثُرَتْ قَالَةُ النَّاسِ) ile (كَثُرَتْ قِيْلُ وَالْقَالُ) cümleleri ‘insanlar çok konuştu’ anlamlarında kullanılır.²²³

²¹⁹ Buhârî, *Kitâbu’l-ezân*, 89. Bâb, 744. hadis, Müessesetu’r-risâle, Beyrût-Lübnân, 2013, s.167.

²²⁰ Cevherî, *a.g.e.*, s. 848; İbn Manzûr, *a.e.*, s.71.

²²¹ Tabakât, *a.g.e.*, s.337.

²²² Âlûsî, *a.g.e.*,

s.409.

²²³ Cevherî, *a.g.e.*, s.977.

Denilmiştir ki; (الْقَوْلُ) sözcüğü hayır-şer herşey için kullanılır. (الْقَالَ) ve (الْقِيلَ) ise özellikle şerr için kullanılır. Hz. Peygamber'den bu konuda muhtelif hadîs-i şerifler nakledilmiştir;

أَنَّهُ نَهَى عَنْ قِيلَ وَقَالَ وَإِضَاعَةَ الْمَالِ

el-Ferrâ 'nın naklettiği bir diğer rivâyette ise;

نَهَى عَنْ قِيلَ وَقَالَ وَكَثَّرَتِ السُّؤَالَ

İbnu'l-Esîr bu hadîs-i şerifin manası için; “sohbet edenlerin fuzûlî şeylerden bahsetmesinin, keza şöyle dedi ve denildi gibi sözlerden nehyedildiklerini” söyler.

وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِيلًا

‘Allah’tan daha doğru sözlü kim olabilir?’²²⁴

Yine bu kökten gelen birkaç kalıbı inceleyecek olursak; (إِمْرَأَةٌ قَوْلَةٌ) ‘çok konuşan kadın’ (النَّقُولَةُ) ‘ihtiyacını çok sözle belîğ bir şekilde ifade eden’ (إِمْرَأَةٌ) ve (إِبْنٌ قَوْلٍ) ‘mantıklı’ (رَجُلٌ قَوْلٌ) ise ‘güzel ve fasih konuşan kimse’ anlamına gelmektedir.²²⁵ (مَقُولٌ) sözcüğü mifâl kalıbından ismi âlettir. Dil, konuşma görevi gördüğü için ‘konuşma âleti’ manasında (مَقُولٌ) sözcüğü kullanılmıştır.²²⁶

(الْقِيلَ) kelimesi ise bu kökün en ilginç manasını taşır. (قِيلَ) Himyer hükümdarlarından biri olup; sözüne itimât edilen, kendisine uyulan bir kimsedir. Sözcüğün (مُنْقِيلٌ) kelimesinden dönüşmüş olması muhtemeldir. Çünkü araplar ahlâkı ve tavırları ile babasına benzeyenlere (نَقِيلَ فُلَانٌ أَبَاهُ) ifadesini kullanırlar.²²⁷

Tefsîru'l-Kur’ân’il-Kerîm yazarı Muhammed Ali Tâhâ ed-Durre “(نَقُولُ) manasındadır, ‘kişinin kendi uydurduğu sözlerdir’” demiştir. İftira kelimeside (نَقُولُ) olarak isimlendirilmiştir çünkü oda uydurmaz. (الْأَقْوِيلُ) çoğulunun tekili (أَقْوِيلَةٌ) kelimesidir ve de ‘أَفْعُولَةٌ’ vezninden gelir. Bu kelime kalıp olarak

²²⁴ Nisâ sûresi, 122. Âyet-i Kerîme; İsfahânî, a.g.e., s.1224.

²²⁵ İbn Manzûr, a.g.e., s.351; Fîrûzabâdî, a.g.e., s.1382.

²²⁶ Halebî, a.g.e., C. III, s. 351.

²²⁷ İsfahânî, a.g.e., s.1226.

(أَعْجُوبَةً - أَعَايِبَ) ve (أَضْحُوكَةً - أَضْحَايِكَ) sözcükleri ile benzerlik gösterir.²²⁸

Semîn Halebî ise Umdetu'l-Huffâz kitabında (وَلَوْ تَقَوَّلَ) “*yalan ve uydurma sözlerdir*” der. (مُنْقَوْلَ) ise (الْكَذَّابَ) ‘yalancı’ demektir. (قَوْلَنِي فَلَانٌ حَتَّى قُلْتُ) cümlesi (عَلَّمَنِي حَتَّى عَلِمْتُ) ‘ben öğrenene kadar bana öğretti’ anlamında kullanılır.²²⁹ Buradanda anlaşılmaktadır ki; kelime aynı zamanda öğretmek manasına gelir ki lügatçı Şemr’e göre bu kökten gelen (أَقُولَ) fiili de öğretti manasına gelir. (أَقُولْتَنِي), (عَلَّمْتَنِي مَا أَقُولُ لِأَنْطَقْتَنِي وَحَمَلْتَنِي عَلَى الْقَوْلِ) cümleleri ‘ne söyleyeceğimi bana öğretti, söze beni teşvik etti’ manasındadır.²³⁰ (أَقُولَ) ve (قَوْلَ) ile ilgili bir diğer anlam ise ‘söyleneni isnâd etmektir’ yani (قَوْلْتَنِي مَا لَمْ أَقُلْ) ve (أَقُولْتَنِي مَا لَمْ أَقُلْ) cümleleri ‘söylemediğim şeyi bana isnâd ettin, benim söylediğimi iddia ettin’ demektir.²³¹ Saîd ibn Museyyeb’den rivâyet edilen hadîs-i şerîfi, bu kelimeye delil olarak kullanacak olursak manayı pekiştirmiş olacağız;

مَا تَقُولُ فِي عُثْمَانَ وَعَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا؟ فَقَالَ: أَقُولُ فِيهِمَا مَا قَوْلَنِي اللَّهُ تَعَالَى ثُمَّ قَرَأَ: وَاللَّذِينَ جَاؤُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ

‘Saîd b. el-Museyyeb’e Osman hakkında sorulduğunda şöyle derdi: “Ben ancak Rabbimin bana söylediğini söylerim dedi ve şu âyet-i kerîmeyi okudu: “Ey Rabbimiz! Bizi ve bizden önce îmân etmiş olan kardeşlerimizi bağışla.”²³²

²²⁸ ed-Durre, a.g.e., C.X, s.136-137.

²²⁹ Halebî, a.e., s.351.

²³⁰ İbn Manzûr, a.e., s.352.

²³¹ Cevherî, a.g.e., s.977.

²³² İbn Sâd, *Kitâbu't-tabakâtî'l-kebîr*, Çeviri Yrd. Doç. Dr. Mehmet Dilek, Prof. Dr. Ali Bakkal, 7 c., Siyer yayınları, İstanbul, 2015, C.VII, s.137; Haşr sûresi 10. Âyet-i Kerîme.

İKİNCİ BÖLÜM

SÛRENİN NAHİV İLMİ AÇISINDAN TAHLİLİ

Çalışmanın bu bölümünde kelimeler nahiv-sentaks ilmi açısından tahlil edilip, kelime, harf ve cümle irapları yapılacaktır. Âyet bütünlüğü göz önünde bulundurularak, ancak en mühim ve müşkil görünen irap açıklamaları şerhedilecektir.

2.1. Birinci – Üçüncü Âyetler

الْحَاقَّةُ (۱) مَا الْحَاقَّةُ (۲) وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْحَاقَّةُ (۳)

(الْحَاقَّةُ) kelimesi burada mubtedâdır, haberi (مَا الْحَاقَّةُ) ise cümle halinde gelmiştir.

Haber cümlesinin çeşitleri;

- Mubtedâyâ dönen bir âid zamiri içermesi,
- Yine mubtedâyâ dönen ismi işaret barındırması,
- Mubtedânın umumilik ifade etmesi,
- Haberin şibhi cümle olması,
- Mubtedâ lafzının tekrar edilmesi.

Burada haber cümlesi mubtedâ lafzıyla tekrar edilmiştir. Burada râbıt ise mubtedâ lafzının tekrar edilmesidir.²³³ (مَا) istifhâm içindir, ‘ne kadar büyük! Ne dehşet verici!’ anlamında olayın büyüklüğünü ifade eder. (زَيْدٌ مَا زَيْدٌ) cümlesi ‘Zeyd ne dehşet vericisin!’ yahut ‘Zeyd ne kadar büyüksün!’ anlamında kullanılır.²³⁴

Ebu’l-Hayyân el-Endelûsi ise âyetin irabına biraz farklı yorumlar getirmiştir. O, “(الْحَاقَّةُ) kelimesi için mubteda, (مَا) harfî, ikinci mubteda, ikinci kez gelen (الْحَاقَّةُ) kelimesi ise haberdur” demiştir. Âyet-i Kerîmenin irabı bu açıdan (الْقَارِعَةُ مَا الْقَارِعَةُ) ²³⁵ âyeti ile benzerlik göstermektedir.²³⁶

وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْحَاقَّةُ (۳)

²³³ İbn Hişâm el-Ensâri, *Katru’n-nedâ ve bellu’s-sadâ*, Dâru’l-âsemâ, Suriye- Halep, 2004, s.146; Dervîş, *a.g.e.*, s.45.

²³⁴ Kurtubî, *a.g.e.*, s.189.

²³⁵ Kâria sûresi 1.Âyet-i Kerîme.

²³⁶ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, s.313.

(أَدْرَاكَ) kelimesi haber olarak gelmiştir. (دَرَى) fiilini inceleyecek olursak iki mefule taaddî eden²³⁷ bir fiil olduğunu görürüz. Cümlede (كَ) muhatap zamiri birinci meful, (مَا الْحَاقَّةُ) cümlesi ise ikinci mefuldur.²³⁸ el-Lubâb tefsirinin yazarı ise, “(دَرَى) fiilinin (بِ) harfî ceri ile muteaddî fiil²³⁹ olarak kullanıldığını söyler.” Ancak burada fiile hemze dahil olduğu için, yani ifâl bâbına dönüşmesi harfî cere ihtiyaç duyulmadan ve bir mefule taaddî etmesine sebep olmuştur. Harfî cere taaddî etmediği için (أَدْرَاكَ) fiil cümlesinden sonra gelen cümle nasb konumundadır.²⁴⁰

Yahya bin Sellâm²⁴¹ “Kur’ân-ı Kerîm’de geçen bütün (وَمَا أَدْرَاكَ) ifadelerinin Hz. Peygamberin bildiği ve öğrettiği haberler olduğunu, bütün (وَمَا يُدْرِيكَ) ifadelerinin ise bilgisi dahili dışındaki haberler olduğunu” söylemiştir.²⁴²

2.2. Dördüncü - Altıncı Âyetler

كَذَّبْتَ ثَمُودَ وَعَادٌ بِالْقَارِعَةِ (٤) فَأَمَّا ثَمُودُ فَأَهْلِكُوا بِالطَّاغِيَةِ (٥) وَأَمَّا عَادٌ فَأَهْلِكُوا بِرِيحٍ صَرْصِرٍ عَاتِيَةٍ (٦)

(عَادٌ) kelimesi acem-özel isim olmasına rağmen هِنْد-نُوح-لُوط kelimelerinde olduğu gibi; aynu’l-fiili sâkin harf olduğu için mebnî değil mu’rab’dır ve fâil olan (ثَمُودُ) kelimesine ma’tufdur.²⁴³

(فَأَمَّا ثَمُودُ) cümlesi ibtidâ cümlesidir. (فَأَهْلِكُوا بِالطَّاغِيَةِ) cümlesi ise haberidir. Cümlenin takdiri (عَذَّبُوا بِطُغْيَانِهِمْ فِي نِعَمِ اللَّهِ) ‘Allah’u Teâla’nın nimetleri içerisinde,

²³⁷ Muhyiddîn Dervîş (دَرَى) fiilinin 3 mef’ule taaddî ettiğini söyler. Dervîş, a.g.e., s.45.

²³⁸ Hüseyin b. ebû’l-Izz el-Hemezânî, el-Ferîd fi i’rabi’l-kur’ân’il-mecîd, Dâru’s-sekâfe, C.IV, s.516.

²³⁹ Muteaddî fiil; aslen mefule ihtiyaç duyan yahut duymayan olarak bilinen muteaddî fiil için iki alâmet sözkonusudur: (1.) fiile mastar (ha) dışında (zamîru’l-ha) birleşmesi, (زَيْدٌ صَرْبُهُ عَمْرٌ) gibi. (2.) Muteaddî fiilden tam bir ismi meful elde edilebilir, örneğin: (صَرْبٌ) fiilinden (هُوَ مَضْرُوبٌ) sıgası ile tam bir ismi meful elde edilebilir. İbn Hişâm, Evdahu’l-mesâlik, cilt 2, s.156-157.

²⁴⁰ İbn Âdil el-Hanbelî, a.g.e., s.477; Dervîş, a.g.e., s.45.

²⁴¹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Sellâm b. Ebî Sa’lebe et-Teymî, Kuzey Afrika ve Endülüs’tе kendisine ilk Kur’ân tefsiri nisbet edilen âlim şahsiyettir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Müellif İsmail Cerrahoğlu, “Yahya ibn Sellâm”, DîA, C. XLIII, s.263-264.

²⁴² ed-Durre, a.g.e., s.110.

²⁴³ Dr. Abdulkerîm Muhammed Abdulkerîm el-Es’ad, Ma’ridu’l-ibrîz min e’l-keîlâmi’l-vecîz ani’l-kur’âni’l-azîz, Dâru’l-mi’râced-Duveliyye, Riyad, H.1419, C.V, s.718.

şiddetli bir ses ile azâba uğradılar' şeklinde olur, çünkü takdiri 'طُغْيَانٌ' masdarı ile gelmiştir.²⁴⁴Fahru'r-Râzi (أَهْلِكُوا بِطُغْيَانِهِمْ) şeklinde anlam vermiştir. ²⁴⁵ Katâde ise (طَاغِيَّة) kelimesi için 'hazfedilmiş sıfattır' der, cümlenin takdiri ise (أَهْلِكُوا بِالصَّيْحَةِ الطَّاغِيَّةِ) olarak gelir.²⁴⁶

(أَمَّا) ifadesindeki (فاء) harfî isti'nâf²⁴⁷ için gelmiştir. (أَمَّا) ise şart edatı, tafsîl ve tevkîd harfidir. Tafsîl harfî olması; (أَمَّا) harfinden önce genel itibarla anlamı dar cümleler gelir ve (أَمَّا) harfî o cümleyi açıklar. Tevkîd harfini ise cümleye verdiği kesinlik manasından ve cevap cümlesinin peşinden gelmesinden anlayabiliriz.²⁴⁸ (أَمَّا) harfî şart edatının mahallini almış ve mana itibariyle de 'ne olursa olsun semûd kavmi helâk olacaktır' anlamını yüklenmiştir. Zira şart cümlesi cevap cümlesi barındırır ve cümlenin cevabı (فَأَهْلِكُوا) şeklinde (فا) harfî ile âyetin devamında gelmiştir. Cevap cümleleri şart cümlesinden sonra gelen (الْجَزَاءِ) diye de isimlendirilen cümle çeşididir. Bu cümle çeşidini mâzî kipinde, (إِنْ زُرْتَنِي أَكْرَمْتُكَ) 'beni ziyaret edersen sana ikramda bulunurum' terkîbi ile bulmak mümkündür. Şart edatı olan (إِنْ) harfinden sonra (زُرْتَنِي) cümlesi şart cümlesinin başında gelmiştir. (أَكْرَمْتُكَ) cümlesi ise mâzî kipinde cevap cümlesi olarak gelmiştir.

Cevap cümlelerine bir diğer örnek ise muzâri kipi ile başlayan fiil cümlelerinde gelmektedir. (مَا تَقْرَأُ تَسْتَفِيدُ مِنْهُ) 'ne okursan ondan faydalanırsın' terkîbinde (مَا تَقْرَأُ) cümlesi şart cümlesi, (تَسْتَفِيدُ مِنْهُ) cümlesi ise cevap cümlesidir. Yine cevap cümlelerini 'nefy, nehy, istifhâm, istkbâl' ifade eden cümle türlerinde de görebiliriz.

²⁴⁴ Ahmed bin Ebî Bekir bin Ömer el-Cibîlî İbni'l-Ehnef el-Yemenî, **el-Bustân fî i'râbi muşkilâti'l-kur'ân**, Riyad, 2018, C. IX, s.36.

²⁴⁵ Râzi, **a.g.e.**, s.91.

²⁴⁶ el-Vâhidî, **a.g.e.**, s.134.

²⁴⁷ İstinâf için gelen (فا) harfî her dâim fetha üzere mebnî olup i'rab'da yeri yoktur. Fâ harfinden sonra gelen cümlelerin, kendinden önce gelen cümle ile anlam ilişkisi olarak hiçbir bağlantısı bulunmaz. (فَلَمَّا آتَاهُمَا صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا آتَاهُمَا) âyet-i kerîmesinin devamı olan (فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ) (A'râf sûresi 190. Âyet-i Kerîme) cümlesinin burada öncesıyla anlam ilişkisi olmadığı için isti'nâf cümlesidir ve i'rabda yeri yoktur. Tâhir Yûsuf el-Hatîb, **el-Mu'cemu'l-mufasssal fî'l-i'râb**, Dâru'l-kutubu'l-ilmiyye, Lübnân-Beyrût, 1992, C.III, s.304.

²⁴⁸ ed-Durre, **a.g.e.**, s.112.

(إِنْ أَسَاءُوا فَبُئْسَ مَا فَعَلُوا) ‘eğer kötülük yaparlarsa yaptıkları şey ne kötüdür’ örneğinde olduğu gibi cevap cümlesinde câmid fiillerde gelebilir. (إِنْ أَسَاءُوا) ‘şart cümlesi’ (فَبُئْسَ) câmid fiili ile cevap cümlesinde yer almıştır.²⁴⁹

âyetine (فَأَمَّا تَمُودُ فَأَهْلِكُوا بِالطَّاغِيَةِ) âyeti (وَأَمَّا عَادُ فَأَهْلِكُوا بِرِيحٍ صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍ) mâ’tufdur ve irabda mahalli yoktur. (فَأَهْلِكُوا) cümlesi ise muhtedâ olan (عَادُ) kelimesinin haberidir.²⁵⁰ (بِرِيحٍ صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍ) cümlesi (أَهْلِكُوا) fiiline muteallıktır.

(بِرِيحٍ صَرْصَرٍ) kelimeleri ise (بِرِيحٍ) kelimesinin sıfatlarıdır.²⁵¹ (صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍ) ifadelerinde (بِ) harfî sebebiyye olarak gelmiştir. ‘rüzgar ve tuğyân sebebiyle helak oldular’ derken her iki ifadede de sebep vardır. Katâde’ye²⁵² göre ise (عَمِلْتُ بِالْقُدُومِ) cümlesinde olduğu gibi istiane için gelmiştir.²⁵³

2.3. Yedinci – Sekizinci Âyetler

سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيَالٍ وَثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ حُسُومًا فَتَرَى الْقَوْمَ فِيهَا صَرْعَى كَأَنَّهُمْ أُعِجَزُوا نَخْلٍ خَاوِيَةٍ
(٧) فَهَلْ تَرَى لَهُمْ مِنْ بَاقِيَةٍ (٨)

‘Allah onu kesintisiz olarak yedi gece, sekiz gün onların üzerine musallat etti. Öyle ki (eğer orada olsaydın) o kavmi, içi boş hurma kütükleri gibi oracıkta yere serilmiş halde görürdün. Şimdi onlardan geri kalan bir şey görüyor musun?’

3’den 10’a kadar olan sayıların kuralı, 1 ve 2 sayısının kuralından farklıdır. 3 ile 10 arasında müennes müzekker zıtlığı sözkonusudur. Örneğin (ثَلَاثَةُ رِجَالٍ) (ثَلَاثُ) denir. Âyet-i Kerîmemiz’de (سَبْعَ لَيَالٍ) ifadesinde her ne kadar bu kurala aykırı

²⁴⁹M.Çörtü, a.g.e., s.305.

²⁵⁰Dr. Rav’a Muhammed Nâci, en-Nehcu’l-kavîm fî i’rabi’l-kur’âni’l-kerîm, Dâru’l-kutubu’l-ilmîyye, Beyrût-Lübnân, C. X, s.148.

²⁵¹İsmâil Mahmûd el-Kâsım, İ’râbu’l-kur’âni’l-kerîm, Dâru’l-fârâbi, Suriye-Dimeşk, 1967, C.IV, s.374.

²⁵²Ebü’l-Hattâb Katâde b. Diâme b. Katâde es-Sedûsî el-Basrî, Müfessir tâbiînlerdendir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Müellif Abdülhamit Birişık, “Katâde bin Diâme”, DİA, C. XXV, s.22-23.

²⁵³Ebü Hayyân, a.g.e., s.315.

görsede, dilciler (لَيَالٍ) kelimesinin müennes olduğunu söylerler. (لَيَالٍ) kelimesi müennes olarak geldiği için müennes-müzekker uyumu vardır.²⁵⁴

Öncelikle buradaki (سَخَّرَهَا) fiil cümlesinin mahalli için; (رِيح) kelimesinin mecrur konumunda sıfatıdır yahut nasb konumunda hâl cümlesidir denmiştir. Ebu'l-Bekâ²⁵⁵ ise (جُمْلَةٌ اسْتِثْنَائِيَّةٌ) demiştir.²⁵⁶

Aynı âyette geçen (حُسُومًا) kelimesi için dilciler ve müfessirler farklı farklı görüşler sunmuştur, akataracak olursak;

- a. (حُسُومًا) kelimesi (سَبْعَ لَيَالٍ وَ ثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ) cümlesine sıfat olarak gelmiştir,
- b. Mahzûf fiile meful mutlak olarak gelmiştir, takdîri ise (حُسُومًا تَحْسِمُهُمْ) cümlesiyle gelir,²⁵⁷
- c. (سَخَّرَهَا) fiilinden hal olarak gelmiştir,
- d. Bir diğer görüş ise irabı 'meful lieclihi' olarak yapılı der.²⁵⁸

Zemahşerî ise "meful leh yahut (ذَاتُ حُسُومٍ) manasında sıfat olarak gelmiştir" der. İmâm Süddî²⁵⁹ ise fetha ile okumuş, (حُسُومًا) kelimesi (رِيح) kelimesinden hâldir demiştir. Hâl olduğunda manası 'kökleri kurutan rüzgarı onlara musallat etti' şeklinde verilir.²⁶⁰

(فَتَرَى الْقَوْمَ فِيهَا صَرْعَى) cümlesinde (فَا) harfî isti'nâf harfidir, (فَتَرَى الْقَوْمَ فِيهَا صَرْعَى) âyet-i kerîmedeki bu cümle âyet-i kerîmenin ilk kısmının beyânı niteliğinde bir 'cümle isti'nâfiyye' dir ve irabda yeri yoktur.²⁶¹ Zira Âd kavminin başına gelen uğultulu ve dondurucu rüzgarın zikredilmesinin ardından dinleyicinin zihninde "peki Âd kavmi bu rüzgarın sonunda nasıldı?" sorusu canlanmaktadır. Bu bağlamda nahiv

²⁵⁴ Cemâluddîn Abdullah ibn Hişâm el-Ensârî, *Evdahu'l-mesâlik ilâ elfiyyeti ibn mâlik*, Dâru'l-fıkr, Suriye- Dimeşk, C.IV, s.231.

²⁵⁵ Ebu'l-Bekâ el-Ukberî, arap dili ve edebiyatı, tefsîr hadîs ve fıkıh âlimidir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Müellif Selâmi Bakırcı, "Ukberî", *DİA*, C. XLII, s.66-67.

²⁵⁶ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, s.316; ed-Durre, *a.g.e.*, s.115; İbn Âdil el-Hanbelî, *a.g.e.*, s.479.

²⁵⁷ Muhammed Es'ad, *a.g.e.*, s.719; Derviş, *a.g.e.*, s.46.

²⁵⁸ ed-Durre, *a.g.e.*, s.115.

²⁵⁹ Ebû Muhammed İsmâil b. Abdîrahmân es-Süddî el-Kûfî müfessir tabîinlerdendir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Müellif İsmâil Cerrahoğlu, "Süddî", *DİA*, C. XXXVIII, s.17-18; Âlûsî, *a.g.e.*, s.377; Derviş, *a.g.e.*, s.46; İbn Âdil el-Hanbelî, *a.g.e.*, s.479.

²⁶⁰ İmâm ebi'l-Kâsım Mahmûd ibn Ömer ez-Zemehşerî el-Harezmi, *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve uyûni't-te'vîl fi vucûhi't-te'vîl*, Dâru'l-hadîs, Mısır, 2012, C.IV, s.448; Hemezanî, *a.g.e.*, s.517; Kurtubî, *a.g.e.*, s.194.

²⁶¹ Rav'a Nâcî, *a.g.e.*, s.149.

alimlerinden bu (فا) edatına (فاء التّعقيب) diyenler olmuşsada, Muhammed Tâhâ ed-Durre ve Muhyiddîn Dervîş “buradaki (فا) harfî atıf harfidir demişlerdir” dolayısıyla (فَتَرَى الْقَوْمَ فِيهَا صَرْعَى كَأَنَّهُمْ أُعْجَازُ نَخْلٍ خَلْوِيَّة) cümlesi, (سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيَالٍ وَثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ حُسُومًا) cümlesine matuftur.²⁶²

فَتَرَى الْقَوْمَ فِيهَا صَرْعَى

Âyet-i kerîmesindeki (فِيهَا) harfindaki (ها) zamirinin (لَيَالٍ) ve (أَيَّامٍ) kelimelerine yahut (رِيح) kelimesine rücû’ etmesi câizdir. Manası (فِي مَهَابِهَا) ‘o fırtına estiği vakit’ yahut (فِي أَيَّامِهَا وَلَيَالِهَا) ‘o gün ve gecelerde’ şeklinde verilebilir.²⁶³ (صَرْعَى) kelimesi (فَعْلَى) kalıbından geldiği için irabı illetli isimler gibi harekesini teazzuren alır.²⁶⁴ (صَرْعَى) kelimesi hâl konumunda mensubdur, fetha harekesini ise takdîrî olarak alır. Hâl olarak geldiğinde âyet-i kerîmenin manası;

‘O kavmi yıkılmış şekilde görürsün,’ olarak verilir.

(هَلْ) harfî nefy âyetinde (فَهَلْ تَرَى لَهُمْ مِنْ بَاقِيَةٍ) ibaresi (هَلْ تَرَى لَهُمْ) manasında istifhâm edatı olarak gelmiştir. (هَلْ تَرَى لَهُمْ) ‘onlardan hiçbir kimsenin kaldığını göremessin’ şeklinde verilebilir. Bazı nahiv âlimleri buradaki (هَلْ) edatının ‘inkâr’ ifade ettiğini söylesede anlam itibarıyla böyle bir şey caiz değildir.²⁶⁵ (تَرَى) fiili ise tek mefulü taaddî eden bir fiildir.²⁶⁶ (مِنْ) harfî cerine mecrûr olan (بَاقِيَةٍ) kelimesi için İbnu’l-Enbârî (مِنْ بَاقٍ) olarak gelir (ها) harfî ise mübâlağa içindir demiştir.²⁶⁷ Âyette geçen (فِيهَا) bağlacındaki (ها) zamiri ise (رِيح) kelimesine dönmektedir. Cümlelerin takdîri; (فَتَرَى الْقَوْمَ فِي الرِّيحِ) şeklindedir. (نَخْلٍ) kelimesi ise müennes ve müzekker olarak kullanılabilir. (نَخْلٍ) sözcüğü müzekker ve müennes olarak kullanılmasaydı burada

²⁶² Nâcî, a.e., s.149; Ed-Durre, a.g.e., s.115; Dervîş, a.g.e., s.46.

²⁶³ Hemezanî, a.g.e., s.517; ed-Durre, a.e., s.115.

²⁶⁴ Takdîrî ve teazzurî irâb: sonu elif yahut yâ harfî ile biten veya mütekellim yâsına muzaf olan kelimelerin sonlarındaki i’râb alâmetleri açık olarak görülmediği için, cümledeki yerine göre bu kelimelerin son harflerine uygun hareke takdîr edilir. Ref halinde ötre, nasb halinde elif, cer halinde esre takdîr edilir. İbn Hişâm, a.g.e., s.60-61; Yrd. Doç. Dr. Mustafa Meral Çörtü; **Arapça Dilbilgisi Nahiv**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2.baskı, İstanbul, 2001, s.390.

²⁶⁵ Dervîş, a.g.e., s.46.

²⁶⁶ ed-Durre, a.g.e., s.115; Muhammed Es’ad, a.g.e., s.719.

²⁶⁷ İbn Âdil el-Hanbelî, a.g.e., s.480.

terkib farklı şekilde gelirdi, çünkü bu sayı türünde bir kelime müzekker ise diğeri müennes olmalı. Diğer yandan (أَعْجَاز) kelimesi 'kışın son dönemi' olarak bilinen 'eyyamulacz' terkiinden (عَجَز) kelimesinin tekilidir.²⁶⁸ Kamer sûresi 20. Âyet-i Kerîmede geçen; (كَانَهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ) âyeti kerîmesini ise müzekker kullanıma uygun örnek olarak getirebiliriz. Kırâatçilerden Ahfeş, diğeri bazı kırâatçilerin (نَخْلٍ) kelimesini (نَخِيلٍ) şeklinde yâ ile okuduğunu söyler.²⁶⁹

2.4. Dokuzuncu – Onikinci Âyetler

وَجَاءَ فِرْعَوْنُ وَمَنْ قَبْلَهُ وَالْمُؤْتَفِكَاتُ بِالْخَاطِئَةِ ﴿٩﴾ فَعَصَوْا رَسُولَ رَبِّهِمْ فَأَخَذَهُمْ أَخَذَةً رَابِيَةً ﴿١٠﴾
إِنَّا لَمَّا طَغَا الْمَاءُ حَمَلْنَاكُمْ فِي الْجَارِيَةِ ﴿١١﴾ لِنَجْعَلَهَا لَكُمْ تَذْكِرَةً وَتَعِيَهَا أُنْ وَاعِيَةً ﴿١٢﴾

'Firavun, ondan öncekiler ve yerle bir olan şehirler (halkı olan lut kavmi) hep o suçu işlediler. Öyle ki Rablerinin elçilerine karşı geldiler. Bunun üzerine Allah da onları gittikçe artan bir azap ile yakaladı. Şüphesiz, (Nuh zamanında) su bastığı vakit sizi gemide biz taşıdık ki, bu olayı sizin için bir uyarı yapalım ve belleyecek kulaklar da onu bellesin.'

(فِرْعَوْنُ) kelimesi acem olsa da her hareke ve tenvini alır. (مَنْ) burada ismi mevsûl manasında ref mahallinde sükûn üzere mebnîdir.²⁷⁰ (مَنْ) müşterek ismi mevsullerdendir, müşterek ismi mevsûlleri şöyle izah edebiliriz;

- a. (مَنْ) ismi mevsûlu; müzekker-müennes, tekil, ikil, çoğul, bütün âkiler için kullanılır.
- b. (مَا) ismi mevsûlu; müzekker-müennes, tekil, ikil, çoğul, bütün gayri âkiler için kullanılır.
- c. (ذَا) aslen işâret ismi olup, evvelinde (مَا) soru edatı gelirse ismi mevsûl görevi görür.

²⁶⁸ Kurtubî, a.g.e., s.194; Dervîş, a.g.e., s.47.

²⁶⁹ İbn Âdil el-Hanbelî, a.g.e., s.480

²⁷⁰ ed-Durre, a.g.e., s.116.

d. (أَيُّ) Aslen soru edatı olan müşterek ismi mevsûllerdendir. Şart manası içerdiği taktirde ismi mevsûl olarak kullanılır.²⁷¹

(وَمَنْ قَبْلَهُ) Ebû Amr, Kisâi ve Ebân²⁷² tarafından (ق) harfî kesreli, (ب) harfî fethalı (قَبْلَهُ) kıraati ile okunmuştur. Ebû Mûsa el-Eş'arî ise âyeti (وَجَاءَ وَمَنْ تَلْقَاهُ) kıraati ile okumuştur.²⁷³ Âyet-i Kerîmemiz (وَجَاءَ وَمَنْ قَبْلَهُ) kıraati ile okunduğunda (قَبْلَهُ) kelimesinin irâbı zaman zarfı şeklinde yapılır. Manası 'ondan önce gelen inkârcı toplumlar' dır. Bu şekilde âyet-i kerîmemizin manası 'Firavun, ondan önce gelen inkârcı toplumlar, alt üst olan kasabalar o hata ile geldiler.' Bu toplumlardan kasıt Nûh (a.s.)'ın kavmi ve Lût (a.s.)'ın köyleridir.²⁷⁴ Âyet-i Kerîme (قَبْلَهُ) 'ona tâbî olanlar, askerler'²⁷⁵ yahut 'etrafındakiler ve yanındakiler'²⁷⁶ manası verildiğinde ise 'Firavun, ona tâbî olan askerler yahut etrafındakiler, altüst olan kasabadakiler o hata ile geldiler' şeklinde tefsir edilebilir.

(قَبْلَهُ) kıraatini pekiştiren rivâyet; Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin (وَمَنْ تَلْقَاهُ) okuyuşu ile Ubeyy b. Ka'b'ın (وَمَنْ مَعَهُ) kıraatidir.²⁷⁷ Böylece (قَبْلَهُ) kelimesinin irâbı (عِنْدَهُ) manasında mekân zarfı şeklinde verilebilir. (مَنْ) ismi mevsûlune taalluk eder. (بِالْخَاطِئَةِ) kelimesi âyetin evveli (وَجَاءَ فِرْعَوْنُ وَمَنْ قَبْلَهُ) kısmına matufdur. (جَاءَ) fiiline taalluk eder. Cümlemin takdîri ise; (جَاءُوا مُتَلَبِّسِينَ بِالْخَاطِئَةِ) 'hataya bulaşmış olarak geldiler' şeklinde verilir.²⁷⁸

(فَعَصَوْا) âyetinde (و) ref zamiri şayet Firavun'a dönüyorsa burada bahsedilen peygamber Mûsâ aleyhisselâm'dır. Şayet zamir mu'tefikât ehline dönüyorsa o zaman burada bahsedilen peygamber Lût (a.s.)'dır.²⁷⁹

²⁷¹ İbn Hişâm, a.g.e., s.128,129,130.

²⁷² 7 kıraatin meşhur âlimleri.

²⁷³ Ebî Abdillâh Hüseyin b. Ahmed b. Haleveyh el-Hemezânî en-Nahvî eş-Şâfiî, **İ'râbu'l-kıraati's-sebi ve ilelihâ**, C.II, s.375; Kurtubî, a.g.e., s.195.

²⁷⁴ Ebû Hayyân, a.g.e., s.316; Râzî, a.g.e., s.93; Dervîş, a.g.e., s.49.

²⁷⁵ Râzî, a.g.e., s.93; İbn Âdil el-Hanbelî, a.g.e., s.481.

²⁷⁶ Hemezânî, a.g.e., s.518.

²⁷⁷ Râzî, a.g.e., s.93.

²⁷⁸ ed-Durre, a.g.e., s.116; Rav'a Nâcî, a.g.e., s.150.

²⁷⁹ Ebû Hayyân, a.g.e., s.320.

فَعَصُوا (وَ) âyetinde (و) istinâf harfidir. (وَجَا فِرْعَوْنُ وَمَنْ قَبْلَهُ وَالْمُؤْتَفِكَاتُ بِالْخَاطِئَةِ) âyeti bu âyete ma'tufdur ve cümle isti'nâfiyye olduğu için, matuf olan cümlelerin de irâbda mahalli yoktur.²⁸⁰

إِنَّا لَمَّا طَغَى الْمَاءُ حَمَلْنَاكُمْ فِي الْجَارِيَةِ

Âyet-i kerîmesinde (لَمَّا) harfî Sîbeveyh'e göre (حَرْفُ وُجُودٍ لَوْجُودٍ) bir sebebin mevcut olmasıyla mevcut olan harf yahut diğer bazılarına göre 'bir sebebin vacib olmasıyla vacib olan harf' manasındadır. İbni Sirâc, Fârisî ve diğer dilcilerle göre ise (حِينَ) manasında zaman zarfıdır. Birbiriyle bağlantılı iki cümlede şart fiili ve cevap cümlesinin bulunmasıyla amel eder.²⁸¹ (لَمَّا) harfinin içerisinde bulunduğu cümlelerin irabını yapmadan önce (لَمَّا) nın hangi şartlarda hangi manalarda amel ettiğini inceleyelim. (لَمَّا) harf oluşu ihtilaflı olan sözcüklerdendir. İhtilaflı olan diğer harfler (لَمَّا) bu harfler arasında 3 manada kullanılan tek harftir, kısaca örnekleri şöyledir;

- a. Nefy için kullanılan (لَمَّا) (كَلَّا لَمَّا يَقْضِ مَا أَمَرَهُ) ²⁸² âyet-i kerîmesinde nefy ve cezm edatı olarak gelmiştir. (لَمَّا) harfî (يَقْضِ) illetli fiilinin sonundaki illet harfinin hazfî ile fiili cezmetmiştir.
- b. (إِنْ كُلِّ نَفْسٍ لَمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ) ²⁸³ 'Hiçbir nefis yoktur ki üzerinde bir gözetken olmasın.' Âyet-i kerîmesinde (إِنْ) edatı (لَمَّا) nefy edatı manasında (لَمَّا) ise (إِلَّا) hasr edatı manasında gelmiştir.
- c. Bir şeyin varlığına bağlı olarak var olan (لَمَّا) harfî; (لَمَّا جِئْتَنِي أَكْرَمْتُهُ) 'bana geleceği zaman ona ikramda bulunacağım' cümlesinde ikram sebebi kişinin gelişine bağlanmıştır.

Sîbeveyh delâlet ettiği anlam bakımından (لَمَّا) harfini (لَوْ) harfine benzeter. İbn Fâris ise zarf yani isimdir der. Kur'ân-ı Kerîm'deki deliller doğrultusunda

²⁸⁰ Rav'a Nâcî, a.g.e., s.150.

²⁸¹ ed-Durre, a.g.e., s.117.

²⁸² Abese Sûresi, 23.Âyet-i Kerîme.

²⁸³ Târik Sûresi, 4.Âyet-i Kerîme.

inceleyecek olursak harfin ‘cezmeden şart ismi’ olduğunu kabul etmek en doğrusu olacaktır. Birkaç âyet-i kerîme ile konuyu detaylandıralım;

فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ

²⁸⁴ ‘Ateşi yakıp çevresindekileri aydınlatınca, Allah onların ışığını söndürdü.’

‘şart (أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ)’ burada ‘ismi şart câzim’ olup nasb konumundadır. (لَمَّا) ‘şart cümlesi’, (ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ) ise ‘cevap cümlesi’dir.

Bir diğer örnek âyet-i kerîmemiz;

لَمَّا سَمِعْنَا الْهُدَى آمَنَّا بِهِ

²⁸⁵ ‘Nezaman ki hidâyet rehberini duyduk, ozaman ona îmân ettik.’

Burada (سَمِعْنَا الْهُدَى) şart cümlesi (آمَنَّا بِهِ) ise cevap cümlesidir. Yani her iki cümlede de (لَمَّا) harfî bir sonraki cümlelerin varlığı ile tam olarak anlam bulmuştur.²⁸⁶

Son olarak âyet-i kerîmemizi tahlil edecek olursak; (حِينَ) (لَمَّا) manasında zaman zarfıdır. (طَغَى الْمَاءُ) ibtidâî cümle olduğu için irâb da yeri yoktur.²⁸⁷ Ma’ridu’l-İbrîz kitabında ise bu cümle şart cümlesidir. (لَمَّا) ise mecrûr konumunda mudafun ileyhtir. (حَمَلْنَاكُمْ فِي الْجَارِيَةِ) cümlesi ise şart cümlesinin cevabıdır. Cümlelerin takdiri;

إِنَّا حَمَلْنَاكُمْ فِي الْجَارِيَةِ لَمَّا طَغَى الْمَاءُ

²⁸⁸ ‘Su taşıdığı vakit biz sizi cariyeye ile taşıdık.’ cümlesi ile tefsîr edilebilir.

لِنَجْعَلَهَا لَكُمْ تَذْكِرَةً وَتَعِيَهَا أُنْوَاعِيَّةٌ

(لَكُمْ) (أَنْ الْمُضْمَرَةَ) ile mansubdur. (لِنَجْعَلْ) muzâri fiili ta’lîl lâmindan sonra (تَذْكِرَةً) kelimesine muteallıktır. (تَذْكِرَةً) kelimesi ise ikinci mefuldur. (لِنَجْعَلَهَا) fiilindeki (أَنْ الْمُضْمَرَةَ) mastar tevîli ile gelen muzâri fiil, ta’lîl lâmı ile mahallen mecrûrdur. Bu (لِنَجْعَلَهَا) câr ve mecrûr mahzûf olan mubteda haber cümlesinin haberine muteallıktır. Mahzûf olan ibtidâî cümlelerin takdîrî;

هَذِهِ الْفَعْلَةُ فَعَلْنَاهَا لِنَجْعَلَهَا لَكُمْ تَذْكِرَةً

²⁸⁴ Bakara Sûresi, 17. Âyet-i Kerîme.

²⁸⁵ Cin Sûresi, 13. Âyet-i Kerîme.

²⁸⁶ İbn Hişâm, a.g.e., s.43,44,45,46.

²⁸⁷ ed-Durre, a.g.e., s.117.

²⁸⁸ Muhammed Es’ad, a.g.e., s.721; ed-Durre, a.e., s.118.

‘Yaptığımız bu iş sizin için bir ibret olsun.’ bu şekildedir. Bazıları ise câr ve mecrûr (حَمَلْنَاكُمْ) cümlesine muteallıktır der fakat birinci görüş daha kuvvetlidir.²⁸⁹ (لَنَجْعَلَهَا) kelimesindeki (ها) zamiri zikredilmemiş dahi olsa (وَاقِعَةً) kelimesine döner. Âyetin takdîri ise;

لَنَجْعَلَ نَجْعَةً الْمُؤْمِنِينَ وَإِغْرَاقَ الْكَافِرِينَ عِزَّةً وَعِزَّةً

‘Müminlerin kurtuluşu izzetle, kâfirlerin iğrâkı ibretle olsun diye yaptık.’ şeklindedir. Âyetin takdîrinin sıhhatine (وَ تَعِيَهَا أُذُنٌ وَاعِيَةٌ) kısmı delildir. (وَ تَعِيَهَا) da (وَ تَعِيَهَا) zamirinin (سَفِينَةً) kelimesine avdet etmesi ise mümkün değildir. Yine (وَ تَعِيَهَا) cümlesi nasb konumunda (لَنَجْعَلَهَا) âyetine matufdur.²⁹⁰

2.5. Onüçüncü -Onsekizinci Âyetler

فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ نَفْخَةٌ وَاحِدَةٌ (١٣) وَحُمِلَتِ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً (١٤) فَيَوْمَئِذٍ وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ (١٥) وَانْشَقَّتِ السَّمَاءُ فَهِيَ يَوْمَئِذٍ وَاهِيَةٌ (١٦) وَالْمَلَكُ عَلَى أَرْجَائِهَا وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ (١٧) يَوْمَئِذٍ تُعْرَضُونَ لَا تَخْفَى مِنْكُمْ خَافِيَةٌ (١٨)

‘Sûr’a bir defa üfürülünce, yeryüzü ve dağlar kaldırılıp birbirine bir çarptırılınca, işte o gün olacak olmuş (kıyamet kopmuş) tur. Gök de yarılmış ve artık o gün o da çökmeye yüz tutmuştur. Melekler onun kıyılarındadır. O gün Rabbinin Arş’ını, bunların da üstünde sekiz taşıyıcı taşır. O gün (hesap için Allah’a) arz olunursunuz. Hiçbir sırrınız gizli kalmaz.’

(فَإِذَا) sözcüğünde gelen (فَا) harfî isti’nâf içindir. (إِذَا) müstakbel ifade eden zaman zarfı, cezmetmeyen şart ismi olup, (نُفِخَ) fiilinin mahallen mansûb kelimesidir. (نُفِخَ) fiiline muteallıktır yahut (نَفْخَةٌ) kelimesine hâldir. (فِي الصُّورِ) câr ve mecrûru (نُفِخَ) fiiline muteallıktır yahut (نَفْخَةٌ) kelimesine hâldir.

²⁸⁹ ed-Durre, a.g.e., s.118; Ebû Bekâ Abdullah bin Hüseyin el-Ukberî, et-Tibyân fi i'râbi'l-kur'ân, Dâru'l-cil, Beyrût-Lübnân, s.1237

²⁹⁰ Ebû Hayyân, a.g.e., s.321-322.

Aslen (نَفَخَةٌ) kelimesine sıfat olan (فِي الصُّورِ) câr mecrûru, (نَفَخَةٌ) kelimesi nekira ve câmid olduğu için ‘hâl -durum eki’ne dönüşmüştür. Sâhibu’l-Hâl ve âmili ise (نَفَخَ) fiilidir.²⁹¹ (نَفَخَةٌ) kelimesi ise nâib faili olup (وَاحِدَةً) kelimesinin mevsûfudur.²⁹²

(نَفَخَةٌ) sûra üflemek için (وَاحِدَةً) terkinde (نَفَخَةٌ) sözcüğü tekittir. (نَفَخَةٌ) sûra üflemek için kullanılan sözcüktür ve sûra yalnızca bir defa üfleneceği için tekîd olmasından başka irâb düşünülemez.²⁹³ Ancak Tâhâ ed-Durre (وَاحِدَةً) kelimesi için “(نَفَخَةٌ) kelimesinin sıfatıdır” demiştir.²⁹⁴

وَحُمِلَتِ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً

‘Yeryüzü ve dağlar kaldırılıp, birbirine tek bir çarpılış ile parça parça edildiği zaman’

Âyet-i Kerîmesinde (دُكَّتَا) fiilinde ref alâmeti olduğu için, burada tesniye alâmeti (أَرْضِ) ve (جِبَالِ) kelimelerine avdet eder. Muâdili Âyet-i Kerîmemiz;

أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا

Bu âyet-i kerîmede de (كَانَتَا) fiilinde gelen tesniye alâmeti (السَّمَاوَاتِ) ve (الْأَرْضِ) kelimelerine avdet etmektedir.²⁹⁵ (دَكَّةً) kelimesine nasb alâmeti vermekten başka hiçbir irâb alâmeti câiz değildir.²⁹⁶ İbn Hişâm ise (دَكَّةً) sözcüğü için “tekîd lafzî” der.²⁹⁷

فَيَوْمَئِذٍ وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ وَانْشَقَّتِ السَّمَاءُ فَهِيَ يَوْمَئِذٍ وَاهِيَةٌ

‘İşte o gün o olay (kıyamet) meydana gelmiştir. Ve gök yarılmış o da oğün çökmeye yüz tutmuştur.’

15. ve 16. Âyet-i kerîmelerde geçen (يَوْمَئِذٍ) kelimelerinin ikisi de zarftır. Şirâzî de (حِينَئِذٍ) manasındadır der.²⁹⁸ (فَيَوْمَئِذٍ وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ) âyet-i kerîmesi (فَإِذَا نُفِخَ) âyet-i

²⁹¹ Zemahşerî, a.g.e., s.449; İbn Âdil el-Hanbelî, a.g.e., s.486; Muhammed Es’ad, a.g.e., s.729.

²⁹² İbn Hişâm, Evdahu’l-mesâlik, a.g.e., s.123.

²⁹³ el-Ukberî, a.g.e., s.1237; Ebû Hayyân, a.g.e., s.323.

²⁹⁴ ed-Durre, a.g.e., s.120; İbn Hişâm, Katru’n-nedâ, a.g.e., s.348.

²⁹⁵ Enbiyâ Sûresi 30. Âyet-i Kerîme.

²⁹⁶ Kurtubî, a.g.e., s.199.

²⁹⁷ İbn Hişâm, Katru’n-nedâ, a.g.e., s.355.

²⁹⁸ Mahmûd Kâsım, a.g.e., s.375; Şirâzî, a.g.e., s.363.

kerîmesindeki şart cümlesinin cevap cümlesidir, bu sebepten irâbda yeri yoktur. Cümle şöyle te'vîl edilir ki;

فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ فَحِينِيذٍ وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ

Dolayısıyla buradaki (فا) harfi şart cümlesinin cevabında gelen râbıt harfi olan (إِذْ) sükûn (وَقَعَتِ) fiiline muteallıktır. (يَوْمَ) zaman zarfı mensub olup (وَقَعَتِ) fiiline muteallıktır. ²⁹⁹ üzere mebnî olup, iki sakin yanyana geldiği için esre hareke almıştır.

(وَأَنْشَقَّتِ السَّمَاءُ) fiil cümlesi, vâv atıf harfi ile (وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ) cümlesine matufdur. Dolayısıyla bu cümlede aynı şekilde şart cümlesinin cevabıdır ve irâbda yeri yoktur. (فَهِیَ) isim cümlesinde gelen (فا) atıf harfidir ve (وَأَنْشَقَّتِ السَّمَاءُ) cümlesine matufdur. (هِيَ) zamiri mubtedâ, (وَاهِيَةً) kelimesi haberidir. ³⁰⁰ Zaman zarfı olan (يَوْمَئِذٍ) kelimesi (وَاهِيَةً) kelimesine zarf olarak gelmiştir. ³⁰¹

17. ve 18. Âyet-i Kerîme de gelen (يَوْمَئِذٍ) kelimeleri de aynı şekilde zaman zarfidir.

“Melekler onun (göğün) etrafındadır. O gün rabbinin arşını, bunların da üstünde sekiz melek yüklenir.”

Sûrede geçen âyet-i kerimemizde (مَلَكٌ) kelimesi cins isim olup çoğuldur. Zemahşerî der ki; “(مَلَكٌ) kelimesi (مَلَائِكَةٌ) kelimesinden daha kapsamlıdır. ³⁰² Bazıları bu kelimenin çoğul olmadığını söylese de (عَلَى أَرْجَائِهَا)’da bulunan çoğul sığası, semânın etrafındakilerin melek değil melekler olduğuna delâlet eder” demiştir. ³⁰³ (عَلَى أَرْجَائِهَا) terkinde (أَرْجَائِهَا) için ibn Abbâs “‘semânın etrafı,’ diğer bazıları (أَرْضٍ) yahut (دُنْيَا) kelimesini ifade eder” ³⁰⁴ demişlerdir. Kelimenin tekili (رَجَاءٌ) kelimesidir ve ismi maksûrdur. Semâ meleklerin mesken yeridir, gök

²⁹⁹ Hemezânî, a.g.e., s.519; Ebû Hayyân, a.g.e., s.325; Rav’a Nâcî, a.g.e., s.152.

³⁰⁰ Muhammed Es’ad, a.g.e., s.723; Rav’a Nâcî, a.e., buradaki (فا) harfinin istinâf harfi olduğunu söyler. s.152.

³⁰¹ Ukberî, a.g.e., s.1237; Hemezânî, a.g.e., s.519.

³⁰² Zemehşerî, a.g.e., s.450; ed-Durre, a.g.e., s.120.

³⁰³ İbn Âdil el-Hanbelî, a.g.e., s.488.

³⁰⁴ Hemezânî, a.g.e., s.519.

yarılacağı vakit ise o günün sarsıntısından etrafına duracakları için bu kelime kullanılmıştır.³⁰⁵

(يَحْمِلُ) fiiline mekân zarfı, öncesinde gelen (فَوْقَ) terkinde (فَوْقَهُمْ) fiiline muteallıktır. (يَحْمِلُ) fiili (عَرْشَ رَبِّكَ) terkinin hem 'hâl'i hem de 'sâhibu'l-hâli'dir. Cümlelerin takdîri;

وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ حَالَهُ كَوْنِهِ مَحْمُولًا فَوْقَ الْمَلَائِكَةِ

Bu şekilde verilebilir.³⁰⁶ (هُمْ) zamiri meleklerle rücû eder ki takdîri şöyle olur; (فَوْقَ) izâfet ile cer konumunda olup, tenvîn mahzûf kelimeye işarettir ki 'kıyâmet günü' ile tefsir edilebilir. Âyet-i Kerîmenin takdirini vermeden önce (ثَمَانِيَةَ) kelimesi de (يَحْمِلُ) fiilinin fâilidir. Dolayısıyla cümlelerin takdîri şöyle verilebilir;

وَيَحْمِلُ عَرْشَ الرَّحْمَنِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثَمَانِيَةً مِنَ الْمَلَائِكَةِ الْعِظَامِ فَوْقَ رُؤُوسِهِمْ

'Kıyâmet günü rahmanın arşını, sekiz melek başının üstünde taşıyacaktır.'

Zemahşerî 'o meleklerden sekizi' demiş Hz. peygamberin şu hadisiyle örnek vermiştir;

هُمْ الْيَوْمَ أَرْبَعَةٌ فَإِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ آيَدُهُمُ اللَّهُ بِأَرْبَعَةٍ آخِرِينَ فَيَكُونُونَ ثَمَانِيَةً

'Arşı taşıyan melekler dört tanedir, kıyâmet günü ise Allahu Teâlâ onları başka dört melek ile destekleyecek ve sekiz olacaklardır.'³⁰⁷

يَوْمَئِذٍ تُعْرَضُونَ لَا تَخْفَى مِنْكُمْ خَافِيَةٌ

Âyet-i Kerîmemizin (تَخْفَى) fiili için iki mesele konuşulabilir. (تَخْفَى مِنْكُمْ) ilk meali için 'Allah'ı Teâlâ'ya sunulacaksınız, herşey onun bilgisi dahilindedir hiçbir işiniz gizli kalmaz' meâli verildiğinde (تَخْفَى) fiiline mufred-muzekker-gâib manası verilmiş olur ki nazîri âyet-i kerîmemiz;

لَا يَخْفَى عَلَى اللَّهِ مِنْهُمْ شَيْءٌ

'Onların hiçbir şeyi Allah'a karşı gizli kalmaz.'³⁰⁸

³⁰⁵ ed-Durre, a.g.e., s.121.

³⁰⁶ Râzî, a.g.e., s.96; Muhammed Es'ad, a.g.e., s.724.

³⁰⁷ Zemahşerî, a.g.e., s.450; Ebû Hayyân, a.g.e., s.328; ed-Durre, a.g.e., s.121; Kurtubî, a.g.e., s.202.

³⁰⁸ Gâfir Sûresi, 16. Âyet-i Kerîme.

İkinci meâl ise, âyet-i kerîmede resmedilmiş olan (تَخْفَى) mufred-muennes-gâibe fiiline göre verilir. Zira fâili olan (خَافِيَةً) kelimesi müennes olarak gelmiştir. Bazı dilciler (خَافِيَةً) kelimesi her ne kadar müennes görünsede aslen müzekkerdir derler. Kırâat ulemâsından İmâm Hamza ve Kisâî ise (يَخْفَى) şeklinde okumuşlardır ve şöyle bir açıklama getirmişlerdir “ya alâmeti müzekker -müennes her kelime ile kullanılabileceği için müzekker gâib okunabilir.”³⁰⁹

2.6 Ondozonecu – Yirmiüçüncü Âyetler

فَإِمَّا مَن أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَآؤُمُ اقْرَؤْا كِتَابِيَةَ (١٩) إِنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلَاقٍ
حِسَابِيَةَ (٢٠) فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَّاضِيَةٍ (٢١) فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ (٢٢) قُطُوفُهَا دَانِيَةٌ (٢٣)
كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا أَسْلَفْتُمْ فِي الْأَيَّامِ الْخَالِيَةِ (٢٤)

(أَمَّا) şart ve tafsîl harfidir, Muhammed Es’ad “cezmetmeyen şart ve tafsîl harfidir” der.³¹⁰ Ebû Hayyân el-Endelûsî (أَمَّا) harfî için “(أَمَّا) tafsîl harfidir, çünkü arz ‘hesap günü’ günü gerçekleşecek her işi, kimin ateşle karşılaşacağını ve kimlerin kitabını sağından alıp kurtuluşa ereceğini açıklar” demiştir. Cevap cümlesi (فَيَقُولُ) fiili ile başlar, (فَا) harfî ise (فَإِمَّا مَن أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ) şart cümlesinin cevap cümlesidir.³¹¹

(هَآؤُمُ اقْرَؤْا كِتَابِيَةَ) terkinde (هَآؤُمُ) (خُذْ) ‘al’ manası içerirse hiçbir vasıtaya taaddî etmez. Ukberî “(هَآؤُمُ) isim fiildir ve (خُذْ) manasındadır” der. Şayet (تَعَالَوْا) manası içerirse, (إِلَى) harfî cerine taaddî eder. Dolayısıyla basra ekolü (اقْرَؤْا) fiilini, kûfe ekolü ise (هَآؤُمُ) isim fiilini âmil olarak değerlendirir.³¹²

Hâkka sûresinin nahiv bölümünü incelerken değinmemiz gereken en önemli hususlardan birisi de şüphesiz (هَاءٌ لِلسَّكْتِ) mevzusudur. Sûremizde geçen (كِتَابِيَةَ)

³⁰⁹ Razi, a.g.e., s.97.

³¹⁰ Mahmûd Kâsım, a.g.e., 376; Muhammed Es’ad, a.g.e., s.725.

³¹¹ Ebû Hayyân, a.g.e., s.319; Muhammed Es’ad, a.e., s.725.

³¹² İbn Âdil el-Hanbelî, a.g.e., s.490; Ukberî, a.g.e., s.1237.

kelimesinin nazîri, diğerk (هَاءُ لِّلْسَكْتِ) ile gelen kelimelerin tahlilini hep beraber yapacak olursak;

(سُلْطَانِيَّةً) 29. Âyet-i Kerîmelerdeki i'râbî detayları şöyle özetleyebiliriz;

Öncelikle bu kelimelerin hepsinin aslı (كِتَابِيَّةً) şeklinde (ي) âidiyet zamiri ile gelir. Kelimeye (هَاءُ لِّلْسَكْتِ) gelince (ي) harfî üstün almak durumunda kalır. Bu kelimelerde gelen bütün (و) harfleri vakıf içindir.³¹³ Kırâat imamlarından Kisâî ise (هَاءُ لِّلْسَكْتِ) harflerinden bazılarını okuyup bazılarını da hazfeder, çünkü kâfiyeye uygun görür.³¹⁴

Kûfe ekolüne göre (كِتَابِيَّةً) kelimesi (هَأُؤْمُ) isim fiili ile mensubdur. Basra ekolüne göre ise (اَفْرَأُؤَا) fiili ile mansubiyet alır.³¹⁵ Âyet-i Kerîmenin bu açıdan bakıldığı zaman manası 'alın, okuyun kitabımı!' büyük bir coşku ve azabtan kurtulmuş olmanın verdiği sevincin izhârıdır.³¹⁶

Ef'âlu'l-Kulûb olarak da geçen (ظَنَّ) ve benzerleri, isim cümlesinin önüne gelip, mubtedâyı da haberi de meful yaparak naspederler.

Ef'âlu'l-Kulûb üç bölümde incelenir:

a. Yakîn manası ifade edenler:

(وَجَدَ) fiillerini sayabiliriz. Bu fiilerden (وَجَدَ) için örnek sunacak olursak (تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ) ³¹⁷ 'Onu Allah'ın yanında daha hayırlı bulursun.' Burada (تَجِدُ) kalbi bir fiil olup iki meful naspetmiştir. Bu mefuller (هُ) zamiri ve (خَيْرٌ) kelimeleridir.³¹⁸ Burada (وَجَدَ) yakîn ifade eder, çünkü birşeyi hakikaten bulmak onu bilmiş olmak demektir.

b. Ruchân (sanmak) tahmin etmek manası ifade edenler:

(رَعَى) (وَهَبَ) (عَدَّ) (جَعَلَ) fiilleridir.

c. Çoğunlukla ruchan manası ifade edenler:

³¹³ Ahnef Yemenî, a.g.e., s.45; Kurtubî, a.g.e., s.206.

³¹⁴ Vâhidî, a.g.e., s.169; Ahnef Yemenî, a.e., s.45.

³¹⁵ Ukberî, a.g.e., s.1237; Hemezânî, a.g.e., s.520; Kurtubî, a.g.e., s.206.

³¹⁶ Râzî, a.g.e., s.98; Ebû Hayyân, a.g.e., 332.

³¹⁷ Muzemmil Sûresi, 20. Âyet-i kerîme.

³¹⁸ İbn Hişâm, Şerh katru'n-nedâ, a.g.e., s.219; İbn Hişâm, Evdahu'l-Mesâlik, a.g.e., C.II, s.28,29.

(ظَنَّ) (حَسِبَ) (خَالَ) fiilleridir. Bakara sûresinde;

{الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ}

‘Onlar ki kendilerini gerçekten rablerine kavuşuyor sanıyor.’³¹⁹

Manası içeren âyetimiz de zan, yakîn manası içerir. Çünkü mü’minler rablerine kavuşacaklarına yakînen inanırlar.³²⁰

Dahhâk’ın sözü bu manayı destekler niteliktedir, “Kur’ân-ı Kerîm’de mü’minler için ‘zan’ içeren bütün kelimeler yakîn; kâfirler için ise şek ifâde eder” demiştir. Mücâhid ise “âhiret’e işaret eden her ‘zan’ sözcüğü yakîn, dünyayı işaret eden her zan sözcüğü ise şek içerir” buyurmuştur. Bazı dilciler de zan sözcüğü zıtlardandır bazen yakîn bazen şek ifade eder derler.³²¹

(إِنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلَاقٍ حِسَابِيَّةٍ) âyetini bu bilgiler ile inceleyecek olursak genel kanaatin (عِلْمٌ) ve (تَيَقُّنٌ) fiillerinin manalarına işaret ettiği doğrultusunda olduğunu görmek zor olmayacaktır.³²² Ef’âlul-kulûb fiillerinden ruchân ifade eden bu fiilin âyet-i kerîme de yakîn- kesinlik ifade ettiğini görmekteyiz. Masdar muevvel³²³ olan (أَنِّي مُلَاقٍ) isim ve haberinden oluşan cümle (sedde mesedde’l-haber) olarak mansubiyet almıştır.³²⁴

فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ

‘Artık o hoşnut bir hayattadır.’

Burada (رَاضِيَةٍ) kelimesinin üstünde duralım. Ebû Ubeyde ve el-Ferrâ bu kelimedenden kasıt (مَرْضِيَّةٌ) olduğunu söyler. Diğer bazıları (ذَاتُ الرِّضَى) yani ‘rızáya bürünmüş’ manası verip nisbettir derken, Zemahşerî de (رَضَى) kelimesinden nisbettir der. Aslen manası (فِي عِيشَةٍ رَاضٍ صَاحِبُهَا) ‘sahibinin râzı olduğu bir yaşam’ dır, diyenler de olmuştur.³²⁵

³¹⁹ Bakara sûresi, 46. âyet-i kerîme; İbn Hişâm, Evdahu’l-Mesâlik, a.g.e., s.32.

³²⁰ İbn Hişâm, Evdahu’l-Mesâlik, a.e., s.38,39.

³²¹ İbn Âdil el-Hanbelî, a.g.e., s.333; Ahnef Yemenî, a.g.e., s.46.

³²² Râzî, a.g.e., s.99; Kurtubî, a.g.e., s.207.

³²³ Mastar muevvel fiilin (أَن) yahut (مَا) edatı ile mastara dönüştürülmesidir. Cümle bu dönüşümle yeniden yorumlanır ve tevîl edilir dolayısıyla cümle yapısında farklılık arzeder. (وَدَّأَوْ مَا عَيْتُمْ) âyeti (وَدَّأَوْ) yani (أَهْلَاكُكُمْ) şeklinde tevîl edilir. İbn Hişâm, a.g.e., s.323.

³²⁴ Mahmud Kâsım, a.g.e., s.376; Muhammed Es’ad, a.g.e., s.726.

³²⁵ Âlûsî, a.g.e., s.394; Zemahşerî, a.g.e., s.451.

el-Ferîd kitabının yazarı Hemezânî konuya daha geniş bir açıklama getirmiş ve şu örnekleri vermiştir; “(رَاضِيَّةٌ) kelimesi (مَرْضِيَّةٌ) manasındadır ve hatta ‘ذاتُ الرّضى’ şeklinde nisbettir. Tıpkı (لَايِنٌ) ve (تَامِرٌ) yani (ذُو لَيْنٍ) nisbet örneklerinde olduğu gibi. Ayrıca kişinin ‘uyuduğu gece’ için (لَيْلٌ نَائِمٌ) deriz, burada da (عَيْشَةٌ رَاضِيَّةٌ) terkîbi ‘rızâ dolu yaşam’ manası ile bütünleşebilir.”³²⁶

Ebû Hayyân el-Endelûsî (رَاضِيَّةٌ) kelimesini ‘mecâz, nisbet ve ismi fâil’ manalarında yorumlamıştır;

- a. “(رَاضِيَّةٌ) kelimesi ‘عَيْشَةٌ رَاضِيَّةٌ’ manası içeren mecâz bir kavramdır, bu açıdan bakıldığında âyet-i kerîmenin manası ‘فِي عَيْشٍ يَرْضَاهُ لَا مَكْرُوهَ فِيهِ’ ‘içerisinde hiçbir memnuniyetsizliğin olmadığı râzı olunmuş bir yaşam’ şeklinde verilebilir” demiştir.
- b. Nisbet manası içerdiğinde ise ‘ذاتُ الرّضى’ anlamındadır ve mana şöyle verilebilir ‘sahibinin râzı olacağı bir rızaya sahip’ der. Ma’ridü’l-İbrîz yazarı ise “(عَيْشَةٌ ذاتُ الرّضى)” nisbet cümlesini ‘sürekli ve devam edegelen bir rızâ’ dır” şeklinde yorumlamıştır.³²⁷
- c. Son olarak ismi fâil manasında gelir ki, (مَاءٌ دَافِقٌ)³²⁸ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi (دَافِقٌ) kelimesi ismi fâil kalıbında gelmiştir fakat mana (مَدْفُوقٌ) meful manası içermektedir. İsmi meful ile gelip ismi fâil manası içeren bir diğer örnek ise (حَبَابٌ) (سَاتِرًا) ismi fâil manası içerir. Âyet-i kerîmemiz de (رَاضِيَّةٌ) ismi fâili olarak görünen kelimemiz (مَرْضِيَّةٌ) ismi mefulu manası içermektedir. Böylece mana ‘artık o râzı olunan bir hayattadır,’ takdîri ile verilir.³³⁰

فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ

‘Cenneti Âli’de, meyveleri çok yakınındadır.’

³²⁶ Hemezânî, a.g.e., s.520; Ahnef Yemenî, a.g.e., s.47.

³²⁷ Vâhidî, a.g.e., s.170,171; Muhammed Es’ad, a.g.e., s.726.

³²⁸ Târik Sûresi, 6.Âyet-i Kerîme.

³²⁹ İsrâ Sûresi 45. Âyet-i Kerîme.

³³⁰ Ebû Hayyân, a.g.e., s.334; Ukberî, a.g.e., 1237; Râzî, a.g.e., s.99.

(جَنَّةٌ) kelimesinin ise (فِي عِبْسَةٍ) câr ve mecrûru (فِي جَنَّةٍ) bu cümlelerde iki na't-sıfatı vardır. (جَنَّةٌ) kelimesinin birinci sıfatı (عَالِيَةً) kelimesidir. İkinci sıfat ise (قُطُوفُهَا دَانِيَةٌ) terkîbidir.³³¹

كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا اسْلَفْتُمْ فِي الْأَيَّامِ الْخَالِيَةِ

‘Geçmiş günlerde takdim ettiklerinize mukâbil afiyetle yiye için.’

(هَنِيئًا) kelimesi (كُلُوا) fiilinin vâvu'l-cemâasından hâl olarak gelmiştir. (هَنِيئًا) kelimesi ismi fâil'den muevvel câmid bir mastar olduğu için takdiri şöyle verilebilir (كُلُوا وَاشْرَبُوا مُتَهَنِّئِينَ). Zemahşerî ise “burada (هَنِيئًا) mastarına mahzûf bir mastar ve sıfat getirmek câizdir der.” Bu halde cümlelerin takdiri şöyle olur ‘أَكَلًا هَنِيئًا وَ شَرَبًا’. Ve yine kendi lafzından bir âmil mastara intisâb edebilir ki ozaman da takdiri şöyle verilir ‘هَنِيئًا بِذَلِكَ هَنِيئًا’³³²

(بِمَا اسْلَفْتُمْ) terkibinde (بَا) harfî sebebiyyedir. (بَا) harfî sebebiyye olduğunda âyetin anlamı daha net anlaşılacaktır ki ‘بِسَبَبِ مَا قَدَّمْتُمْ مِنَ الْأَعْمَالِ الصَّالِحَاتِ فِي الدُّنْيَا’ ‘dünyada sunmuş olduğunuz sâlih ameller sebebiyle’ manasındadır. (مَا) ise ‘mastariyye yâhut ismiyyedir’. Tâhâ ed-Durre bunlara ek olarak (بَا) harfinin sıfat manasında da gelmiş olabileceğini söyler.³³³ (أَسْلَافٌ) kelimesi ‘sonradan hayırlı bir şekilde dönmesi umud edilen şey’ dir. Kurtubî ise ‘sâlih amel olarak işlediğiniz şeyler’ anlamını vermiştir.³³⁴ Cümlelerin takdiri ‘بِاللَّذِي أَوْ بِشَيْئٍ اسْلَفْتُمُوهُ’ olarak verilebilir.³³⁵

(الْخَالِيَةِ) kelimesi (مَاضِيَةً) manasındadır. İbn Abbâs “geçmiş zamanda sunduğunuz şeyler” derken dünyayı kasdetmiştir. Nazîri olan âyet-i kerîmelerde benzer manalara vâkıf olmak mümkündür (وَقَدْ خَلَّتِ الْقُرُونُ)³³⁶ ‘Benden önce nice

³³¹ Muhammed Es’ad, a.g.e., s.727.

³³² Ebû Hayyân, a.g.e., s.334; Muhammed Es’ad, a.g.e., s.727.

³³³ Rav’a Nâcî, a.g.e., s.156; ed-Durre, a.g.e., s.127.

³³⁴ Kurtubî, a.g.e., s.208; Vâhidî, a.g.e., s.173; Hemezânî, a.g.e., s.520.

³³⁵ ed-Durre, a.g.e., s.127.

³³⁶ Ahkâf sûresi, 17. Âyet-i Kerîme.

nesiller geçmiş’ ayetinde ve (وَ تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ)³³⁷ ‘İşte bunlar bir ümmetti, geldi geçti.’

2.7 Yirmibeşinci – Yirmidokuzuncu Âyetler

وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهِ فَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُوتَ كِتَابِيَّةً (٢٥) وَلَمْ أَدْر مَا حِسَابِيَّةً (٢٦) يَا لَيْتَهَا كَانَتِ الْقَاضِيَةَ (٢٧) مَا أَغْنَىٰ عَنِّي مَالِيَّةً (٢٨) هَلَكَ عَنِّي سُلْطَانِيَّةً (٢٩)

(وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهِ) âyet-i kerîmenin bu kısmı vâv atıf harfiyle ondokuzuncu âyet-i kerîmeye mâtuftur ve irâbı aynıdır.³³⁸ (يَا لَيْتَنِي) burada yâ harfi için iki irab sözkonusu olabilir; tenbîh harfi ve nidâ harfi. Nidâ harfi olarak geldiği taktirde munâdâ mahzûf olup takdîrî şöyledir (يَا لَيْتَنِي لَمْ أُوتَ كِتَابِيَّةً)³³⁹ (يَا هَوْلَاءِ) ifadesinde Râzî, “kitap verildikten sonra kâfirin yaşadığı rûhânî azâb sebebiyle ‘keşke beni ateş ile cezalandırsalar’ diyecek, cismânî azabtan daha derin bir utanç hissedecek” demiştir.³⁴⁰ Muhammed Tâhâ ed-Durre âyet-i kerîmenin özelde bedir savaşında ilk öldürülen kişi Esved b. Abdused için indirildiğini söyler. Zira hesap günü sol eli sırtının arkasında iken ona kitap verilir ki İnşikâk Sûresi onuncu âyet-i kerîme bu duruma işaret eder (وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ وَرَاءَ ظَهْرِهِ)³⁴¹ âyeti (لَمْ أُوتَ كِتَابِيَّةً)³⁴² müşebbeh fiilinin merfu’ mahallinde haberidir.

(هَاءٌ لِلْسَّكْتِ) kelimesinin irâbını yapıcak olursak (كِتَابِيَّةً) sebebi ile mahallin işgâlini görmüş olacağız. Şöyleki (لَمْ أُوتَ كِتَابِيَّةً) ifadesinde de görüldüğü üzere (أَنَا) kelimesi (أُوتَ) fiilinde birinci meful ve aynı anda nâibu’l-fâil olan (أَنَا) mustetir zamirinden sonra ikinci meful olarak gelmiştir ve harekesi üstün olmalıdır.

³³⁷ Bakara Sûresi 134. Âyet-i Kerîme. Vâhidî, a.g.e., s.173.

³³⁸ Rav’a Nâcî, a.g.e., s.156.

³³⁹ Muhammed Es’ad, a.g.e., s.727; ed-Durre, a.g.e., s.127.

³⁴⁰ Râzî, a.g.e., s.100; Şîrâzî, a.g.e., s.365.

³⁴¹ ed-Durre, a.g.e., s.127.

³⁴² Mahmud Kâsım, a.g.e., s.376; Muhammed Es’ad, a.g.e., s.728.

Ancak kelimeye dahil olan mütekellim zamirine verilen üstün hareke sebebiyle (با) harfide mahallin iştiğâlinde dolayı fethasını takdîri olarak almıştır.³⁴³

(وَلَمْ أَدْرَمَا حِسَابِيَّةً) cümlesinde (ما) istifhâm ismi olup muhtedâ konumundadır.

(حِسَابِيَّةً) kelimesi de haberi konumunda olup harekesi takdîri olarak verilir.

Öyleyse cümlelerin manası daha açık bir şekilde ortaya çıkar ki takdîri ‘لَمْ أَدْرَ’
‘أَيُّ شَيْءٍ فِي حِسَابِي’ *‘Keşke hesabımın ne olduğunu bilmeseydim’* şeklindedir.³⁴⁴

(لَيْتَهَا) isminde (ها) zamiri zikredilmemiş dahi olsa manadan anlaşılacağı üzere (الْمَوْتَةُ الْأُولَى) ‘ilk ölüm anına’ avdet eder.³⁴⁵
Zîrâ (قَاضِيَةً) ‘الْقَاطِعَةَ عَنِ الْحَيَاةِ’ *‘hayattan kopmak’* manasındadır.³⁴⁶ Buradaki (ها) zamiri (لَيْتَ) nin ismi olup zikredilmeyen bir manaya avdet eder ki Ferrâ’nın şerhi bu mahzûfu destekler niteliktedir. Ferrâ şöyle der; “kişi der ki keşke ilk ölümünden sonra dirilmeseydim.” Âyet-i kerîmedeki Cümlelerin takdîri bu mana ile verilebilir.³⁴⁷
(كَاْنَتِ الْقَاضِيَةَ) cümlesi ref konumunda (لَيْتَ) nin haberidir.³⁴⁸

مَا أَغْنَىٰ عَنِّي مَالِيَهُ هَٰذَا عَنِّي سُلْطَانِيَّةً

(هَٰذَا لِلْسَّكْتِ) kelimelerinde (سُلْطَانِيَّةً) ve (مَالِيَهُ) kelimelerinde (مَالِيَهُ هَٰذَا) cümlelerinin arasında başka bir ilişki daha var ki kırâat imamları şöyle açıklıyor; bu sûrede geçen kelimeleri vasıl ve vakıf esnasında (هَٰذَا لِلْسَّكْتِ)’i hazfetmeyen imamlar³⁴⁹ (مَالِيَهُ) ve (سُلْطَانِيَّةً) kelimelerindeki hâ zamirinde hazfetmemişlerdir.³⁵⁰ (مَالِيَهُ هَٰذَا) arasında ise idğâm yapmayı câiz görmüşlerdir. Bunların dışında vakıf esnasında (مَالِيَهُ) ve (سُلْطَانِيَّةً) kelimelerini (مَالِي) ve (سُلْطَانِي) olarak İmâm Hamza okumuştur.³⁵¹

³⁴³ ed-Durre, a.g.e., s.128.

³⁴⁴ Zuhaylî, a.g.e., s.96.

³⁴⁵ Ebû Hayyân, a.g.e., s.335; İbn Âdil el-Hanbelî, a.g.e., s.492.

³⁴⁶ İbn Kuteybe “(قَاضِيَةً) ölüm manasındadır” der. Tefsîr’u ġarîbî’l-kur’ân, s.484.

³⁴⁷ Vâhidî, a.g.e., s.174,175.

³⁴⁸ ed-Durre, a.g.e., s.129.

³⁴⁹ Bu imamlar; İbn Âmir, İbn Kesîr, İmâm Âsım, Ebû Amr, Nâfi, Kisâ’î dir.

³⁵⁰ Vâhidî, a.g.e., s.168-169.

³⁵¹ Ahnef Yemenî, a.g.e., s.49; Ebû Hayyân, a.g.e., s.333.

(مَا) ifadesine (مَا) harfî için nefy ve istifhâm denmesi câizdir.³⁵² (مَا) harfî nefy ifade ettiği vakit ‘malım bana fayda vermedi’ (أَيُّ) manasında irabı yapıldığı vakit de (أَيُّ شَيْءٍ أَغْنَى عَنِّي مَالِي) ‘malım bana ne fayda sağladı ki’ anlamlarını vermek en uygunu olacaktır.³⁵³ Bu manada kendini kınamış olur zira (هَلَّاكَ عَنِّي سُلْطَانِيَّةً) ifadesiyle acziyetini kabul etmiştir.³⁵⁴ (أَغْنَى) fiiline fâil olan (مَالِيَّةً) kelimesinin mefulü mahzûftur ve takdiri (شَيْئاً) dir. Tâhâ ed-Durre (مَا) harfine üçüncü bir görüş getirir ki o da (مَا) edatının ismi mevsûl olduğudur ve (أَغْنَى) fiilinin fâilidir.³⁵⁵

2.8 Otuzuncu – Otuzikinci Âyetler

خُذُوهُ فَغُلُّوهُ (۳۰) ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ (۳۱) ثُمَّ فِي سِلْسِلَةٍ ذَرْعُهَا سَبْعُونَ ذِرَاعاً فَاسْلُكُوهُ (۳۲)

(ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ) Zemahşerî bu cümleyi ‘onu yalnızca cehenneme ulaştırın’ şeklinde takdir etmiştir.³⁵⁶ Çünkü meful olan (جَحِيم) kelimesinin öne geçmesi irabda hasra alâmettir.³⁵⁷ Ömer el-Ciblî (صَلُّوهُ) (أَدْخُلُوهُ) ve (حَرِّقُوهُ) manasına gelip (الْجَحِيم) nasb konumunda mefuldur, takdîri de ‘ثُمَّ صَلُّوهُ’ şeklindedir demiştir.³⁵⁸

(الْجَحِيم) kelimesi ikinci mefuldur. Zira (صَلَّى) fiili normalde tek mefule taaddî eder, şayet aynu’l-fiili şeddelenir yahut başına hemze getirilirse iki mefule ihtiyaç duyar. Misâlen sulâsî ve yalın haliyle (صَلَّى فُلَانٌ النَّارَ) cümlesi kurulurken; hemze aldığında, (أَصْلَيْتُهُ النَّارَ) cümlesiyle iki meful alır. Âyet-i kerîmedeki örnek de bu misallere aydınlık getirmiştir; ³⁵⁹فَسَوْفَ نُصَلِّيهِ نَارًا‘

³⁵² Ukberî, a.g.e., s.1237.

³⁵³ Hemezânî, a.g.e., s.521; Şirâzî, a.g.e., s.365.

³⁵⁴ İbn Âdil el-Hanbelî, a.g.e., s.492.

³⁵⁵ ed-Durre, a.g.e., s.129.

³⁵⁶ Zemahşerî, a.g.e., s.452; Zuhaylî, a.g.e., s.96; Râzî, a.g.e., s.101; Âlûsî, a.g.e., s.398.

³⁵⁷ Ebû Hayyân, a.g.e., s.319.

³⁵⁸ Ahnef Yemenî, a.g.e., s.50; Ukberî, a.g.e., s.1237.

³⁵⁹ Hemezânî, a.g.e., s.521; Muhammed Es’ad, a.g.e., s.730; Nisâ Sûresi, 30. Âyet-i Kerîme.

ثُمَّ فِي سِلْسِلَةٍ ذَرْعُهَا سَبْعُونَ ذِرَاعاً فَاسْلُكُوهُ

‘Sonra onu yetmiş arşın uzunluğunda bir zincire vurun.’

(سَبْعُونَ) kelimesi (ذَرْعُهَا) kelimesinin haberi olup ref alametini (و) harfî ile alır, çünkü (سَبْعُونَ) kelimesi cemi müzekker kelimelere mülhaktır. Cemi müzekker sığa ve kelime yapısına uymayan ancak şartlar çerçevesinde cemi müzekkere katılmış bazı kelimeler vardır. (أَهْلُونَ) (أُولُو) (أَرْضُونَ) kelimeleri bunlardan bazılarıdır. Yirmi ilâ doksan arasındaki onluk sayılar da bu gruptandır ve irabı cemi müzekker sâlîme göre yapılır.³⁶⁰

(ذَرْعُهَا سَبْعُونَ) ibâresi (سِلْسِلَةٍ) kelimesinin sıfatıdır. (ذِرَاعاً) kelimesi ise (سَبْعُونَ) kelimesinden temyizdir.³⁶¹

(فَاسْلُكُوهُ) cümlesinde (فَا) atfî harfidir. (فَاسْلُكُوهُ) ifadesinin takdiri ise ‘أَسْلُكُوهُ’ ‘zincire vurun’ (أَدْخِلُوهُ) Ömer el-Ciblî ise ‘فِي سِلْسِلَةٍ’ ‘onu zincire vurun’ manalarını takdiri olarak vermiştir.³⁶²

2.9.Otuzüçüncü ve Otuzdördüncü Âyetler

إِنَّهُ كَانَ لَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ الْعَظِيمِ (٣٣) وَلَا يَحْضُ عَلَى طَعَامِ الْمَسْكِينِ (٣٤)

‘Çünkü o, azâmetli Allah’a îmân etmezdi. Yoksulu yedirmeye de teşvik etmezdi.’

(إِنَّهُ) Âyetinde (تَا) lîl için gelmiştir. Nitekim bir önceki âyetlerden sonra sanki şu soru sorulmuştur; ‘ne oldu da bu azâb ile azablandırılıyor’ bu âyet-i kerîmede ona binâen gelmiştir.³⁶³

(وَلَا يَحْضُ عَلَى طَعَامِ الْمَسْكِينِ) âyetinde (طَعَامِ) kelimesi mensûb mukadder bir mastar ile gelmeli, İbn Atiyye bu takdiri şöyle verir ‘وَلَا يَحْضُ عَلَى إِطْعَامِ طَعَامِ’ ‘yetimi bir besinle doyurmaya teşvik etmedi’ burada mukadder mastar

³⁶⁰ İbn Hişâm, Şerh katru’n-nedâ, a.g.e., s. 54,55,56.

³⁶¹ Mahmud Kâsım, a.g.e., s.377; ed-Durre, a.g.e., s.131.

³⁶² Hemezânî, a.g.e., s.521; Ahnef Yemenî, a.g.e., s.50.

³⁶³ Şirâzî, a.g.e., s.366; Hemezânî, a.e., s.521; ed-Durre, a.g.e., s.132.

(اطعام) kelimesidir.³⁶⁴ Hemezânî ise bu ibârede (اطعام) kelimesi için ‘hazfedilmiş muza’f’dır der. Yahut ikinci bir irâb; (مُسْكِين) kelimesi lafzen mecrûr mahallen mensûbdur, takdiri; ‘وَلَا يَخْضُ عَلَى طَعَامِ الْمُطْعِمِ الْمُسْكِينِ’ gibidir.³⁶⁵

2.10.Otuzbeşinci – Otuzyedinci Âyetler

فَلَيْسَ لَهُ الْيَوْمَ هُنَا حَمِيمٌ (٣٥) وَلَا طَعَامٌ إِلَّا مِنْ غِسْلِينٍ (٣٦)

لَا يَأْكُلُهُ إِلَّا الْخَاطِئُونَ (٣٧)

‘Artık bugün burada onun hiçbir yakın dostu yoktur. Gıslînden başka hiçbir yiyeceği de yok. Onu da ancak hata işleyenler yer.’

Âlûsî (لَيْسَ لَهُ الْيَوْمَ هُنَا حَمِيمٌ) âyet-i kerîmesinde “(لَيْسَ) ifadesi (لَيْسَ) nâkıs fiilinin haberidir aksi mümkün değildir” der. (لَيْسَ) nâkıs fiilinin ismi ise muahher olarak gelen (طَعَامٌ) kelimesidir.³⁶⁶ Burada (وَلَا طَعَامٌ إِلَّا مِنْ غِسْلِينٍ) âyetindeki (إِلَّا) edatının (لَيْسَ) nâkıs fiilinin haberi olması asla düşünülemez zira mana ‘وَلَا لَهُ طَعَامٌ هَا’ cehennem ehlinin başka yiyecekleri olacağı için bu anlam câiz değildir.³⁶⁷ Zîra cehennem ehlinin yiyecekleri şeyler farklı âyetlerde de zikredilmiştir.

إِنَّ شَجَرَتَ الرَّقُّومِ طَعَامُ الْآثِمِ

‘Şüphesiz ki o zakkûm ağacı, çokça günaha düşkün olanın yemeğidir.’³⁶⁸

لَيْسَ لَهُمْ طَعَامٌ إِلَّا مِنْ ضَرِيعٍ

‘Darî’ diken (zehirli bir diken) hariç yiyecekleri yoktur.’³⁶⁹

Bu âyet-i kerîmelerde cehennem ehlinin başka türlü yiyecekleri olduğuna delildir.

³⁶⁴ Kurtubî, a.g.e., s.211.

³⁶⁵ Hemezânî, a.g.e., s.521.

³⁶⁶ Âlûsî, a.g.e., s.402; Rav’a Nâcî, a.g.e., s.159.

³⁶⁷ Hemezânî, a.g.e., 522.

³⁶⁸ Duhân Sûresi, 43-44. Âyet-i Kerîme.

³⁶⁹ Gâşîye sûresi 6. Âyet-i Kerîme.

Cümlede (الْيَوْم) kelimesi zaman zarfı olup 'kıyâmet günü' manasındadır. Aslen (حَمِيم) kelimesine sıfat olacakken, (حَمِيم) kelimesine takaddüm ettiği için bu kelimeden hâl'dir.³⁷⁰

(إِلَّا مِنْ غَسْلِينَ) âyeti için takdîri rivâyetleri zikredecek olursak;

- 1.görüş; Ukberî âyetin takdirini şöyle vermiştir 'لَيْسَ لَهُ حَمِيمٌ إِلَّا مِنْ غَسْلِينَ وَلَا طَعَامٌ'³⁷¹
- 2.görüş; 'لَيْسَ لَهُ حَمِيمٌ إِلَّا مِنْ غَسْلِينَ' cümlesine vâkıf olmak için, bu görüşü destekleyenler (حَمِيم) kelimesi için (الماء الحار) 'kaynar su' derler. Bu sebepten anlam 'onun, irinden başka kaynar suyu olmayacak' şeklinde verilebilir.
- 3.görüş; 'وَلَا طَعَامٌ يَنْتَفِعُ بِهِ' 'faydalanacağı hiçbir yemek yoktur' görüşü ise son yorumdur.

Bu anlamların dışında (حَمِيم) kelimesi (صَدِيقٌ) manasındadır diyen müfessirlerimize göre burada 'istisnâ munkatı'³⁷² vardır. (غَسْلِينَ) kelimesine de (طَعَامٌ) manası verirler. (و لَا طَعَامٌ إِلَّا مِنْ غَسْلِينَ) âyetinde müstesna olan (طَعَامٌ) kelimesi, müstesna minh olan (غَسْلِينَ) 'irin' kelimesiyle aynı cinsten olmadığı için istisnânın çeşidi 'munkatı' dır. (لَا يَأْكُلُهُ إِلَّا الْخَاطِئُونَ) cümlesinde de (إِلَّا) istisnâ edatıdır.³⁷³

Âyet-i Kerîmedeki istisnâ munkatı' gramerde istisnâ muttasıl olarak da geçer. Bu tür istisna kuralında, müstesna ile müstesna minh ayrı cinsten gelir. (قَامَ الْقَوْمُ إِلَّا) 'at hariç bütün topluluk ayağa kalktı' cümlesinde müstesna olan (الْقَوْمُ) 'topluluk' kelimesi müstesna minh (حِصَانٌ) 'at' ile aynı cinsten değildir, dolayısıyla istisnâ munkatı' dır. Yine bu istisnaya en meşhur örnek şu âyet-i kerîmedir;

{فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى أَنْ يَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ}

'Onun üzerine melekler hepsi topluca secde ettiler. Ancak İbîs, secde edenlerle beraber olmaktan çekindi.'

³⁷⁰ ed-Durre, a.g.e., s.132.

³⁷¹ Ukberî, a.g.e.,1238.

³⁷² İstisna munkatı'.....

³⁷³ Hemezânî, a.g.e., s.522.

Âyet-i kerîmede müstesna olan (الْمَلَائِكَةُ) kelimesi, müstesna minh olan (إِبْلِيسَ) kelimesi ile aynı cinsten değildir. Zira melekler nurdan, şeytan ise ateşten yaratılmış bir varlıktır.³⁷⁴

Âyet-i kerîme de geçen (مِنْ) harfî ceri mecrûru ile (طَعَامٌ) kelimesine sıfattır. Gramerde zikredilen meşhur kural 'الْجُمْلُ بَعْدَ النِّكَرَاتِ الْجَامِدَةِ صِفَاتٌ' 'camid nekira kelimeden sonra gelen cümleler sıfattır' kuralı ile irâbı tamamlanmış olur.³⁷⁵

2.11.Otuzsekizinci – Kırküçüncü Ayetler

فَلَا أُقْسِمُ بِمَا تُبْصِرُونَ^(٣٨) وَمَا لَا تُبْصِرُونَ^(٣٩) إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ^(٤٠) وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ قَلِيلًا مَّا تُؤْمِنُونَ^(٤١) وَلَا بِقَوْلِ كَاهِنٍ قَلِيلًا مَّا تَذَكَّرُونَ^(٤٢) تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ^(٤٣)

'Hayır, yemîn ederim ki gördüğünüz şeylere, Görmediğiniz şeylerde; Muhakkak ki o şerefli bir elçinin okuduğu sözüdür. O bir şâir sözü de değildir. Ne kadar az inanırsınız. Bir kâhin sözü de değildir. Ne kadar az düşünüp ibret alırsınız. O âlemlerin Rabbi tarafından indirilmedir.'

Öncelikle burada (لَا أُقْسِمُ) ifadesi üzerinde duralım. İbn Hişâm Muğnî kitabında (لَا) edatıyla ilgili şöyle bilgiler vermiştir; Kur'ân-ı Kerîm'de geçen (لَا) edatları (نَافِيَةٌ) 'olumsuzluk' mu yahut (زَائِدَةٌ) 'fazlalık' mıdır diye ihtilaflar vardır. Birinci ihtilaf (لَا أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ)³⁷⁶ âyetindeki (لَا) edatı için gelmiştir; denilmiştir ki bu (لَا) edatı nefy içindir. Nefy olup olmaması hakkında iki ihtilâf doğmuştur;

Birinci ihtilâf: "Burada (لَا) edatı nefy olursa öldükten sonra diriliş inkâr edilmiş olur ve birçok âyete de zıttır dolayısıyla kabul edilemez" dendiği için (لَا) edatına 'kasem içeren isti'nâf edatı' manası verilmiştir, doğru olanda budur. Zira Kur'ân-ı Kerîm' de öncesi sonrasıyla bağlantılı olup cevabı başka sûrelerde olan birçok âyet vardır.

³⁷⁴ İbn Hişâm, Şerh katru'n-neda, a.g.e., s.303; Hicr Sûresi, 30. Âyet-i Kerîme.

³⁷⁵ Muhammed Es'ad, a.g.e., s.731.

³⁷⁶ Kiyâmeh Sûresi, 1. Âyet-i Kerîme.

وَقَالُوا يَا أَيُّهَا الَّذِي نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ

‘Birde “Ey o kendisine kitap indirilmiş olan! (Muhammed) Mutlaka sen delisin! dediler.³⁷⁷

Hicr sûresinde geçen bu âyet-i kerîmemizin cevabı kalem sûresinde gelmiştir;

مَا أَنْتَ بِنِعْمَتِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٌ

‘Sen, Rabbinin nimeti ile, mecnûn değilsin.³⁷⁸ Bu âyet-i kerîmedeki ifade ile hicr sûresinde iddiâ edilen sorunun cevabını görmek mümkündür.

İkinci ihtilâf: “Buradaki nefy kasemdir inşâî değil ihbârîdir, Zemahşerî de bu görüşü destekleyenler arasındadır.” (لا) edatı kasem olduğu zaman mana şöyle olur;

‘Allahu Teâla bir şeye ancak yüceliğini belirtmek pekiştirmek için kasem eder’.

Kasem ifade eden muâdili âyet-i kerîmeye örnek sunacak olursak;

فَلَا أُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ

‘Hayır! O yıldızların düştüğü yerlere yemîn ederim. Ve gerçekten o, bilseniz çok büyük bir yemîndir.³⁷⁹ Bu âyet-i kerîmede (لا) edatı kasem için gelmiştir.

فَلَا أُقْسِمُ بِرَبِّ الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ إِنَّا لَقَادِرُونَ

‘Artık o doğuların, batıların Rabbi için yemine ne hâcet! Şüphesiz ki, biz elbette güç yetireniz.³⁸⁰ Kezâ Meâric sûresinde geçen bu âyet-i kerimemizin de (لا) edatı ile kasem içerdiğini görmekteyiz.

(لا أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ) âyetinde bir diğer görüş (لا) harfinin zâid oluşudur ve cümlelerin takdir manası şöyle olur ‘kıyâmet gününe yemin olsun ki başıboş bırakılmayacaksınız’.

Âyet-i Kerîmemizde geçen (فَلَا أُقْسِمُ بِمَا تُبْصِرُونَ) terkinde (لا) nefy için yahut zâid olarak gelmiştir. Muhammaed Tâhâ ed-Durre’de nefydir der.³⁸¹ Nefy manası içerdiğinde âyet-i kerîme ‘hayır, yemin ederim ki gördüğünüz şeylere’ anlamını barındırır. Zâid olduğu zaman ise müfessirler ‘gördüğünüz şeylere yemin

³⁷⁷ Hicr Sûresi, 6. Âyet-i Kerîme.

³⁷⁸ Kalem Sûresi, 2. Âyet-i Kerîme.

³⁷⁹ Vâkıa Sûresi, 75-76. Âyet-i Kerîmeler.

³⁸⁰ Meâric sûresi, 40. Âyet-i Kerîme.

³⁸¹ Zuhaylî, a.g.e., s.97; ed-Durre, a.g.e., s.135.

olsun’ manasını verirler.³⁸² Kurtubî de (فَلَا أَقْسِمُ بِمَا تُبْصِرُونَ وَمَا لَا تُبْصِرُونَ) ayetlerine ‘görebildiğiniz ve göremediğiniz bütün eşyalara yemin olsun ki’ manasını verip, âyette geçen (لَا) edatının kasem olduğunu ifade etmiştir.³⁸³ Kurtubî’nin burada (مَا) edatına (أَشْيَاءٌ) manası verdiği görülmektedir. Katâde (مَا) edatı ‘bütün mahlukatı’ kapsar derken, tabîinden Atâ ibn Ebî Rebâh ‘kudretin eserleri’ manasını vermiştir. (بَا) harfî cerinin (الَّذِي) ismi mevsûluyle birleşmesi sebebiyle verilen diğer manalar; ‘ruhlar, dünya ve âhiret, ins ve cin ve melekler, nimetler’ vb. manalardır.³⁸⁴

er-Râzi ise âyet-i kerîmeye farklı bakış açısı getirenlerdendir. O buradaki (لَا) harfinin kasem olduğunu ifade etmekle birlikte (صَلَّة) manasını da ekler. Kasem olmakla birlikte sonraki âyet ile bağlantı kurduğu zaman âyet-i kerîmemizin takdiri;

لَا أَقْسِمُ عَلَى أَنَّ هَذَا الْقُرْآنَ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ

‘Yemin olsun ki muhakkak ki bu kur’ân, şerefli bir elçinin okuduğu sözüdür’ şeklinde takdir edilebilir.³⁸⁵

(إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ) âyet-i kerîmemizde (إِنَّ) müşebbeh fiilinden sonra gelen lââm harfî tekît lââmı’dır. Bu lââm mubtedânın başına gelen fethalı lââm harfî ile aynıdır. Bu lââm harfine ‘lâmu’l-ibtidâiyye’de denir. Benzer birkaç âyet-i kerîmeye göz atacak olursak (إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ) ve (إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ) âyetlerinde gelen lââm harfleri de tekît lââmı dır. (إِنَّ) müşebbeh fiili şeddeden soyutlanıp tahfif edilir ve âmil olması da olmaması da caizdir. İşte bu tekît lââmı (إِنَّ) edatı âmil olmadığı zaman ismin başına getirilir vâciptir.³⁸⁷

Yine bu âyet ile bağlantılı olan ve altını çizmemiz gereken bir diğer irab ayrıntısı 43. Âyet-i kerîmenin bu âyet ile ‘atıf’ ilişkisi içerisinde olmasıdır. (تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ) âyeti (إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ) âyetine atıftır. Âyet-i kerîmenin takdiri;

إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ وَهُوَ تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ

³⁸² Zuhaylî, a.e., s.100.

³⁸³ Kurtubî, a.g.e., s.212.

³⁸⁴ Âlûsî, a.g.e., 405.

³⁸⁵ Râzî, a.g.e., s.103.

³⁸⁶ Yâsin Sûresi, 3. Âyet-i Kerîme; Âl’i İmrân Sûresi, 62. Âyet-i Kerîme.

³⁸⁷ İbn Hişâm, Katru’n-nedâ, s.183.

(وَهُوَ) bağlacı ile takdîren atıf yapılmıştır.³⁸⁸

(لَيْسَ) nâkıs fiili (مَا) edatı hicaz ekolüne göre (وَمَا هُوَ بِقَوْلٍ شَاعِرٍ) âyetinde (مَا) edatı hicaz ekolüne göre (لَيْسَ) nâkıs fiili gibi amel edip ismini ref haberini naspeder. (مَا هَذَا بَشَرًا) ‘O beşer değildir’³⁸⁹ âyet-i kerîmemizi emsal verecek olursak (مَا) edatı (لَيْسَ) gibi amel edip, (هَذَا) ismi, (بَشَرًا) haberi olmuştur.

(هُوَ) haberi (لَيْسَ) manasında nefy edatımız olup, ismi, munfasıl zamir (قَوْلٍ) kelimesidir. (قَوْلٍ) sözcüğü (بِقَوْلٍ) ifadesinde lafzen mecrur görünse de mahallen merfudur.³⁹⁰ Cümlelerin takdîri ‘وَلَيْسَ هُوَ بِقَوْلٍ شَاعِرٍ’ şeklindedir. Sûremizin 41 ve 42. Âyet-i kerîmelerin sonunda geçen; (قَلِيلًا مَا تَذْكُرُونَ) ve (قَلِيلًا مَا تُؤْمِنُونَ) âyetlerinde gelen (مَا) harfleri zâiddir. Mana (قَلِيلًا تَذْكُرُونَ) ‘çok az inanıyor çok az tezekkür ediyorsunuz.’ şeklindedir.³⁹¹ Ebû Hayyân el-Endelûsî (قَلِيلًا) kelimesine mahzûf bir sıfat yahut mahzûf bir zaman takdîr edilebilir der. Hazfedilmiş olan sıfat şöyle takdîr edilir ‘تُؤْمِنُونَ قَلِيلًا’ hazfedilmiş zaman ise bu cümle ile takdîr edilebilir. (قَلِيلًا) kelimesini Burada irabı sahîh olmayan durum ise (قَلِيلًا) kelimesini nasb olarak görmektir. Zira bu durumda (مَا) nâfiye ile (تُؤْمِنُونَ) fiili mudmar-gizli olması gerekir. Âyetin takdîri (قَلِيلًا مَا تُؤْمِنُونَ) olur ki irâb yapılırken fiilin yahut (مَا) nefy edatının mahzûf olması câiz değildir.³⁹²

Zemahşerî ise “buradaki (قَلِيلًا) sözcüğünden kasıt adem-yokluk dur” der. Cümlelerin takdîri ‘لَا تُؤْمِنُونَ وَلَا تَذْكُرُونَ الْبَيِّنَاتِ’ ‘asla îmân etmiyor, Allah’ı zikretmiyorsunuz’ olarak verilir.³⁹³

³⁸⁸ Kurtubî, a.g.e., s.214.

³⁸⁹ Yûsuf Sûresi 31. Âyet-i Kerîme; İbn Hişâm, Katru’n-nedâ, s.172.

³⁹⁰ Rav’a Nâcî, a.g.e., s.161.

³⁹¹ Kurtubî, a.g.e., s.213.

³⁹² Ebû Hayyân, a.g.e., s.321.

³⁹³ Zemahşerî, a.g.e., s.453.

2.12. Kırkdördüncü – Kırkyedinci Âyetler

وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ (٤٤) لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ (٤٥) ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ (٤٦)

فَمَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ (٤٧)

‘O, bize karşı bazı lafları uydurmaya kalkışsaydı, Elbette Biz onu, ondan dolayı yeminiyle yakalar (kuvvetle tutar hıncımızı alır)’dık. Sonra da, onun can damarını keser atardık. O zaman sizden hiçbiriniz, ona siper de olamazdınız.’

(تَقَوَّلَ) fiilinde ise cezmetmeyen şart edatıdır sükûn üzere mebnîdir. (لَوْ) zamir (هُوَ) Rasulullâh (s.a.v)’e rücû eder.³⁹⁴ Ancak Bahru’l-muhîr yazarı Ebû Hayyân, el-Lubâb yazarı İbn Âdil ed-Dimeşkî teedduben burada cümleyi farklı takdir edip fâilin Hz. Peygamber olmadığını ifade ederler. Bu bağlamda cümleyi şu şekilde değerlendirebiliriz; (تَقَوَّلَ) fiilindeki gizli zamir Rasûlullâh (s.a.v)’e değil de onun dışında bir (مُنْقَوْلٍ)’e döner demişlerdir. Buradaki gizli zaminin takdîrini de (وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا مُنْقَوْلٌ) olarak vermişlerdir. Bu durumda cümlenin takdîri ‘şayet laf uyduran birisi hakkımızda bir şey uydurursa’ olarak verilir. Hz. Peygamber’den böyle bir şey sâdır olması imkânsız olacağı için bu manaya engel olmayı kendilerine farz görmüşlerdir. Âyette geçen (بَعْضَ) kelimesi için ise meful bih yahut nâib meful mutlak olabilir başka irâb şekli câiz değildir denmiştir.³⁹⁵

(لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ) âyetinde geçen (لَا) harfî bir önceki şart cümlesinin cevabında râbıt için gelmiştir. (لَأَخَذْنَا) cümlesi ise şart cümlesinin cevabıdır irabda yeri yoktur.³⁹⁶

(بِالْيَمِينِ) ifadesinde (بِ) harfî muekkededir. Cümlenin takdiri ‘لَأَخَذْنَا بِيَمِينِهِ وَ’ ‘onun gücünü alıp âciz bıraktık’ manası ile vurgu yapılmaktadır. (يَمِينِ) kelimesi ‘güç- kuvvet’ manasına gelir âyet-i kerîmede de buna dikkat çekilmiştir. Başka bir misâl ile örneklendirecek olursak ‘خُذْ بِيَمِينِهِ فَأَخْرِجْهُ’ ‘onu sağından

³⁹⁴ İbn Âdil el-Hanbelî, a.g.e., s.501; Ebû Hayyân, a.g.e., s.340; Muhammed Es’ad, a.g.e., s.733.

³⁹⁵ ed-Durre, a.g.e., 138.

³⁹⁶ Muhammed Es’ad, a.g.e., s.162.

(*kuvvetinden*) *yakala ve çıkart*’ cümlesiyle açıklık getirmiş oluruz.³⁹⁷ (مِنْ) harfî cümlede ‘sıla’ ifade eder ve zâiddir. Yani cümle ‘لَا خَذْنَاهُ بِالْقُوَّةِ’ takdîrindedir.³⁹⁸

(الْيَمِينِ) kelimesi ise (أَخَذْنَا) fiiline muteallıktır. Fâil yahut mefulden hâl’dir, irabı da yapılmıştır. Sâbûnî³⁹⁹ âyet-i kerîmenin takdîrini ‘لَا نَنْقَمْنَا مِنْهُ بِقُوَّتِنَا وَ قُدْرَتِنَا’ bu şekilde verir. (ثُمَّ لَقَطْنَا) âyeti ise (لَا خَذْنَاهُ) âyetine ma’tufdur.⁴⁰⁰

(مَا) edatı daha önce bahsettiğimiz hicâz ekolüne göre (لَيْسَ) manasındadır. Cümlelerin takdîri ‘لَيْسَ مِنْكُمْ’ ‘sizden hiçbir kimse ona bunu yapmamıza engel değildir’ bu mana ile verilebilir.⁴⁰¹ (مَا) harfinin ismi (مِنْ أَحَدٍ) haberi ise (حَاجِرِينَ) kelimesidir. Zira (أَحَدٌ) kelimesi tekil, çoğul, müzekker-müennes, umum her şeye uygundur. Kur’ân-ı Kerîm’de benzer örneklere değinecek olursak; (لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ)⁴⁰² burada (أَحَدٍ) kelimesinin mahzûf olan sıfatına muteallık olan (رُسُلِهِ) kelimesi cemi’ ve müzekker bir kelimedir. Bir diğer örneğimiz (لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ)⁴⁰³ bu âyet-i kerîmemizde de (أَحَدٌ) kelimesi yine mahzûf bir sıfatıyla (نِسَاءً) kelimesini kendisine taalluk ettirmiştir. (نِسَاءً) kelimesi ise ‘رُسُلٌ’ kelimesinden farklı olarak müennes ve çoğuldur.⁴⁰⁴

el-Ferrâ, ebû Ubeyde ve ez-Zeccâc ise “(حَاجِرِينَ) kelimesi (أَحَدٌ) kelimesine sıfat olarak gelmiştir” der. Cümlelerin takdîrini ise şöyle verirler ‘فَمَا مِنْكُمْ قَوْمٌ يَخْجُرُونَ’ Ukberî ise et-Tibyân kitabında âyet-i kerîmenin irâbî değerlendirmesini biraz daha farklı yapmıştır. Ukberî’ye göre (فَمَا مِنْكُمْ) ifadesinde (مِنْ) harfî zâiddir. (أَحَدٌ) kelimesi mubtedâ olup haber için de iki ihtilâf vardır:

Birinci ihtilâf;

³⁹⁷ Ahnef Yemenî, a.g.e., s.56.

³⁹⁸ Kurtubî, a.g.e., s.214.

³⁹⁹ Sâbûnî, a.g.e. s.439.

⁴⁰⁰ Ukberî, a.g.e., s.1238; Hemezânî, a.g.e., s.522.

⁴⁰¹ et-Tefsîru’l-Basît, s.194.

⁴⁰² Bakara Sûresi, 285. Âyet-i Kerîme.

⁴⁰³ Ahzâb Sûresi, 32. Âyet-i Kerîme.

⁴⁰⁴ Hemezânî, a.g.e., s.522.

___ (أَحَدٌ) kelimesi (حَاجِزِينَ) kelimesinin haberidir.

İkinci ihtilâf ise;

___ (مِنْكُمْ) ifadesi (أَحَدٌ) kelimesinin haberidir.⁴⁰⁵ Bu irâbın takdîrini de ibn Âdil Dimeşkî şöyle vermiştir;

مَا أَحَدٌ مِنْكُمْ يَحْجُزُهُ عَمَّا نُرِيدُهُ⁴⁰⁶

2.13. Kırk sekizinci – Elli ikinci Ayetler

وَإِنَّهُ لَتَذْكُرَةٌ لِلْمُتَّقِينَ (٤٨) وَإِنَّا لَنَعْلَمُ أَنَّ مِنْكُمْ مُكَذِّبِينَ (٤٩) وَإِنَّهُ لَحَسْرَةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ (٥٠) وَإِنَّهُ لَحَقُّ الْيَقِينِ (٥١) فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ (٥٢)

‘Doğrusu o, takvâ sahipleri için bir öğüttür. Aranızda yalanlayanlar olduğunu da elbette biliriz biz. Ve şüphesiz ki o, kâfirler için bir hasrettir. Ve muhakkak ki o kesin bilginin gerçeğidir. O halde büyük rabbini adı ile teşbih et.’

(إِنَّ) âyet-i kerîmelerinde geçen (وَ إِنَّهُ لَحَسْرَةٌ) ve (وَ إِنَّهُ لَتَذْكُرَةٌ) müşebbeh harfinden sonra gelen bütün lâmlar tekîd lâmidir. (إِنَّ) müşebbeh harfi ile gelen (هَا) zamiri (إِنَّ) müşebbeh fiilinin ismi olup takdîri ‘Kur’ân-ı Kerîm’ yahut Rasulullâh (s.a.v.)’dir. (تَذْكُرَةٌ) kelimesi ise haberidir. Burada takdîri kur’ân-ı kerîm olarak aldığımızda nazîri olan âyet-i kerîme (فِيهِ هُدًى لِلْمُتَّقِينَ)⁴⁰⁷ ‘O Kur’ân muttakîler için bir öğüttür’ anlamını taşır. Şayet takdîri Rasulullâh (s.a.v.) olarak verirse ‘هُوَ تَذْكُرَةٌ وَرَحْمَةٌ وَنَجَاةٌ’ anlamını vermek daha doğru olacaktır.⁴⁰⁸

(لَا مُ) (لَا م) harfi (وَإِنَّا لَنَعْلَمُ أَنَّ مِنْكُمْ مُكَذِّبِينَ) âyet-i kerîmesinde te’kîd lâmı olan (لَا م) harfi (لَا م) olarak da isimlendirilir. (لَا م) edatında bulunan (لَا م) muttasıl zamiri (لَا م) edatının ismi, (لَا م) cümlesi ise haberidir. Rabi’ burada yalanlanan şeyin ‘Kur’ân-ı

⁴⁰⁵ et-Tefsîru’l-Basît, s.194; Ukberî, a.g.e., s.1238.

⁴⁰⁶ İbn Âdil el-Hanbelî, a.g.e., s.504.

⁴⁰⁷ Bakara Sûresi, 2. Âyet-i Kerîme; Razi, a.g.e., s.105.

⁴⁰⁸ Kurtubî, a.g.e., 216; Hemezânî, a.g.e., s.523.

Kerîm'olduğunu söylerken, Muhammed Tâhâ ed-Durre “*Rasulullâh (s.a.v.)’i yalanlıyorlar*” der. Âlûsî ise “*burada hitap Müslümanları da kapsar ve mana ‘ إِنَّ مِنْهُمْ نَاسًا سَيَكْفُرُونَ بِالْقُرْآنِ ’ ‘muhakkak ki onların arasında kur’ân-ı kerîmi yalanlayacaklar olacaktır’ bu şekilde verilir*” demiştir.⁴⁰⁹

(وَ إِنَّهُ لَحَسْرَةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ) burada geçen (لَحَسْرَةٌ) kelimesi için farklı yorumlar vardır. Öncelikle Râzî (إِنَّهُ) terkibi neye rücû eder sorusunu sorar ve iki görüş belirtir.

Birincisi görüş:

(وَ إِنَّ نَزَلَ الْقُرْآنَ) terkibi ‘Kur’ân-ı Kerîm’e rücû eder ve sanki mâna ‘ إِنَّ نَزَلَ الْقُرْآنَ ’ demektir. Ancak dünya hayatında müminlerin diyarını gördükleri vakit, yâhut kıyâmet günü inananların sevaplarına şâhit olduklarında, bu pişmanlık doğacaktır. Âlûsî de bu görüşe katılır.

İkincisi görüş:

Mukâtil şöyle der “*Kur’ân-ı Kerîmi yalanlamaları onlar için pişmanlıktır.*” (وَ إِنَّا لَنَعْلَمُ) âyet-i kerîmesi de buna delildir. el-Lubâb kitabının yazarı ibn Âdil ed-Dimeşkî de bu görüşe katılır.⁴¹⁰ İbn Abbâs’da “*şâyet îmân etmezlerse Kur’ân-ı Kerîm kıyâmet günü onlar için büyük pişmanlık olacaktır*” der.⁴¹¹

(وَ إِنَّهُ لَحَقُّ الْيَقِينِ) âyet-i kerîmesinde (وَ إِنَّهُ) harfî müşebbehe’de bulunan (وَ) zamiri ‘Kur’ânı Kerîm’e’ rücû eder. Dolayısıyla bir önceki âyetimiz ile mana ilişkisi kuracak olursak;

‘حَقًّا يَقِينًا لَيَكُونَنَّ ذَلِكَ حَسْرَةً عَلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ’

Anlamını çıkarmak mümkündür. Ayrıca ibn Abbâs “*âyet-i kerîmenin irâbı yapılırken (الْيَقِينِ) kelimesinin izâfetten başka şekilde irâbı yapılamayacağını, şâyet sıfat olma ihtimali olsaydı izâfet durumunun câiz olmayacağını*” belirtir.⁴¹²

⁴⁰⁹ Âlûsî, a.g.e., s.411; ed-Durre, a.g.e., s.140; Kurtubî, a.g.e., s.216.

⁴¹⁰ Râzî, a.g.e., s.106; ed-Durre, a.g.e., s.140; Âlûsî, a.g.e., s.411; ibn Âdil el-Hanbelî, a.g.e., s.504.

⁴¹¹ el-Vâhidî, a.g.e., s.195.

⁴¹² Kurtubî, a.g.e., s.217; Hemezanî, a.g.e., s.523; Rav’a Nâcî, a.g.e., s.164.

(فَا) isti'nâf harfîyle isti'nâfî cümle olan bu âyet-i kerîmede (سَبَّحَ) fiili (بَا) zâid harfî ile gelmiştir. Zira (سَبَّحَ) fiili her daim bir harfe taaddî etmeyebilir.

سَبَّحَ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى

وَتُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا

Örnek âyetlerinde olduğu gibi.⁴¹³ (اسْمُ) kelimesi (سَبَّحَ) fiilinin mefulu, (رَبِّ) ise mudâfun ileyh olarak gelmiştir. Allahu Teâla'nın (الْعَظِيمِ) sıfatı (رَبِّ) kelimesine sıfattır. Cümle isti'nâfî olduğu için irabda yeri yoktur. Muhammed Tâhâ ed-Durre ise bu cümleye farklı bir irâbî açıklama getirmiştir. Şöyle ki Ona göre (فَسَبَّحَ) fiilinin başında gelen (فَا) harfî fâsihadır. Çünkü takdir edilmiş şart cümlesinin açıklmasını yapıyor. Cümlenin takdîri ise 'وَ إِذَا كَانَ مَا ذُكِرَ حَاصِلًا وَ وَاِقِعًا فَسَبَّحَ' bu şekildedir. Görüldüğü üzere bu cümle şart cümlesinin cevabı olduğu için de irâbda yeri yoktur.

414

⁴¹³ A'lâ sûresi, 1. Âyet-i Kerîme; Fetih sûresi 9. Âyet-i Kerîme.

⁴¹⁴ Rav'a Nâcî, a.g.e., s.164; ed-Durre, a.g.e., s.141.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÛRENİN BELÂGAT İLMİ AÇISINDAN TAHLİLİ

Kelâmı, ‘*edebî sanatlara uygun olarak söylemek*’ manasına gelen belâgat ilminin sahası çok geniştir. Âyet-i Kerîmelerin daha iyi anlaşılmasını sağlamak amaçlı ilk devir müfessirleri Mecâzu’l-Kur’ân, Garîbu’l-Kur’ân, Meânî’l-Kur’ân vb. eserler telif etmişlerdir. Gayesi Âyet-i Kerîmelerin daha iyi anlaşılmasını sağlamak olan bu çalışmalarda teşbîh, mecâz, istiâre vb. edebî sanatlara da yer verilmiştir.

Sonraları daha düzenli bir hale getirilmiş olan bu ilim dalı âyet-hadîs-şiirlerden faydalanılıp ve onlara daha geniş açıklamalar getirilip kapsamlı bir ilim dalı oluşturulmuştur. Bu ilmin en önemli üç unsuru olan Beyân ilmi, Bedî’ ilmi ve Meânî ilmi, bünyesinde birçok ‘*nahiv ilmi*’ni barındırır. Dolayısıyla nahiv ilmini belâgat ilminin sahasında Kur’ân-ı Kerîm’den yararlanarak, âyetlerdeki teşbîh, mecâz, kinâye gibi birçok edebî sanata değindiğini görmekteyiz.

Meânî ilmi, sözün yer ve zamana uygun olmasına dair kuralları ele alan ilim dalıdır. Belâgatın temeli ve dil ilimlerinin en önemlisi bu ilimdir. Bu sebeple meânî ve nahiv birbirini tamamlayan iki ilim dalıdır.⁴¹⁵

Beyân ilmi ise, maksadı açık bir şekilde ve değişik yollarla ifade etme usûllerini inceleyen ilim dalıdır.

Bedî’ ilmi, muktezâ-yı hale uygun fasih sözü, nasıl güzelleştireceğimizi öğreten ilim dalıdır.

Çalışmamızın son bölümü olan bu bölümde, incelediğimiz sûrenin âyet-i kerîmelerinde geçen edebî sanatlar önce îzâh edilip sonrasında edebî sanatın bulunduğu âyet yahut âyetler sırasıyla incelenecektir.

⁴¹⁵ Prof. Dr. Ali Bulut, **Belâgat-ı Muyessera / Meânî, Beyân, Bedî’**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016, s.19.

3.1. İTNÂB

İtnâb sanatı, bir fayda sebebiyle manada lafzı ziyadeleştirmek demektir. İnsanların alışık olduğu lafızlardan daha fazla lafızla maksadı ifade etmektir. İtnâb çeşitli sebeplerden dolayı yapılabilir.⁴¹⁶ Başlıcaları;

- Özel lafzı genele atfederek,
- Genel lafzı özele atfederek,
- Kapalı olan bir manayı îzâh etmek,
- Tekrar,
- İ'tirâz,
- Tezyîl, bir cümle peşinden tekîl için başka bir cümle daha getirmek.

Belâgat ilminde özel lafzı genele atfetmek; özel olan lafzın önemine ve faziletine dikkat çekerek zikretmektir. Örneğin;

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ (۲۳۸)

“Namazlara, özellikle orta namaza dikkat edin.”⁴¹⁷ Âyet-i kerimesinde ‘namazlar’ lafzından sonra ikinci namazının zikredilmesi bu namazın faziletini gösterir.

Genel lafzı özele atfetmek ise; özel lafzın önemine ve üstünlüğüne dikkat çekildiği durumlardır. Âyet-i kerîmemizde;

رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِي مُؤْمِنًا وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَارًا (۲۸)

“Rabbim! Beni, anamı, babamı, evime mümin olarak gireni, (ve diğer bütün) mü'min erkek ve kadınları bağışla.”⁴¹⁸ Hz. Nûh (a.s.) kendisinden başlayarak

⁴¹⁶ Ali Cârîm, Mustafa Emîn, *el-Belâğatu'l-vâdiha fi'l-beyân ve'l-meânî ve'l-bedî'*, Dâru'n-numân, Dimeşk, Eylûl 2003, s.456.

⁴¹⁷ Bakara Sûresi, 238. Âyet-i Kerîme.

⁴¹⁸ Nûh Sûresi, 28. Âyet-i kerîme.

sırasıyla ana babasına evine giren müminlere duâ ettikten sonra, bütün müminleri özel duasına-lafza atfetmiştir.

Kapalı olan bir manayı îzâh etmek; mananın muhatap tarafından daha iyi anlaşılması ve öğrenme zevkinin artması için mubhem bir ifâdeyi açıklamaktır.⁴¹⁹ Âyet-i Kerîme'de;

فَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ أَنْ اصْنَعْ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحَيْنَا (٢٧)

*'Bunun üzerine biz de ona şöyle vahyettik: bizim nezaretimiz altında ve vahyimiz ile gemiyi yap.'*⁴²⁰

Burada hz. Nûh (a.s.)'a vahyedilen hükmün ne olduğu, (أَنْ) edatından sonra gelen (أَصْنَعْ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحَيْنَا) "bizim nezâretimiz altında ve vahyimiz ile gemiyi yap" âyetiyle îzâh edilmiştir.

İtnâb da tekrar üslûbu, manayı pekiştirmek için, pişmalık ve uyarı, bölümü uzatma amaçlı tekrarlar yapılabilir.⁴²¹ Manayı pekiştirerek cümle tekrarı yapılan üslûbumuza şu örneği verebiliriz;

فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا (٥) إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا (٦)

*'Muhakkak ki her güçlükle beraber bir kolaylık vardır. Gerçekten her güçlükle beraber bir kolaylık vardır.'*⁴²²

İtirâz usûlü ise, iki cümle arasına getirilen irâbda mahallî olmayan ara cümledir. (مَرِضَ شَفَاهُ اللَّهُ ابْنِي) cümlesine (شَفَاهُ اللَّهُ) itirâzî cümlesi eklendiğinde (مَرِضَ شَفَاهُ اللَّهُ ابْنِي) cümlesi oluşur ki terkîb daha belîğ bir hâl alır.

Tezyîl üslûbunu 2 kısımda işleyebiliriz;

a. Atasözü gibi kullanılanlar:

وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا (٨١)

*"De ki: hak geldi bâtil yok oldu. Şüphesiz bâtil yok olmaya mahkumdur."*⁴²³

Âyet-i Kerîmenin ikinci kısmı, ilk bölümü tekît etme amaçlı peşi sıra getirilmiştir.

⁴¹⁹ Prof. Dr. Ali Bulut, **Belâgat Terimleri Sözlüğü**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015, s.246, 247; Allâme Muhakkık Saduddîn Teftezânî, **Muhtasaru'l-meânî fi'l-belâğa**, Dâru'l-kutubu'l-ilmiyye, Beyrût- Lübnân, 2016, s.264.

⁴²⁰ Mu'minûn Sûresi, 27. Âyet-i Kerîme.

⁴²¹ Cârîm ve Emîn, **a.g.e.**, s.456.

⁴²² İnşirâh sûresi, 5-6. Âyet-i kerîme.

⁴²³ İsrâ sûresi, 81. Âyet-i Kerîme.

b. Atasözü gibi yaygınlaşmamış olanlar:

وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ أَفَإِنْ مِتَّ فَهُمْ الْخَالِدُونَ (٣٤) كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ

‘Biz, senden önce de hiçbir beşere ebedîlik vermedik. Şimdi sen ölürsen, sanki onlar ebedî mi kalacaklar? Her can ölümü tadacaktır.’⁴²⁴

Bu âyet-i kerîmede ‘şimdi sen ölürsen, sanki onlar ebedî mi kalacaklar’ kısmı birinci tezyîldir ve atasözü gibi yaygınlık kazanmamıştır. ‘Her can ölümü tadacaktır’ cümlesi ise ikinci tezyîl olup, atasözü gibi yaygınlık kazanmıştır.

Hâkka sûresinde itnâb bulunan âyetler yalnızca 1 ve 2. Âyetlerdir.

الْحَاقَّةُ مَا الْحَاقَّةُ

‘Gerçekleşmesi muhakkak olan (Hâkka). Nedir o gerçekleşmesi muhakkak olan (Hâkka)?’

Âyet-i Kerîme’de (حَاقَّة) ismi, o günün dehşetini ve azâmetini anlatmak için tekrar edilmekle itnâb yapılmıştır.⁴²⁵ Sâbûnî ise itnâb sebebini “korkutmak ve saygı uyandırmak için, (حَاقَّة) ismi tekrar edilerek itnâb yapılmıştır” der. Muhyiddîn Dervîş ise burada (الْحَاقَّةُ مَا هِيَ الْحَاقَّةُ) demektir, “yani (هِيَ) zamirinin eklenmemiş olması “korkuyu artırmak” ile ilişkilendirilebilir” der.⁴²⁶

3.2. İSNÂD

Sözlükte bir söz, haber ya da suçu birisine nisbet etmek, yüklemek, dayamak gibi anlamlara gelmektedir. Kelimeler tek tek ele alındığında tam bir anlam (hüküm) ifâde etmez. Tam bir anlam ifâde edebilmesi için kelimelerin birbirine bağlanması gerekir. İşte belâğat âlimleri kelimeler arasındaki bu anlam ilişkisine ‘isnâd’ adını verirler.⁴²⁷

Sûremizin 1 ve 2. Âyetleri olan;

الْحَاقَّةُ مَا الْحَاقَّةُ

⁴²⁴ Enbiyâ sûresi, 34-35. Âyet-i Kerîme.

⁴²⁵ Zuhaylî, a.g.e., s.80.

⁴²⁶ Sâbûnî, a.g.e., s.44; Dervîş, a.g.e., s.47.

⁴²⁷ Bulut Ali, a.g.e., s.34.

İfâdesinde ise isnâd sanatının 2.kısmı olan zamana bağlı mecâzî bir isnâd vardır. Nasıl ki (عَبْدُ اللَّهِ لَيْلُهُ قَائِمٌ) (لَيْلٌ قَائِمٌ) ‘Abdullah’ın gecesî kâim’ terkibinde ibâdet geceye isnâd edilmişse -ki aslında ibâdeti gerçekleştiren Abdullahtır- (الْحَاقَّةُ مَا الْحَاقَّةُ) terkibinde de ‘gerçekleşecek olan şey’ ile dünyada inkâr edilen öldükten sonra dirilişe, kıyâmet gününe isnâd vardır. Zîra kıyâmet günü tam manası ile müşâhede edilecektir.⁴²⁸

Bir diğer mecâzî isnâd;

فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ نَفْخَةٌ وَاحِدَةٌ

Âyet-i kerîmesindedir. Beyân ilminin güzel üslûbundan olan fâilin hazfedilip fiile isnâd edilmesi mecâzî isnâdı karşımıza çıkarmaktadır. Zîra gerçek fâil⁴²⁹ zikredilmeyip, fiilin (نُفِخَ) ile meçhul kullanımı ve (نَفْخَةٌ) nâibi fâili ile kıyâmet günü tablolarından bir tanesi sûra üflenmeye isnâd edilerek anlatılmıştır. Sarf ilminde fiilin meçhûl olarak inşâsını nahiv ilminde nâibu fâilin hükümlerini görürüz peki isnâdın mecâzî bir sanatı olan fâil neden hazfedilir? Belâğatçılar fâilin hazfedilmesini çoğu zaman korku, bilgi yahut bilgisizlik ile ilişkilendirmişlerdir.⁴³⁰

3.3. LEFF-Ü NEŞİR

Sözlükte toplama bükme anlamına gelen leff ile “dağıtma, yayma” manasındaki neşir kelimelerinden oluşur. Kuruluş ve dizilişe ilgili anlama güzellik katan söz sanatlarındandır. Bu sanatta önce iki veya daha fazla unsur ayrı ayrı yahut icmâlen zikredilir, sonra herbiriyle ilgili ayrı öğeler getirilir.

Leff-ü neşir’i mufassal ve mücmel olarak ikiye ayırabiliriz;

1. Mufassal leff-ü neşir:

Mufassal leff-ü neşir’i iki grupta inceleyebiliriz.

- a. Mürettep /Düzenli: Lafızlar hangi sıraya göre düzenlenmişse, onlara âit özelliklerin de aynı sıraya göre düzenlenmesidir. Örneğin;

وَمِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (٧٣)

⁴²⁸ Dervîş, a.g.e.; s.47; Bulut Ali, a.g.e., s.148.

⁴²⁹ Müfessirler burada mahzûf olan kelimenin takdîri, şayet kıyâmet halleri ile ilgiliyse Allahu Teâla yahut meleklerinden bir melek olarak açıklanabilir demişlerdir.

⁴³⁰ Dervîş, a.g.e., s.51.

‘Rahmetinden dolayı, Allah, geceyi ve gündüzü yarattı ki geceleyin dinlenesiniz, (gündüzün) ise O’nun lütfundan (rızkınızı) arayasınız.’⁴³¹ Âyette gece ve gündüz zikredildikten sonra sırasıyla onlara âit özellikler zikredilmiştir.

- b. Müşevveş /Düzensiz: Leff-ü neşrin bu örneğinde ise lafızlar zikredildikten sonra, onlara ait özelliklerin karışık yahut tersten zikredilmesidir. Burada da örnek olarak şu âyet-i kerîmeyi inceleyebiliriz;

يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَكْفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ (۱۰۶) وَأَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَةِ اللَّهِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (۱۰۷)

‘O gün bazı yüzler ağarır, bazı yüzler kararır, yüzleri kararanlara, “îmânınızdan sonra inkâr ettiniz, öyle mi? öyle ise inkâr etmenize karşılık azâbı tadın” denilir. Yüzleri ağaranlar ise Allah’ın rahmeti içindedirler. Onlar orada ebedi kalacaklardır.’⁴³²

Âyet-i kerîmede yüzleri ağaranlardan sonra da yüzleri kararanlardan bahsedilmiştir. Âyetin devamında ise tam tersi, önce yüzleri kararacaklardan, sonra da yüzleri ağaracaklardan behsedilmiştir.

2. Mücmel leff-ü Neşir

İcmâlî leff-ü neşir de diyecğimiz bu üslûp; lafızlar zikredildikten sonra onlara âit özelliklerin tek tek değil de hepsini kapsayan bir lafızla zikredilmesidir. Âyet-i kerîmede;

وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى (۱۱۱)

‘Dediler ki: cennete Yahûdî veya Hristiyanların dışında hiçbir kimse asla girmeyecektir.’⁴³³

Hâkka sûresinde Leff-ü neşrin sadece ‘leff-ü neşir müretteb’ sanatı mevcuttur. Bu sanat sûrenin 4,5 ve 6.âyetlerini kapsar.

كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِالنَّارِ

⁴³¹ Kasas sûresi, 73.Âyet-i Kerîme.

⁴³² Âl-i İmrân sûresi, 106-107. Âyet-i kerîme.

⁴³³ Bakara sûresi, 111. Âyet-i kerîme.

‘Semûd ve âd kavimleri kıyâmeti yalanladılar.’

Semûd ve Âd kavimlerinin durumu anlatıldıktan sonra;

*‘Semûd’a gelince, onlar aşırı şiddetli olan (bir ses) ile (tâğiye) helâk edildiler. Âd’a gelince onlar da ıslıklı ve azgın bir fırtına (sarsar) ile helâk edildiler.’*Bu âyetler ile kavimlerin ne şekilde helâk edildikleri açıklanmıştır. Böylece daha fazla açıklama yapmak maksadıyla icmâlden sonra tafsîl yapılmıştır.⁴³⁴

3.4. KASR- TAHSÎS

Sözlükte ‘hapsetmek, kısaltmak, daraltmak engellemek’ anlamlarına gelen kasr, terim olarak ise bir ifade içinde bir kelime veya kelime grubuna özel bir yolla tahsîs edilmesi ve sadece onu belirtmesini ifade eder. Hasr ve tahsîs terimleri de kasr ile aynı anlamda kullanılmaktadır.⁴³⁵ Kasrın birçok yolu vardır, bunlar arasında en önemli sayılabilecek 4 tanesi ise sırasıyla şöyledir;

1. (إِنَّمَا) edatı
2. Nefy + istisnâ edatı
3. Atıf
4. Takdîm.

Sûremizde geçen âyet-i kerîmemiz tahsîsin takdîm yolu ile ilgilidir. Çünkü takdîm cümlede sonra gelmesi gereken bir öğeyi diğerinin önüne almak şeklinde gerçekleşir. Örneğin; (أَنَا مُسْلِمٌ) demek yerine (مُسْلِمٌ أَنَا), (قَرَأْتُ الْكِتَابَ) demek yerine (الْكِتَابَ قَرَأْتُ) derler. Bu türe verilecek en güzel örneklerden biri de şüphesiz Fâtiha suresinde geçen (إِلَيْكَ نَعْبُدُ) âyet-i kerîmesidir. Burada mâmul öne alınmak sûretiyle, kulluğun sadece Allah’a yapılacağı ifade edilmiştir. (نَمُّ الْجَحِيمِ) âyetinde ise (الْجَحِيمِ) kelimesinin takdîminden de anlıyoruz ki cehîm orada yaşanacak en zorlu yerlerden biridir ve bu sebepten (نَصْلِيَّة) ifâdesinin önüne geçmiştir.⁴³⁶

⁴³⁴ Sâbûnî, a.g.e., s.44; Zuhaylî, a.g.e., s.81.

⁴³⁵ Bulut Ali, a.g.e., s.253.

⁴³⁶ Dervîş, a.g.e., s.59; Bulut Ali, a.g.e., s.263, 264.

ثُمَّ فِي سِلْسِلَةٍ ذَرْعُهَا سَبْعُونَ ذِرَاعاً فَاسْلُكُوهُ

‘Sonra uzunluğu yetmiş arşın olan zincire vurun onu.’

İbâresinde ise, burada (سَبْعُونَ ذِرَاعاً) terkîbi ile uzunluk vasfına mübâlağa yapma amaçlı tahsis yapılmıştır. Zîra zincir uzadıkça sıkıntı şiddetlenir, azâb çoğalır.⁴³⁷

3.5. TEŞBÎH

Teşbîh, bir veya birden fazla vasıfta benzerlik bulunan iki şeyin birini diğerine benzetmektir.

İçerisinde letâfet ve güzellik barındıran bu sanatın dört temel unsuru vardır. Bunlar; müşebbeh (benzeyen), müşebbeh bih (kendisine benzetilen), vech-i şebbeh (benzeme yönü), ve teşbîh edatıdır. Teşbîh edatları (ك) ve (كَانَ)’dir. Bunun dışında teşbîh için kullanılan isimler ve fiillerde bulunmaktadır.⁴³⁸ Teşbîh edatlarına Kur’ân-ı Kerîm’den örnek verecek olursak;

وَمَا أَمُرُ السَّاعَةِ إِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ (٧٧)

‘Kıyâmetin kopması ise, göz açıp kapama gibi veya daha az bir zamandan ibârettir.’⁴³⁹

Âyet-i Kerîmede kıyâmetin kopma esnasındaki zamanı, göz açıp kapamaya benzetilmiştir. Bir de müşebbeh ve müşebbeh bihin zikredildiği benzeme yönü ve edatın zikredilmediği bir tür vardır ki ‘teşbîh-i belîğ’ olarak tanımlanır. Örnek âyet-i kerîmemiz;

صُمُّ بُكْمٌ عُمَىٰ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ (١٨)

‘Sağırdırlar, dilsizdirler ködürler. Artık bunlar dönemezler.’⁴⁴⁰

⁴³⁷ (إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً) ... Türkçesini yaz.. âyetinde istiğfarın sayısının uzatılıp tahsis yapılması da, âyet-i kerîmemizdeki örnek ile eşleşebilir. Dervîş, a.g.e., s.59.

⁴³⁸ Teftezânî, a.g.e., s.278.

⁴³⁹ Nahl sûresi, 77. Âyet-i Kerîme.

⁴⁴⁰ Bakara sûresi, 18. Âyet-i Kerîme.

Burada edat ve benzeme yönü zikredilmeden teşbîh-i belîğ yapılmıştır. Hâkka sûresinde içerisinde teşbîh bulunan âyet-i kerîme;

سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيَالٍ وَ ثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ حُسُومًا فَتَرَى الْقَوْمَ فِيهَا صَرْعَى كَأَنَّهُمْ أُعْجَازُ نَخْلٍ
خَاوِيَةٍ

‘أَعْجَازُ’ kelimesi (عَجَزٌ) kelimesinin çoğuludur. (عَجَزٌ) sözcüğü temelde ‘bir şeyden geride, arkada olmak’ manasındadır. ‘Bir işin bir meselenin ardında bulunma’ manaları da vardır.⁴⁴¹ (أَعْجَازُ) kelimesi ise âyet-i kerîme de ‘kütükler’ manasında kullanılmıştır. “İçleri boşalmış hurma kütükleri imişler gibi” buyruğunda (كَانَ) teşbîh edatı, (هُمْ) muttasıl zamiri müşebbeh, içiboş hurma kütüğü ise müşebbeh bih olup benzeme yönü zikredilmemiştir. Teşbîhin türü ‘mucmel-mursel’dir.⁴⁴²

3.6. İSTİÂRE

İstiâre, alakası teşbîh olan mecâzdır ve teşbîhe dayanır. İstiârede ya sadece müşebbeh bih kullanılır ya da müşebbeh zikredilip müşebbeh bihe ait unsurlara yer verilir.⁴⁴³

İstiâre teşbîhden farklı olarak ‘karîne-i mâniâ’ yani ‘gerçek mananın kastedilmesine engel ipucu’ barındırır. Diğer unsurlar teşbîh edatlarıyla benzerlik gösterir. Başlıca unsurları;

- Müsteâr minh / müşebbeh bih: kendisinden mana ödünç alınan.
- Müsteâr leh / müşebbeh: kendisine mana ödünç verilen.
- Müsteâr: ödünç lafız veya terkip.
- Câmi’ / müşabehet alakası: iki mana arasındaki benzeme yönü.

İstiâreyi çeşit yönünden ikiye ayırabiliriz; Tasrîhiyye ve Mekniyye olarak.⁴⁴⁴

- İstiâre tasrîhiyye: Sadece benzetilenin (müsteâr minh) zikredildiği istiâredir.

Âyet-i kerîmede;

⁴⁴¹ İsfahânî, a.g.e., s.961; el-Halebî, a.g.e., s.31.

⁴⁴² Sâbûnî, a.g.e., s.44; Zuhaylî, a.g.e., s.81.

⁴⁴³ Ebû Yakub Yûsuf b. Muhammed b. Ali Sekkâkî, **Miftâhu'l-ulûm**, Dâru'l-kutubu'l-ilmiyye, Lübnân- Beyrût, 2014, s.477.

⁴⁴⁴ İmâm Abdulkâhir el-Curcânî, **Delâilu'l-i'câz, fi ilmi'l-meânî**, el-Mektebetu'l-asriyye, Beyrût, 2015, s.420-421.

الرَّ كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ ﴿١﴾

‘Bu (Kur’ân) rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır.’⁴⁴⁵

Âyet-i kerîmede îmânsızlık karanlığa, îmân da nûra benzetilerek istiâre yapılmış sadece müsteâr minh (zulumât) (nûr) lafızları kullanılmıştır.

2. İstiâre mekniyye: bu istiâre çeşidi ise sadece benzeyenin (müsteâr) zikredildiği üslûptur.⁴⁴⁶

وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ أَخَذَ الْأَلْوَابَ ﴿١٥٤﴾

‘Mûsâ’nın öfkesi geçince levhâları aldı.’⁴⁴⁷

Âyet-i Kerîmede öfke insana benzetilmiş, ona ait olan bir özellik olan susmak zikredilmiştir. Susmak öfkenin değil insanın bir özelliğidir. Dolayısıyla müşebbehun bihi hatırlatan öfkedir. Diğer unsurlar zikredilmeyip yalnızca müşebbeh (غَضَب) zikredilmiştir.

Hâkka sûresinde istiâre sanatına örnek verebileceğimiz ilk âyet-i kerîme 7. Âyette geçen (husûm) kelimesidir. İstiâre tasrîhiyye içeren bu ifâdede ‘herşeyi köklerinden kopartan rüzgarın günlerce devam etmesi, hastalığı ortadan kaldıran dağlamaya benzetilmiştir’.⁴⁴⁸ Çünkü bir önceki âyet-i kerîmede Âd kavminin günlerce uğultulu, kasıp kavuran bir fırtınaya maruz bırakıldığından bahsedilmiş ve bu durumun 7-8 gün peşpeşe devam ettiği anlatılmıştır. (حُسُوم) kelimesinin benzeme yönünü ise âyetin devamında gelen (صُرْعَى) sözcüğü ile anlamak mümkündür zîra (صُرْعَى) ‘yere çalınmış, serilmiş’ manalarına gelmektedir.

Hâkka sûresinde istiâre sanatına örnek diğer âyet-i kerîmemiz 11. Âyettir.

إِنَّا لَمَّا طَغَا الْمَاءُ حَمَلْنَاكُمْ فِي الْجَارِيَةِ

Âyet-i kerîmede en güzel sanatlardan istiâre ‘mekniyye’ vardır. Zîra (طَغَى) fiili ‘isyanda, itaatsizlikte sınırı aşmak’ anlamında olup insanın azgınlığını ifade eden bir sözcüktür.⁴⁴⁹ “Şüphesiz ki su haddini aştığı sırada” ifadesinde suyun yükselmesi bir

⁴⁴⁵ İbrâhîm Sûresi, 1. Âyet-i Kerîme.

⁴⁴⁶ Cârîm ve Emîn, a.g.e., s.135, 140.

⁴⁴⁷ A’râf Sûresi, 154. Âyet-i Kerîme.

⁴⁴⁸ Dervîş, a.g.e., s.47.

⁴⁴⁹ İsfahânî, a.g.e., s.911.

kimsenin bir diğere karşı azgınlaşmasına (haddi aşmasına) benzetilmiştir. Halbuki azgınlık insana özgü olumsuz bir sıfattır. Yalnızca benzeyen (müstear) zikredildiği için istiârenin çeşidi mekniyyedir.⁴⁵⁰

Âlûsî; “burada istiâre çeşidi ‘istiâre temsiliyyedir” der. Şayet bir konu, kıssânın aslına bakılmaksızın anlaşılmış ise ona ‘kinâye’ ve hatta ‘belîğ teşbîh’ de denir.⁴⁵¹ Muhyiddîn Dervîş de burada istiâra temsiliyye olduğu görüşündedir. Çünkü burada birden fazla kelime ile anlatılan bir tablo vardır ve benzeme sözkonusudur. Dervîş “tağy’ sözcüğü müsteâr’dır kibirli olmak manası içerir, kibirli ve zorba olma sıfatı ise müsteâr minh dir,” der. Âyet-i kerîme’de suyun taşması ile, Firavun ve ondan önce gelen Lût kavminin kibir, zorbalık ve işledikleri günahın durumu (إِنَّا لَمَّا طَغَى الْمَاءُ) terkîbi ile anlatıldığı için istiâre türü temsiliyyedir.⁴⁵²

3.7. CİNÂS-I İŞTİKÂK

Cinâs-ı iktidâb, cinâs-ı müştâk da denir. Cinâs-ı iştikâk kök harfleri itibariyle lafızların aynı olması demektir.⁴⁵³ Âyet-i kerîmeden örnek verecek olursak;

أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ ﴿١٥٩﴾

Âyet-i kerîmede⁴⁵⁴ (يَلْعَنُ) ve (لَا عِنُونَ) ifadeleri aynı kökten geldikleri için cinâs-ı iştikâk söz konusudur.

Hâkka sûresinde cinâs-ı iştikâk üslûbu bulunan âyet-i kerîmeler;

فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ نَفْخَةٌ وَاحِدَةٌ

Âyet-i kerîmede (نُفِخَ) ve (نَفْخَةٌ) kelimeleri arasında cinâs-ı iştikâk vardır.

Ve yine sırasıyla hâkka sûresinde şu âyet-i kerîmeler de cinâs-ı iştikâk barındırır.

فَدَكَّنَا دَكَّةً وَاحِدَةً. 14.

⁴⁵⁰ Zuhaylî, a.g.e., s.81; Cârîm ve Emîn, a.g.e., s.137.

⁴⁵¹ Âlûsî, a.g.e., s.375. İstiâre temsiliyye sanatı; istiâre-i mürekkebe yahut mecâz-ı mürekkebe de dediğimiz bu üslûb benzetilenin benzeyen için kullanılmasıdır. Yani birden fazla ifade edilen bir durumu, onun benzeri yahut onu andıran bir sûrete benzetme ve bunlardan ilkinin yerine ikincisini kullanmak ile meydana gelir. Bulut, Ali, s.167.

⁴⁵² Dervîş, a.g.e., s.50,51.

⁴⁵³ Teftezânî, a.g.e., s.425.

⁴⁵⁴ Bakara sûresi, 159. Âyet-i Kerîme.

(دَكَّتَا) ve (دَكَّةً) kelimelerinde,

فَيَوْمَئِذٍ وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ 15

(الْوَاقِعَةُ) ve (وَقَعَتْ) kelimelerinde,⁴⁵⁵

لَا تَخْفَى مِنْكُمْ خَافِيَةٌ 18

(تَخْفَى) ve (خَافِيَةٌ) kelimelerinde,

وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ 44

(تَقَوَّلَ) ve (الْأَقَاوِيلِ) kelimelerinde, fiil ve isimler aynı kökten geldikleri için cinâs-ı iştikâk bulunmaktadır.

3.8. MUKÂBELE

Sözlükte karşılaşmak, karşılamak gibi anlamlara gelen mukâbele, bir terim olarak bir ifadede birbirine karşıt olmayanları zikrettikten sonra aynı sıraya göre bunların karşıtlarını zikretmektir. Mukâbele sanatına ‘tubâk’ diyenler de olmuştur.⁴⁵⁶ Kur’ân-ı Kerîm’den mukâbele sanatı için âyet-i kerîme örnekleri verecek olursak;

فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا (٨٢)

“Bundan böyle az gülüp çok ağlasınlar”⁴⁵⁷ burada önce gülmek zikredilmiş ve zıttı zikredilmeden azlıktan bahsedilmiş, sonrasında ağlamak ve çoklukla ilgili lafız zikredilmiştir.

يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ (٨٥)

“Allah, sizin için kolaylık diler, zorluk dilemez.”⁴⁵⁸ Burada önce dilemek ve kolaylık lafızları, peşinden aynı sırayla dilememek ve zorluk lafızları gelmiştir.

Hâkka sûresinde mukâbele sanatı ile ilgili âyet-i kerîmemiz;

فَأَمَّا مَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَؤُلَاءِ أَقْرَبُوا كِتَابِيَهُ

‘Kitabı sağından verilmiş olana gelince, der ki: işte alın okuyun kitabımı.’ Bu âyet-i kerîmenin mukâbilinde;

⁴⁵⁵ Sâbûnî, a.g.e., s.45.

⁴⁵⁶ Teftezânî, a.g.e., s.388; Bulut Ali, a.g.e., s.297.

⁴⁵⁷ Tevbe sûresi, 82. Âyet-i Kerîme.

⁴⁵⁸ Bakara sûresi, 185. Âyet-i Kerîme.

وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهِ فَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُوتَ كِتَابِيَهٗ

‘Kitabı sol tarafından verilen kimseye gelince, o da der ki: Keşke kitabım verilmeseydi.’ Kitabı sol tarafından verilen kişinin durumu, kitabı sağ elinden alan kişinin durumuna tamamen zıttır. Bu tablodan bahsedilerek güzel bir mukâbele sanatı yapılmıştır.⁴⁵⁹

3.9. TIBÂK

Tıbâk sanatı ‘mutâbakât, tatbîk, tezat ve tekâfû’ isimleriyle de anılır. Sözlükte uygunluk anlamına gelen tıbâk, terim olarak; ‘anlam bakımından aralarında zıtlık bulunan kelimelerin aynı ibârede uyum içinde yer alması demektir’.⁴⁶⁰

Tıbâk sanatı, iki isim arasında, iki harf arasında, iki fiil arasında, bir fiil bir isim arasında olabilir. Bunların dışında olumlu fiil ve isimler arasındaki zıtlığı ifade eden ‘Tıbâk-ı icâb’ sanatı da vardır. Örneğin;

الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَآمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ (٤)

‘Onları açlıktan kurtaran ve her türlü korkudan emin kılan (kulluk etsinler).’⁴⁶¹

Burada (أَطْعَمَ) fiiliyle (جُوعٍ) kelimesi ve (آمَنَ) fiiliyle (خَوْفٍ) kelimesi arasında tıbâk-ı icâb vardır.

Sûremizde geçen örnek âyet-i kerîmemizin de aynı çeşit içinde bulunduğu tıbâk sanatı ‘tîbâk-ı selb’dir. Tîbâk-ı Selb, aynı kökten türemiş iki kelimenin veya aynı kelimenin bir defa olumlu bir defa da olumsuz olarak yahut birinin emir, diğerinin de nehy şeklinde bir ibarede gelmesidir. Bu iki kelimenin ikisi de fiil, veyahut ikiside isim olabilir.⁴⁶²

Hâkka sûresinde tîbâk-ı selb bulunan âyet-i kerîmemiz;

فَلَا أُقْسِمُ بِمَا تُبْصِرُونَ وَمَا لَا تُبْصِرُونَ 38-39

⁴⁵⁹ Zuhaylî, a.g.e., s.90; Sâbûnî, a.g.e., s.45.

⁴⁶⁰ Teftezânî, a.g.e., s.385.

⁴⁶¹ Kureyş sûresi,4. Âyet-i Kerîme.

⁴⁶² Teftezânî, a.g.e., s.386.

‘Hayır yemin ederim ki gördüğünüz şeylere, görmediğiniz şeylere de’. Burada (تُبْصِرُونَ) fiili olumlu bir fiil olarak gelmiştir. (لَا تُبْصِرُونَ) ifadesi ise nefy-olumsuzluk halinde gelmiştir ve fiilin kökü (بَصَرَ) dır. Dolayısıyla iki fiil arasında tıbâk-ı selb vardır.⁴⁶³ et-Tefsîru’l-Munîr yazarı Vehbe Zuhaylî ise burada ‘tezat sanatı’ vardır der.⁴⁶⁴

3.10. KİNÂYE

Kinâye, zikredilmesi gereken sözcük yahut cümleyi ifade etmek için, açıkça ifade edilmesi gereken şeyi zikretmemektir. Gerçek anlamın dışında bir sözcük kullanmamız gereken kinâyede, kendi lafızlarını değil aynı manada başka lafızları kullanmak gerekir.⁴⁶⁵

Kinâyenin mecâzdan farkı şudur: Mecâzda sözün gerçek anlamda kullanılmadığını gösteren bir karîne / ipucu vardır. Kinâyede ise böyle bir ipucu yoktur.⁴⁶⁶ Kinâyenin iki unsuru vardır:

- a. Mekkî bih; Kendisinde kinâyenin meydana geldiği lafız.
- b. Mekkî anı; Kinâyeli anlam.

Kinâye sanatı, sıfattan kinâye, mevsûftan kinâye ve nisbetten kinâye olmak üzere üç kısma ayrılır.⁴⁶⁷ Bu kısımları kısaca inceleyecek olursak;

1. Sıfattan Kinâye:

Örtülü anlam sıfat ise, buna sıfattan kinâye denir. Burada kişiye ait bir vasfın örtülü anlatımı söz konusudur. ‘فَلَانَةٌ نَوُومُ الضُّحَى’ ‘falanca kişi kuşluk vaktine kadar uyur’ cümlesinde (نَوُومُ الضُّحَى) cümlenin sıfatıdır. Bu sıfatla birlikte cümlede zenginlikten veya tembellikten kinâye yapılmıştır.⁴⁶⁸

2. Mevsûftan (zattan) Kinâye:

⁴⁶³ Sâbûnî, a.g.e., s.45.

⁴⁶⁴ Zuhaylî, a.g.e., s.99.

⁴⁶⁵ Sekkâkî, a.g.e., s.512.

⁴⁶⁶ Cürcânî, a.g.e., s.42.

⁴⁶⁷ Sekkâkî, a.g.e., s.513.

⁴⁶⁸ Cârîm ve Emîn, a.g.e., s.233; Sekkâkî, a.g.e., s.513; Teftezânî, a.g.e., s.370.

Nitelenen varlığın kendisinde kinâye mevcut ise mevsûftan kinâye yapılmıştır. Kalem sûresindeki Âyet-i Kerîmemizde;

فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ (٤٨)

‘Artık sen Rabbinin hükmüne sabret. O balık sahibi gibi olma.’⁴⁶⁹ Âyetinde ‘balık sahibi’ manasına gelen ifade Hz. Yûnus (a.s.)’dan kinâyedir.

3. Nisbetten Kinâye:

Sıfat ve mevsûfun açıkça zikredildiği halde aralarındaki nisbetin açıkça değil, kinâyeli olarak ifade edilmesidir. Nisbetten kinâye yapabilmek için, bir sıfatın, bir kimsenin bedeninin bir parçasına, elbisesine, bulunduğu yer ya da ev gibi onunla ilgili bir şeye nisbet edilerek, bununla kişinin kendisinin kastedilmesi şeklinde gerçekleşir.⁴⁷⁰

‘الْكَرَمُ بَيْنَ بُرْدَيْهِ’ ‘cömertlik, hırkasının (iki ucu) arasındadır.’ cümlesinde (كَرَم) sözcüğü ile kişinin cömertliği ifade edilmemiş cümle (بُرْدَيْهِ) sözcüğü sebebiyle kinâyeli olarak tamamlanmıştır. Kısaca kişinin çok cömert birisi olduğu kinâyeli olarak söylenmiştir.⁴⁷¹

Hâkka sûresinde kinâye ile gelen âyet-i kerîmemiz;

لَا خَذَنَّا مِنْهُ بِالْيَمِينِ 45

“Elbette onu kuvvetle yakaladık” âyetinde kinaye vardır. (الْيَمِين) kelimesi güç-kuvvet manasına gelir. İbni Abbâs ‘لَا خَذَنَاهُ بِالْقُوَّةِ’ Mücâhid ‘لَا خَذَنَاهُ بِالْقُدْرَةِ’ manası vermiştir. Bahru’l-Muhîr yazarı Endelûsî, Rûhu’l-Meânî yazarı Âlûsî, el-Lubâb yazarı el-Halebî (الْيَمِين) kelimesi için ‘mecâz’ dır demişlerdir.⁴⁷²

Sâbûnî ise “sağ taraf” manasına gelen “yemin” lafzı güç ve kuvvetten kinayedir der.⁴⁷³

⁴⁶⁹ Kalem sûresi, 48. Âyet-i Kerîme.

⁴⁷⁰ Bulut Ali, a.g.e., s.275, 276.

⁴⁷¹ Cârîm ve Emîn, a.g.e., s.231.

⁴⁷² Ebû Hayyân, a.g.e., s.344; ibn Âdil el-Hanbelî, a.g.e., s.502; Âlûsî, a.g.e., s.410.

⁴⁷³ Sâbûnî, a.g.e., s.45.

3.11.MURASSA'

Murassa secî' iki fâsıla arasında yahut iki ibâre arasında, lafızların çoğunun veya hepsinin hem vezin hem de kâfiye açısından aynı olmasıdır. Seci' nesir (düzyazı) de aranırken, kâfiye şiirlerdeki karşılığıdır. Kur'ân-ı Kerîmden örnek âyet verecek olursak;

فِيهَا سُرُرٌ مَّرْفُوعَةٌ (١٣) وَأَكْوَابٌ مَوْضُوعَةٌ (١٤)

Âyet-i kerîmelerin⁴⁷⁴ sonlarında gelen (مَرْفُوعَةٌ) ve (مَوْضُوعَةٌ) kelimelerini inceleyelim. Her iki kelime (مَفْعُولَةٌ) vezninde altı harften oluşmaktadır. Seci' de birbiriyle uyumlu olduğu için âyet-i kerîmede 'seci murassa' vardır.⁴⁷⁵

Hâkka sûresinde ‘*seci murassa*’ sanatına uygun âyet-i kerîmelerimiz;

11. (جَارِيَةٌ) 10. (رَابِيَةٌ) 9. (خَاطِئَةٌ) 8. (بَاقِيَةٌ) 7. (هَآوِيَةٌ) 6. (عَآئِيَةٌ) 5. (طَآغِيَةٌ) 4. (قَارِعَةٌ) 24. (خَالِيَةٌ) 23. (دَانِيَةٌ) 22. (عَالِيَةٌ) 18. (خَافِيَةٌ) 16. (وَهِِيَةٌ) 15. (وَاقِعَةٌ) 14-13. (وَاحِدَةٌ) 12. (وَاعِيَةٌ) (قَاضِيَةٌ) (مَالِيَةٌ) kelimelerinde vezin ve seci' uyumlu olduğu için 'seci murassa' vardır. Âyet sonlarında gelen bu sözcüklerin hepsi (فَاعِلَةٌ) veznindedir, her bir kelimedede harfler med harfinin konumu, tâ-i merbûta'nın sonda gelmesi ve harf sayısı bakımından tamamen uygundur. Ayrıca (صَلَّوْهُ) (غُلَّوْهُ) ve (أُسْلَكُوْهُ) gibi âyet sonlarında, kelimelerin sonunda gelen vâv harfi med uzatması ve son harf hareketlerinin uyumu bizlere bu âyetlerde 'seci murassa' sanatını sunmaktadır.

⁴⁷⁴ Ğâşiye sûresi, 13,14. Âyet-i Kerîme.

⁴⁷⁵ Teftezânî, **a.g.e.**, s.436.

SONUÇ

Yeryüzünde gelişip kökleşmiş en eski dillerden birisi Arapça'dır. Son mukaddes kitap Kur'ân-ı Kerîm'de Arapça olarak indirilmiştir. Arapça pek çok lehçeye sahip zengin bir dil olduğu için, bu lehçeler arasında birçok farklılıklar mevcuttur. Hareke ve telaffuz farklılığından harf, kelime ve anlam farklılıklarına kadar geniş bir alana yayılmış olan bu durum, Kur'ânî ilimlerde geçmişten bu yana ciddi araştırma ve çalışmalara sebebiyet vermiştir.

En büyük dil sanatlarından biri olarak kabul edilen sözlük, dilin aslını ve kültürel mirasını öğrenmede bir yardımcıdır. Kur'ân-ı Kerîm ile ilgili yaptığımız bu çalışmada suremizi titizlikle incelemiş olup hareke farklılığından, anlam değişimine, dilbilgisi alanındaki ihtilaflardan edebî sanatlara kadar sûrede merak unsuru olan birçok şeye açıklık getirilmiştir.

Klasik dilin hudutlarının teşekkülünde Kur'ân ve Hadîs'in rolü çoktur. Çalışmamız hazırlanırken en eski kaynaklardan faydalanılmış ve çok az bir kısmı günümüzde yazılan kaynaklardan olmak kaydıyla birçok eserden istifade edilmiştir. Bir ilmî araştırmadan beklenen hususlara riâyet edilip titiz bir çalışma sunulmuştur. Klasik eserler arasında kullandığımız Tefsîr, Hadîs kitapları nahiv şerh külliyatları ve en eski belâğat eserleri zikre şâyândır.

Kur'ân-ı Kerîm'deki sûrelerin filolojik incelemelerine bir katkısı olsun diye hazırlanmış olan bu çalışmada dil-ülup, nahiv ve belâğat ilimlerinin yanı sıra yer yer kırâat, sarf vb. ilimlerden açıklama ve tahliller de de bulunulmuştur.

Aslen bizi bu çalışmada en çok iştihaklandıran hatta ne kadar elzem olduğu kanaatini oluşturan duyguların başında müfessirlerin bize ışık tuttuğu eserler gelir. Öyle ki; karma yöntemin kullanıldığı birçok dirayet tefsirinde, bir yandan rivâyetler işlenirken diğer yandan dil tahlillerinin yapıldığı, kırâat farklılıklarına dikkat çekildiği aynı anda edebî sanatlarında işlendiği çalışma ve eserler gözlenmektedir. Tetkiklerimizde de kıymet biçtiğimiz birkaçını sayacak olursak, Şehâbeddin

Mahmûd el-Âlûsî'nin Rûhu'l-Meânî'si, Muhammed Ali Sâbûnî'nin Safvetu't-Tefâsîr'i, Vehbe Zuhaylî'nin et-Tefsîû'l-Munîr'i bunlar arasında sayılabilir.

Sonuç itibari ile lûgat nahiv ve belâgat incelemelerini yaptığımız bu sûreye çalışma iştihakımız bir nebze olsun dinmiş, dilci, müfessir ve diğer ulemâ vesilesiyle fehmi muğlak olan birçok kısma aydınlık getirilmiştir.

Son olarak Kur'ân-ı Kerîm'deki sûreler üzerinde filolojik çalışma yapmak, sûrenin etrafıca daha iyi fehmedilmesi, anlam, lafız ve sanatların daha derin incelenmesi açısından farklı bir bakış sunabilir.

Mevhibe Kaynar

KAYNAKÇA

- Âlûsî, Şihâbuddîn : **Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve sebi'l-mesânî**, Lubnân-Beyrût, Dâru risaleti'l-âlemiyye, C. VII, 2015.
- Beydâvî, Nâsiruddîn : **Envâru't-tenzîl ve esrârut'te'vîl**, Dâru sader, Beyrût, C. II, 2001.
- Bulut, Ali : **Belâğat-ı Muyessera**, Marmara Üniversitesi ilâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları,
- Bulut, Ali : **Belâğat Terimleri Sözlüğü**, Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2015.
- Cârim, Ali- Emîn Mustafâ, : **el-Belâğatu'l-Vâdıha**, Dâru'n-Numan, Dimeşk, eylül 2003.
- Cârullah, Zemehşerî : **el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni't-Te'vîl fî Vucûhi't-Te'vîl**, Dâru'l-hadîs, Mısır, 2012.
- el-Cevherî, İsmail : **Tâcu'l-Luğa ve Sıhâhu'l-Arabiyye**, dâru'l-Hadîs, Kâhire, 2009.
- Ciblî, Ahmed : **el-Bustân fî İ'râbi Muşkilâti'l-kur'ân**, Riyâd, 2018.
- Curcânî, Abdulkâhir : **Delâilu'l-İ'câz fî İlmi'l-Me'ânî**, el-Mektebetu'l-As-riyye, Beyrût, 2015.

- Çörtü, Mustafa Meral : **Arapça Dilbilgisi Nahiv**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 2001.
- ed-Durre, Ali Tâhâ : **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm ve İ'râbuhu ve Beyânuhu**, dâru İbn Kesîr, Dimeşk-Beyrût, C.X, 2009.
- Endelûsi, Ebû Hayyân : **el-Bahru'l-Muhît**, 7 c., dâru'l-Kutubu'l-ilmiyye Lübnân- Beyrût, 2017
- Es'ad, Muhammed : **Ma'ridu'l-İbrîz mine'l-Kelâmi'l-Vecîz ani'l Kur'âni'l Azîz**, Dâru'l-Mîrac ed-Duveliyye, Riyâd, H.1419
- el-Hatib, Tâhir Yusuf : **el-Mu'cemu'l-Mufasssal fi'l-İ'râb**, Dâru'l-Kutub-ul-İlmiyye, Lubnân-Beyrût, 1992.
- el-Fîrûzâbâdî, Mecduddîn : **el-Kâmusu'l-Muhît**, Dâru'l-Hadis, Kâhire, 2008.
- el-Halebî, Semîn : **Umdetu'l-Huffâz fî Tefsir Eşrefi'l-Elfâz**, C.IV, Dâru'l-kutubu'l-İlmiyye, Lubnân-Beyrût, 1996.
- el-Hanbelî, İbn Âdil : **el-Lubâb fî Ulûmi'l-Kitâb**, dâru'l-Kutubu'l-ilmiyye Beyrût-Lubnân, 1992.
- el-Hemezânî, Ebi'l-Izz : **el-Ferîd fî İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd**, Dâru's-Sekâfe,
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec : **Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr / Tefsir ilminde Yolculuk Azığı**, C.VI, Kahraman Yayınları, İstanbul, 2009.

- İbn Fâris, Ahmed : **Mekâyisu'l-Luğa**, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 2008.
- İbn Hişâm : **Katru'n-Nedâ ve Bellu's-Sadâ**, Dâru'l-Asema, Suriye-Halep, 2004.
- İbn Hişâm : **Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti ibn Mâlik**, Dâru'l-Fikr, Lubnân-Beyrût, 2000.
- İbn Manzûr, İmâm Allâme : **Lisânu'l-Arab**, Dâru İhyâu't-Turâsu'l-Arabî, Lubnân-Beyrût.
- İsfahânî, Râğıb : **el-Mufredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Marife, Lubnân-Beyrût, 2014.
- Kâsım, Mahmûd : **İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Dâru'l-Fârâbi, Dımaşk, 2004.
- el-Kurtubî, Muhammed b.Ahmed : **el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân**, Risâle Yayınları, Lubnân-Beyrût, 2006.
- Nâci, Rav'a : **en-Nehcu'l-Kavîm fî İ'râbi Kur'âni'l-Kerîm**, Dâru'l-Kutubu'l-ilmîyye, Lubnân-Beyrût.
- es-Sekkâkî, Ebû Yakûb : **Miftâhu'l-Ulûm**, Dâru'l-kutubu'l-ilmîyye, Lubnân-Beyrût, 2014.
- er-Râzî, Fahrudîn : **et-Tefsîru'l-Kebîr ve Mefâtihu'l-Ğayb**, Dâr Kutubu'l-İlmîyye, Lubnân-Beyrût.
- Tabbarâ, Abdulfettâh : **Rûhu'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Dâru'l-İlim, Lubnân-Beyrût, 2005.
- Ukberî, Ebu'l-Bekâ : **et-Tibyân fî İ'râbi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Cîl, Lubnân-Beyrût.

el-Yemânî, Abdulmecîd : **Kitâbu't-Tercümân an Ğarîbi'l-Kur'ân**,
eserin tahkîk ve ta'lîki/ Yrd. Doç. Dr. Halit
Zavalsız ,Marmara

Yazır, Hamdi : **Hak Dini Kur'ân Dili**, C.X, Huzur Yayınları,
İstanbul, 2003.

ez-Zebîdî, Seyyid Muhammed : **Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs**, et-
Turâsu'l-Arabî, 1989.

Zuhaylî, Vehbe : **et-Tefsîru'l-Munîr fî'l-Akîdeti ve's-Şerîati
ve'l-Menhec**, Dâru'l-Fikr, Lubnân- Beyrût.